

ÉVKÖNYV

2008.

Szerkesztette
Ph.D. Somogyi Sándor
Dr. Gábrity Molnár Irén

Tördelte
Csernik Előd

Lektor
Tóth Ágota

Az évkönyv kiadója
Regionális Tudományi Társaság

Felelős kiadó. Ricz András, elnök

www.rtt.org.rs

ISSN 1820-8622

Példányszám: 250

Nyomda
Verzál, Újvidék

CIP – A készülő kiadvány katalógizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

061.22(497.113)

ÉVKÖNYV / Regionális Tudományi Társaság ; szerkesztette
Somogyi Sándor, Gábrity Molnár Irén. – 2007- . – Szabadka : Re-
gionális Tudományi Társaság, 2008-. – 23 cm

Godišnje. – Tekst na mađ., srp. i eng. jeziku.

ISSN 1820-8622

COBISS.SR-ID 232444167

ÉVKÖNYV

2008.

REGIONÁLIS TUDOMÁNYI TÁRSASÁG
DRUŠTVO ZA REGIONALNA NAUKE

Szabadka, 2009

Előszó

2005-ben a vajdasági magyar tudományos és politikai elit egy csoportjában megfogalmazódott az igény a regionalizmus, mint tudományterület vajdasági meghonosítására, elsősorban abból kiindulva, hogy Szerbia előbb vagy utóbb európai útra fog lépni.

Abban a periódusban a regionalizmus, mint határtudomány Szerbiában szinte teljesen ismeretlen volt. Néhány belgrádi és újvidéki egyetemi oktató foglalkozott e problémákkal. A vajdasági magyarság ebben a kérdésben is lemaradásban volt.

A Regionális Tudományi Társaság alapítói felismerték, hogy a regionalizmus eszméjének elfogadásával, a világosan megfogalmazott stratégiákkal, és biztos lábakon álló fejlesztési tervekkel lehet a fejlődés útjára állni, ami a vajdasági magyarság számára elengedhetetlenül fontos, ha saját szülőföldjén meg kíván maradni.

A Regionális Tudományi Társaság 2005. december 5-én Szabadkán alakult meg 17 taggal, akik Észak Vajdaság számos települését képviselték. Szakmai szempontból, a regionalitással foglalkozó tudományterületek szinte minden képviselője részt vesz a munkában, bár túlsúlyban vannak a közgazdászok.

Az elmúlt években a Regionális Tudományi Társaság előkelő helyett hívott ki magának a szerbiai, vajdasági tudományos életben és a Magyar Regionális Tudományi Társaság határon túli szervezeteként is, köszönhetően a szerteágazó tevékenységnek, amiről számot is adtunk eddigi munkáinkban.

A második Évkönyvünk a Regionális Tudományi Társaság 6. kiadványa és két részre tagolódik.

Az első rész tartalmazza a 2009. március 6-án megtartott *A Kárpát-medencei regionalizmus útján... című* II. Regionális konferencia azon beszámolóit, amelyeket a szerzők rendelkezésünkre bocsátottak.

A II. rész tartalmazza a Regionális Tudományos Társaság, Prof. Dr. Gábrity Molnár Irén irányította *Oktatási intézetek tudás-transzfer hatásának vizsgálata Vajdaságban című műhelymunka – kutatási eredmények* kéziratait.

A Regionális Tudományi Társaság munkája során folyamatos a törekvés, hogy Vajdaság a lehető legnagyobb figyelmet kapja a szerbiai területi fejlesztési folyamatokban. Hozzá szeretnénk járulni a szűkebb környezetünk fejlesztéséhez. Ehhez rendelkezésünkre áll az a tudás, és tapasztalat is, amit magyarországi kollégáink korábban elsajátítottak, önzetlenül rendelkezésünkre bocsátottak, és segítettek hatékonyan implementálni a szerbiai-vajdasági viszonyokra.

> A Regionális Tudományi Társaság és eddigi eredményei

Társaságunk céljai megegyeznek az Magyar Regionális Tudományi Társaság céljaival: „a regionális tudomány művelőinek szakmai fórumot biztosítson; megismertesse és népszerűsítse a nemzetközi és hazai regionális tudomány eredményeit; bekapcsolódjon a regionális tudományokkal foglalkozó nemzetközi szervezetekbe s ezzel terjessze a hazai tudományos eredményeket; kapcsolatot építsen ki a regionális politika alakítóival és annak gyakorlati megvalósítóival a tudományos eredmények ismertetésére, befogadására; támogassa mindazon kutatóhelyeket, felsőoktatási intézményeket és más szervezeteket, ahol a regionális tudományt művelik, vagy a jövőben művelni kívánják; pályázatokkal, ösztöndíjakkal és más kezdeményezésekkel támogassa a regionális tudomány művelőit tudományos eredményeik közreadásában és népszerűsítésében, konferenciák, tanácskozások szervezésével; könyvek, kiadványok megjelentetésével járuljon hozzá, hogy a tudományterület eredményei minél szélesebb körben megismerhetők és felhasználhatók legyenek.“

E célokat kiegészítettük megalakulásunk alkalmával egy hármas célrendszerrel. E hármas célrendszer első pillére, az ismeretterjesztés, a második a fiatal szakemberek felkutatása, bevonása a munkába és nem utolsó sorban a tehetséggondozás.

Ez idáig – bár külső segítséggel – e hármas célrendszer elemeit többé-kevésbé sikerült megvalósítanunk.

A kezdeményező bizottság az alakuló ülésre meghívottak névsorával is elsősorban a fiatalabb réteget célozta meg, mivel a délvidéki magyarság szükséglete és célja értelmiségi réteget nevelni ki, aminek az RTT kiváló bázisa lehet.

Az RTT jelenlegi 34 tagjából 20-an 35 év alattiak, és több mint tízen harminc év alattiak. A társaságnak nagy része egyetemi végzettségű, többen doktori címmel rendelkeznek, és egyetemi oktatók is tagjai a társaságnak.

A fent említett célrendszer második eleme, az ismeretterjesztés nehézségekbe ütközött. A 2006-os év első felében több előadást tartottunk Szabadkán, Zentán és más településeken, amelyeken neves magyarországi előadók beszéltek némely alkalommal gyér, némely alkalommal tömeges hallgatóság előtt. Az előadásokon kapcsolatba léptünk fiatal értelmiségiekkel, akik azóta tevékenyen részt vesznek a munkában.

A Regionális Tudományi Társaság 4 tagja a Pécsi Janus Pannonius Tudomány Egyetem Közgazdaságtudományi karának Regionális fejlesztési doktori iskola munkájába kapcsolódott be. Reményeink szerint ők fogják képezni a regionális tudományosság vezető rétegét a jövőben a Délvidéken.

A 2006-os év második felében a Regionális Tudományi Társaság a Szülőföld alaptól nyert pályázati összeg segítségével elkezdte a vajdasági magyarlakta települések fejlesztési tervének kidolgozását. A munka befejezéseként 2007 elején jelent meg *Kistérségek Életereje* című kötet.

A munka elsősorban gazdaságfejlesztési terv, de mivel erre a régióra még nem készült hasonló összefoglaló mű, kitér egyéb

szektorokra is. A munkát húsz témára osztottuk fel, és hiánypótlónak szántuk, kapcsként a már meglévő komplex vajdasági fejlesztési terv és az egyes községek fejlesztési tervei között, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a magyarulakta községek felzárkóztatását és további fejlődését szolgálja.

A következő lépésben a fejlesztési tervre épülő operatív programok kidolgozása következett és azok „road show” jellegű bemutatása, annak érdekében, hogy felhívjuk a figyelmet a mi kis közösségünkben rejlő növekedési potenciálra.

A 2007 és 2008 években a Társaság két fő tevékenysége dominált.

Szabadka Község Gazdaságfejlesztési tervéhez kötődően elvégeztük a résztvevők és érdekek viszonyainak elemzését morfológiai és strukturális elemzéssel és a Mactor számítógépes programcsomaggal, ami módszertani újdonságnak számított hazánkban. E munka alapján a Tartományi Oktatási és Kulturális Titkárság támogatásával elkészült harmadik kiadványunk, melynek érdekessége, hogy párhuzamosan magyar és szerb nyelven értekezik a morfológiai, strukturális elemzés és a Mactor programcsomag eredményeinek elemzéséről, bemutatva egy esettanulmányt is.

A második félévben az Apáczai Közalapítvány támogatásával Vajdaság szerte Uniós projekt menedzserképzést szerveztünk, mivel célunk, hogy minél több szakember vegyen részt az Uniós és egyéb források pályázásában.

A 2008-as esztendőben befejeztük a projektmenedzser képzést, melynek keretében összesen 4 helyszínen: Szabadkán, Bácskertesén, Magyarkanizsán és Topolyán több mint 60 lelkes fiatal vett részt a gyakorlati munkában, és nyílt alkalma arra, hogy megszerezze a szükséges tudást az Európai Unió regionális politikáját megtestesítő támogatási rendszerekhez való hozzáféréshez.

2008 tavaszán kezdtük el a Vajdasági Felnőttképzési hálózat stratégiájának kidolgozását a Szülőföld Alap támogatásával, mely munka eredményeként jelent meg az év végén a *Képzettek a jövő* című kiadványunk, melyben összefoglaljuk a projekt során

végzett munkát, ezek eredményeit a felsőoktatás és a munkaerő-piac szempontjából.

Szintén a Szülőföld Alap támogatásával elvégeztük a vajdasági mezőgazdasági oktatási rendszer vizsgálatát melynek célja, egy olyan stratégia kidolgozása, amellyel a mezőgazdaságból élők tudásszintjét növelve az egész ágazat fejlődését elősegítjük. E munka szorosan kapcsolódik a fentebb említett Felnőttképzési hálózat projekthez, ennek keretében egy specifikus, Vajdaságra felettébb jellemző ágazat, a mezőgazdaság és az oktatás viszonyát vizsgáljuk, mely projekt eredményit ebben a kötetben publikáljuk.

A Tartományi Jogalkotási, Közigazgatási és Nemzeti Kisebbségi Titkárság támogatásával a 2008-as év második felében felmértük a vajdasági magyarság életminőségét. A kutatás során 500 fős mintán mélyinterjúk segítségével mértük fel az életminőséget, melyet statisztikai módszerekkel elemeztünk. Szintén e kötetben található a projekt eredménye.

A Magyar Regionális Tudományi Társaság gödöllői Vándorgyűlésén az RTT nyerte el a 2009. évi Vándorgyűlés megszervezésének a jogát. A konferenciára 2009. november 12-13-án kerül sor Szabadkán a Városházán, a témája a határon átívelő regionális fejlesztés illetve a vajdasági autonómia.

Részvétel a Magyar Regionális Tudományi Társaság vándorgyűlésein és más nemzetközi konferenciákon:

1. MRTT III. vándorgyűlése – Sopron, 2005. november 23–24.
(Dr. Somogyi Sándor, Ricz András, Csordás Róbert, Szlávitay Ágnes, Molnár Csizsár Anna)
2. MRTT IV. vándorgyűlése – Szeged, 2006. október 26–27.
(Dr. Somogyi Sándor, Dr. Gábrity Molnár Irén, Ricz András, Csordás Róbert, Kovács Krisztina, Takács Zoltán, Mgr. Molnár Verona, Szlávitay Ágnes)
3. Az RTT képviselői 2006. november 18-án részt vettek az Eötvös Lóránt Tudományegyetem Természettudományi Karának Regionális Földrajzi Tanszéke által a Magyar Tudomány Ünnepe keretében szervezett „REGIONÁLIS MODELLEK” című tudományos konferencián.

4. „Kissebbségek, Régiók és Önkormányzatok” című konferencia, Baja 2007. március 7.
5. MRTT V. vándorgyűlése – Miskolc, 2007. október 25–26. (dr. Somogyi Sándor, Ricz András, Csordás Róbert, Kovács Krisztina, Takács Zoltán)
6. Az RTT tagjai (Takács Zoltán, Kovács Krisztina, Gábrity Molnár Irén és Ricz András) részt vettek 2008. március 12-én a szegedi, „Magyarok a Kárpát-medencében” című regionális fejlesztési konferencián.
7. Önkormányzatok gazdálkodása – helyi fejlesztés konferencia Pécs, 2008. május 16–17.
8. IV. Alföld Kongresszus Békéscsaba „Helyünk a világban – Alföldi válaszok a globalizáció folyamataira” Békéscsaba 2008. november 27–28
9. Struktúrák Európa Számára. A területrendezés és területi tervezés válaszai a decentralizáció és a régiók kérdéseire Pécs, 2008. június 9.
10. Az MRTT VI. Vándorgyűlése Gödöllő, Takács Zoltán, Ricz András és Somogyi Sándor tartott előadást az előző év kutatási eredményeiről.

Projekt bemutatók, konferenciák:

Az RTT 2006. december 19-én mutatta be Szülőföld Alap által támogatott A többségében magyarul a községek fejlesztési terve című projekt eredményét a szabadkai Magyar Házban.

2007 március 23. az MTA RKK Békéscsabai Kutatóállomásán: A többségében magyarul a községek fejlesztési terve c. projekt bemutatása.

2009. március 6. A Kárpát-medencei regionalizmus útján... Nemzetközi konferencia Szabadkán az RTT szervezésében.

A RTT szervezésében megtartott előadások:

1. Szabadkán 2 előadás (1 angolul és 1 magyarul) és Zentán 1 előadás „Humánerőforrás Menedzsment” címmel, 2006 február 21.

2. Szabadkán, Hajdújárason és Horgoson egy-egy előadás „A homokvidék szerepe a regionális fejlesztésben” címmel, 2006. március 18.
3. Bácskossuthfalván előadás „Vajdasági fejlesztési lehetőségek” címmel, 2006. április 13.

Pályázati Eredmények:

1. 2006: Szülőföld Alap, A többségében magyarulakta községek fejlesztési terve c. projekt.
2. 2007: Magyar Tudományos Akadémia, Szabadka Község gazdaságfejlesztési tervének Mactor analízise.
3. 2007: Apáczai Közalapítvány, Uniós projektmenedzsment képzés.
4. 2007: Szülőföld Alap, Vajdasági felnőttképzési hálózat stratégia kidolgozása.
5. 2008: Tartományi Kulturális és Oktatási Titkárság, a kétnyelvű „Mactor – Vrednovanje odnosa partnera i ciljeva – Partnerek és célok viszonyainak értékelése” című könyv kiadásának támogatása.
6. 2008: Szekeres László Alapítvány, Vajdasági felnőttképzési hálózat stratégiai kidolgozása.
7. 2008: Szülőföld Alap: Vajdasági magyar mezőgazdasági képzés stratégiájának kidolgozása.
8. 2008: Tartományi Jogalkotási, Közigazgatási és Nemzeti Kisebbségi Titkárság, A vajdasági magyarság életminőségének felmérése

Ricz András
Elnök

Decentralizáció és autonómia Kelet-közép-Európában¹

Horváth Gyula, az MTA doktora

A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatási
Központ Főigazgatója

> Bevezetés

A régió a gazdaság fenntartható növekedését és a térszerkezet korszerűsítését szolgáló, önálló finanszírozási forrásokkal rendelkező, autonóm fejlesztéspolitikát megvalósító, önkormányzati jogosítványokkal felruházott területi egység.

E fogalom – amelynek összetevői az európai fejlődés különböző korszakaiban természetesen eltérően alakultak – értelmében Kelet-Közép-Európában mind ez ideig nem léteztek régiók. Annak ellenére sem, hogy egyes geográfusok – a földrajztudománynak a régió kutatásban elért vitathatatlan eredményei alapján – azt állítják, hogy vannak jól lehatárolt természetes régióink. A tartalom nélküli forma – akárcsak az elmúlt évtizedekben – önmagában nem képes az ország térszerkezetét kedvező irányba befolyásolni, az új térformáló erőket decentralizálni, a többpólusú fejlődés feltételeit megteremteni. A regionális kutatások keretében definiált régió kompetenciák, intézmények és eszközök híján nem alkalmas a 21. század térformáló erőinek szervezésére.

Régiókra azért van szükség, mert az európai területi fejlődés egyértelműen igazolja, hogy a körülbelül egy-két milliós népeiséget felölelő, önkormányzati elvek alapján irányított szubnacionális szint, a régió gazdasági kapacitásai és strukturális adottságai folytán:

---

1 A "Vojvodina in the processes of European integration and inter-regional cooperation" című konferencián, Újvidéken 2009. április 23-án elhangzott angol nyelvű előadás szerkesztett szövege.

- a gazdaságfejlesztési orientációjú regionális fejlesztési politika érvényesítésének optimális térbeli kerete,
- a posztindusztriális térszervező erők működésének és ezek kölcsönkapcsolatai fejlesztésének megfelelő terepe,
- a területi-társadalmi érdekérvényesítés fontos színtere,
- a regionális politika modern infrastruktúrájának és profeszszionális szervező-tervező-végrehajtó intézményének kiépítéséhez a legmegfelelőbb méretű térbeli egység,
- az Európai Unió regionális és kohéziós politikai döntési rendszerének meghatározó eleme.

A középszint szerepének felértékelődésében közrejátszó nemzeti és európai gazdasági, politikai és társadalmi változásoknak jól kitapinthatók azok az elemei, amelyek az államigazgatás szervezeti rendszereinek szakracionális reformlépéseit kikényszerítették, állandó nyomás alatt tartották a hatalmi gépezet központi szervezeteit, újraszabályozásra készítették a társadalomirányítást, a forráselosztás rendjét, mozgatták a decentralizációs folyamatokat. Természetesen az egyes elemek eltérő befolyást gyakoroltak a változásokra, a területi rendszer különböző alkotórészeinek minőségét és kapcsolati viszonyait alakították át, időbeli megjelenésük is eléggé eltérő volt. Hatásaik azonban mély nyomokat hagytak az intézményrendszerben. A területfejlesztés szubnacionális szereplőinek egyre nagyobb száma, fokozatos megerősödésük, a funkcióik gazdagodása – az állami intézményrendszer átalakulásával párhuzamosan – a centralizált hatalom versenyképes ellensúlyát teremtette meg Európa sok országában. Az önálló regionális hatalomgyakorlás lett az európai politikai szótár legnépszerűbb tárgyszava a 20. század utolsó harmadában.

> A területi közigazgatás formai változása

Az I. világháború után létrejött kelet-közép-európai új nemzetállamok a majdani területi fejlődés szempontjából – általános elmaradottságuk mellett – két nehézséggel találták magukat szemben. Az egyik megoldandó kérdés az volt, hogy a korábban más-más nemzeti gazdasági terekben fejlődött új országrészeket miként lehet egységes szerkezetté formálni, infrastrukturális rendszereiket összekötni. A másik kérdés a központi államhatalom új területi-

szervezeti rendszerének a megteremtése volt. Az erősen központosított államhatalmak részben a korábbi közigazgatás alapjaira építve hozták létre területi szerveiket. Az új államterület egységének megteremtését szolgáló feladatok megoldását a kevés számú közigazgatási egység szolgálta a leghatékonyabban. A II. világháború után a szovjet típusú területi közigazgatás másfajta hatalmi szempontok figyelembevételével szerveződött meg. A kommunista hatalmak, politikai érdekeiknek megfelelően, több alkalommal is jelentősen átalakították az országok területi közigazgatását, hol kisebb, hol nagyobb területi egységeket szerveztek. Magyarország tekinthető kivételnek, a 20. században – néhány kis népeségszámú megye összevonását nem számítva – az országban a szubnacionális egységek száma nem változott (1. táblázat).

1. táblázat

A területi-közigazgatási egységek számának változása a kelet-közép-európai országokban

Ország	A II. világháború előtt	1950-es évek	1960-as évek	1970-es évek	1980-as évek	2005
Bulgária	9	13	28	28	9	28 ¹⁹⁹⁹
Csehország	2	13	8	8	8	14 ²⁰⁰¹
Magyarország	25	20	20	20	20	20
Lengyelország	14	22	22	49	49	16 ¹⁹⁹⁹
Románia	9	18	18	40	41	42
Szlovákia	2	6	4	4	4	8 ¹⁹⁹⁶

Forrás: A szerző szerkesztése.

Kelet-Közép-Európában a regionális fejlődés hajdani meghatározó szervezeti formája a hierarchikus tervezési apparátus – csúcán a valamennyi országban nagy hatalommal rendelkező központi tervhivatal – volt. A központi nagyberuházásokon és az állami szociális politikán nyugvó regionális fejlesztések nem igényeltek sokszereplős, horizontális együttműködésben tevékenykedő intézményrendszert. Az állami redisztribúció érdekeit, a központi akaratot a vertikálisan alárendelt szervezetek érvényesítették a

leghatékonyabban. Ez az államszervezési logika határozta meg a területi-közigazgatási beosztást is.

Bár formailag és a működési alapelvek egy részét tekintve a szocialista közigazgatás nemigen különbözött a fejlett demokráciák közigazgatásától, a domináns szervezési elv, az úgynevezett „demokratikus centralizmus” és a kommunista párt mindenhatósága ennek ellenére különös közigazgatási működést eredményezett. A hatalom helyi szervei lényegében – különösen az extenzív iparosítás és településfejlesztés első három évtizedében – a központi akarat kíméletlen megvalósítói voltak, figyelmen kívül hagyván a fejlesztések bármiféle területi adottságait. Ahogy a diktatúrák néhány országban. Lengyelországban és Magyarországon puhábbá váltak, a helyi kezdeményezések egyre nagyobb teret kaptak. Ennek is köszönhető, hogy ezekben az országokban az 1980-as évtizedben, a településfejlesztésben polgári értékek (szolgáltatásfejlesztés, magánlakás-építés) is megjelenhettek.

A rendszerváltozást követően a kelet-közép-európai államépítés fontos tartalmi változásokon ment keresztül. A hierarchikus, végrehajtó jellegű tanácsrendszer helyébe az önkormányzati struktúra lépett. Az önkormányzati törvények megteremtették az alkotmányos alapokat a hatalom decentralizált gyakorlásához. A helyi önkormányzatok ma már rendelkeznek szervezeti és döntési önállóságuk alkotmányos garanciáival. Jelentős változások történtek az önkormányzatok finanszírozásában is. Formailag Románia és Magyarország közigazgatása változatlan maradt, Bulgáriában visszaállították a korábbi sokmegyés rendszert, Csehország és Szlovákia – az 1949–1960 közötti időszakhoz hasonlóan – viszonylag kisméretű megyéket szervezett. Egyedül Lengyelország hozott létre nagyméretű vajdaságokat, az ország közigazgatási reformja egyben az Európai Unió csatlakozásra való felkészülés fontos állomása is volt.

Látható tehát, hogy továbbra is nyitott – és a regionális politika szempontjából fontos – kérdést jelentenek a központi állam és a települések között elhelyezkedő közigazgatási egységek (a mezoszint). Általános jelenség Kelet-Közép-Európában, hogy ezek a szintek – jórészt a korábbi rendszerben játszott negatív szerepük, rendkívül erős politikai és újraelosztó funkcióik ellen-

reakciójaként – igen csekély önkormányzati jogosítványokkal rendelkeznek.

Az elmúlt évtizedben a területi-közigazgatási rendszer működésében, funkcióinak változásában Nyugat- és Kelet-Európa között lényeges különbségek figyelhetők meg. Az Európai Unió tagországaiban az Egységes Európai Okmány életbelépését követően a szubnacionális szint szerepe felértékelődött. Egyrészt azért, mert az Európai Közösségek új, generális szervezési elve, a szubszidiaritás – az eredeti koncepció módosulása nyomán – a szubnacionális közigazgatási egységek döntési kompetenciájának a bővülését eredményezte. Másrészt a nemzeti kormányzat alatti szint a közös európai regionális politika szempontjából is kulcsszerephez jutott. Az új strukturális és támogatási politika a szerkezetileg gyenge és a gazdaságilag hanyatló régiók önkormányzataival való együttműködést, valamint a regionális és a nemzeti gazdaságfejlesztési stratégiák koordinációját fontos alapelvként rögzítette.

A piacgazdaság kiépülése, a gazdaság szerkezeti átalakítása azonban viszonylag gyorsan nyilvánvalóvá tette, hogy sem a regionális feszültségeket nem lehet mérsékelni, sem pedig az országok többségében megfogalmazott regionális politikai célkitűzéseket nem lehet végrehajtani, regionális programokat nem lehet kidolgozni a területi középszintek funkcióinak átfogó reformja nélkül. Nem véletlen tehát, hogy a mezoszint funkcióinak felülvizsgálata valamennyi országban felvetette a regionalizáció intézményesítését, a nyugat-európai regionális és decentralizált államok területi középszintjeihez hasonló méretű és jogosítványokkal rendelkező, kis számú területi egység létrehozását.

Európa unitárius államai – a gazdaság globalizálódása, internacionalizálódása, az európai integráció elmélyülése következtében is – új államszervezeti rend felé mozdulhatnak el a közeljövőben. A középszintű közigazgatás továbbfejlesztését, újragondolását az alábbi tényezők indokolják Kelet-Közép-Európában:

1. Az önkormányzati szférában tapasztalható dezintegrációs jelenségek arra utalnak, hogy a rendszer jogi és érdekeltségi kapcsolódási pontjai hiányoznak, a kizárólag alulról és önkéntesen építkező modell eszménye tévesnek, irreálisnak bizonyult;

2. A lényegében egyszintű önkormányzati rendszer miatt a regionális fejlesztési feladatok gazdátlanul maradtak, ezt az úrt az állam dekoncentrált szervei igyekeznek betölteni; a középszintű önkormányzati vákuumba beható dekoncentrált államigazgatás egy része szervezet-idegen feladatokat lát el, ágazatilag tagolt struktúrája koordinációs és információs, valamint érdekegyeztetési hiányt eredményezett;
3. Az önkormányzati rendszer dezintegráltsága, a dekoncentrált közigazgatás diszfunkciói felerősítették a kormányzati centralizációs törekvéseket, s a területi közigazgatási egységekben egymással rivalizáló állami és önkormányzati modell körvonalai bontakoznak ki;
4. A középszint államosításának tendenciája ellentétben áll az európai integrációs folyamatokkal, ez a visszasság csak az önkormányzati középszint létrehozásával számolható fel;
5. A területi közigazgatás fontos feladata lehetne a jövőben az interregionális együttműködés eszméjének képviselője és védelme a központi kormányzati szervek előtt. Gondolni kell arra, hogy a „Régiók Európája” – mint az európai integráció egyik vezérgondolata – csak viszonylag hasonló kompetenciájú és komplexitású területi egységek együttműködése esetén képzelhető el.

> **Viták a régiók kialakításáról**

A regionalizmus, a hatalom területi decentralizációja, a különböző önkormányzatok közötti munkamegosztás Kelet-Közép-Európa unitárius államaiban is a viták keresztüzébe került. A politikai rendszer átalakulása, a globalizálódó európai gazdaságba való bekapcsolódás, a polgári demokrácia alapelveit érvényesítő önkormányzati struktúra kiépítése új megvilágításba helyezte a központi és a területi-helyi hatalom kölcsönviszonyait, a települési önállóság és a mezoszintű közigazgatási funkciók harmonizálását. Szinte valamennyi volt szocialista országban az önkormányzati alapszintek gazdasági, politikai és funkcionális átalakítása lett a központi kérdés. A korábbi szubnacionális szint vagy megszűnt (Csehszlovákia utódállamaiban) vagy funkciói lényegesen mérséklődtek (Magyarországon), illetve átalakultak (Lengyelországban), vagy pedig új területi középszintek szerveződtek (Horvátországban), vagy vannak kialakulóban (Szlovéniában).

A régiók kialakítása Kelet-Közép-Európa országaiban az uniós tagságra való felkészülés egyik fontos vitatémája lett. Az Unió strukturális politikájának alkalmazása ugyanis a nemzeti szint alatti, szubnacionális fejlesztési egységek népességi potenciálját és gazdasági kapacitásait – a méretgazdaságossági szempontok érvényesítése miatt – megfelelő méretekhez köti. Az uniós előcsatlakozási programok előkészítése során valamennyi országban létre kellett hozni a tervezési-statisztikai régiókat. Formai szempontból e feladat megoldása nem jelentett különösebb gondot. Valamennyi ország kormánya a területi-közigazgatási egységeket besorolta mezoszintű fejlesztési régiókba. Az Európai Unió ajánlásai alapján létrejöttek a formális szervezeti struktúrák (regionális fejlesztési tanácsok, fejlesztési igazgatóságok, ügynökségek) is.

Az EU-kompatibilis fejlesztési politika szervezeti kereteinek kiépítésével párhuzamosan azonban az országok többségében intenzív viták indultak a tartalmi kérdésekről is. E viták számtalan – a rendszerváltozás tematikájában korábban kevés figyelmet kapott – kérdés fogalmazódott meg: milyen funkciói legyenek a fejlesztési régióknak, miként válhatnak a centralizált államberendezkedés decentralizálását szolgáló közigazgatási egységekké, milyen forrásokkal rendelkezzenek a fejlesztési programok megvalósításához, a régió mely városa legyen a régióközpont?

Az európai uniós csatlakozás tehát a Pandora szelencéjét nyitotta fel Kelet-Közép-Európában. Azt az alapvető kérdést állította a viták középpontjába, hogy milyen módon lehet az unitárius berendezkedésű államokat decentralizált pályára állítani.

A kelet-közép-európai országok EU-csatlakozásának, illetve a Strukturális Alapokból történő támogatások igénybevételének előfeltétele volt olyan nagyrégiók (NUTS 2 egységek) kialakítása, amelyekre fejlesztési koncepciók és azok megvalósítását szolgáló programok dolgozhatók ki. Az EU tizenöt tagállamában kialakított 206 NUTS 2 régió közjogi-közigazgatási helyzete, területi mérete, népességszáma rendkívül eltérő, lényegét tekintve nemzeti meghatározottságú egységekről van szó, ugyanakkor minden ország NUTS 2 rendszere megfelel az egységes követelményeknek, statisztikai (számbavételi, elemzési), tervezési (programo-

zási, koordinációs) és fejlesztési (támogatáspolitikai, decentralizálási) egységként működnek. A tíz kelet-európai országban a mezoszintű közigazgatási egységek száma 357. Nyilvánvaló volt, hogy az EU támogatáspolitikája ilyen nagyszámú területi egységet nem képes áttekinteni. Elengedhetetlenné vált tehát a nagyobb fejlesztési és statisztikai területi egységek képzése.

A statisztikai-fejlesztési régiók lehatárolása során a nyugat-európai régiók szerveződésében alkalmazott etnikai-kulturális szempontokat Kelet-Közép-Európában nem érvényesítették. Romániában a Közép régió része lett az a három megye (a történelmi Székelyföld), amelyben a romániai magyar népesség fele (730 ezer fő) lakik. A három megye együtt is alkothatna önálló fejlesztési régiót, hisz lakossága 1, 1 millió fő. Ez esetben a régióban a magyar lakosság aránya 59,2 százalékos lenne. A román kormányzati erők és politikai tényezők azonban megakadályozták a Székelyföld önálló régióvá alakulását, és olyan, 2, 6 milliós népességű régiót hoztak létre, amelyben a magyar népesség aránya nem éri el az egyharmadot. Az önálló székelyföldi régió létrehozása körüli viták jelentik ma az etnikai konfliktusok gyújtópontját Romániában (*Horváth, 2003*). Az RMDSZ 2008 októberében nyújtott be törvényjavaslatot a román parlamentbe a fejlesztési régiók számának megduplázásáról (*Csutak, 2007*).

Szlovákiában az etnikai-kulturális tényezők negligálása már az új területi-közigazgatási rendszer kialakítása során megfigyelhető volt. A magyar lakosság túlnyomó része az ország déli, Magyarországgal határos térségeiben él. Az új megyék határait azonban úgy alakították ki, hogy a déli magyar tömbökhöz nagy kiterjedésű, szlovákok lakta területeket csatoltak, így egyetlen szlovák megyében sem került a magyar népesség többségbe.

Lengyelország mellett a regionalizálás különböző formáival kísérletező másik ország Magyarország. A több évszázados múltra visszatekintő magyar mezo szintű egységek – részben méretük, részben pedig a tervgazdaságban játszott politikai szerepük ellenreakciójaként a rendszerváltozás után lényegesen meggyengített funkcióik miatt – nem alkalmasak átfogó fejlesztési feladatok ellátására. Az egyközpontú országban a 20. században is több kísérlet történt a közigazgatás formai modernizálására. A tervek

azonban a központi hatalom ellenállása és a területi politikai elitiek egyetértésének hiánya miatt sorra kudarcot vallottak.

A magyarországi regionalizmus fejlődéstörténetében a politikai érvek mellett a gazdaság és a társadalmi szereplők érdekei is nyomon követhetők. A tervgazdaság időszakában az optimális piacméret kialakítása – korlátozott formában – szerepet játszott. A nagyvállalatok leányvállalataik megszervezésében területi szempontokat is érvényesítettek. A telephelyek térbeli közelsége azonban nem jelentette a gyáregységek közötti hatékony kooperációt. Emiatt az egyes térségek belső gazdasági kohéziója sem erősödhetett meg. A gazdaság szervezésében a vertikális irányítási elemek domináltak.

Nem történt lényeges előrehaladás a közigazgatás regionalizálásában. Noha a parlamenti pártok választási programjaiban a regionalizmus, a magyar államberendezkedés decentralizálása mellett kötelezték el magukat, kormányzati pozícióban e célkitűzésekről – politikai érdekeik miatt – megfeledeztek.

Lényeges változásra 2006-ban került sor, amikor a szocialista-liberális kormány a parlament elé terjesztette a közigazgatási régiók létrehozásáról szóló törvénytervezetet. Az ellenzék azonban ezt nem támogatta, s mivel e törvény kétharmados támogatottságot igényelt volna, nem lépett hatályba. A dekoncentrált szervek regionális intézményeiről ma is viták folynak.

A regionális közigazgatással szembeni politikai ellenérvek a lakosság ellátásában várhatóan bekövetkező kedvezőtlen változásokra hivatkoznak. A regionalizmus ellenzői szerint az új közigazgatási szint eltávolodást jelent a lakosságtól, a minőségi szolgáltatásokhoz való hozzáférés nehezebbé válik. A regionalizmussal szembeni ellenérvek sorában fontos helyet foglal el a lokális demokrácia meggyengülése miatti félelem is. A régiók ellenzői a helyi önállóság korlátozására, a települési önkormányzatok pénzügyi feltételeinek romlására számítanak. A régiókkal szembeni ellenérvek alkalmanként euroszeptikus színezetet is mutatnak, a régiók kialakításának szükségességét populista csoportok kizárólag az Európai Bizottság által kikényszerített, kötelezően teljesítendő formai szempontnak tekintik. Természetesen ezek a pusztán politikai

megfontolások alapján képviselt leegyszerűsített felfogások hamisak, hisz a regionális közigazgatás kialakításával párhuzamosan a helyi közszolgáltatások minőségének is erősödnie kell, ez utóbbi szolgálja a lakosság életkörülményeinek javítását. Nem beszélve arról, hogy a ma már korszerűtlen európai unitárius államberendezkedés decentralizálttá alakítása a központi kormányok kompetenciájának régiókra történő átruházását jelenti.

A fejlesztési-statisztikai régiók szervezeti rendszerét valamennyi országban az Európai Unió által javasolt séma alapján alakították ki: a régiókban fejlesztési tanácsok és fejlesztési ügynökségek működnek. E szervezetek irányítását a központi területfejlesztési szerv látja el, feladatuk lényegében egyszerű koordinációs feladatokra, projektgyűjtésre és fejlesztési tervek összeállítására korlátozódik. Operatív szervek, a fejlesztési ügynökségek vagy igazgatóságok 20–40 fős létszámmal működnek, kompetenciájuk igen szűk keretek között mozog. Az új tagállamok általános problémájának tekinthető, hogy a közigazgatási kapacitásépítési programok elsődleges kedvezményezettjei a központi államigazgatási szervek voltak, a területfejlesztés központi szerveiben több száz fős létszámfejlesztésekre került sor, a régiókba ezek töredéke jutott. A régiók gyenge pozícióit jelzi az is, hogy a 2004–2006 közötti programozási időszakban regionális operatív programokra az uniós támogatások 17–30 százaléka jutott.

Mivel a régiókat kijelölő jogszabályok nem rendelkeztek a régiók székhelyeiről – ezt a feladatot egyébként nem is a területfejlesztés szabályozásának keretében kell megoldani –, az országok többségében küzdelem bontakozott ki az egyes régiók városai között a regionális fejlesztési intézmények telepítésért.

> **A regionális autonómia jövője**

Kelet-Közép-Európában az állam és a régiók közti hatalommegosztás jövője ma még bizonytalanoknak tűnik. A decentralizáció perspektívái a gazdasági hatékonyság és a felülről vezérelt rendszerváltozás eredményességének összhangjától függnének. A hatalom telepítésének regionális előfeltételei kedvezőtlenek. A volt tervgazdaságokban az erős központosítás szervezeti kere-

tei fennmaradtak, még ha a központi irányítás tartalma jelentősen meg is változott. A legkedvezőbb esetben is hosszú decentralizációs folyamatra lehet számítani.

A decentralizáció három lehetséges pályája képzelhető el Kelet-Közép-Európában. Az egyes változatok a hatalommegosztás mértékében és minőségében különböznek egymástól. Az alternatívák közüli választás természetesen nem önkényes, az egyes országok történelmi hagyományai, a gazdasági átalakulás jellege, a piactudományi intézmények kiépítettsége, a politikai erőviszonyok és a térszerkezet tagoltsága egyaránt befolyással vannak a hatalmi koncentráció mérséklésére. A központi államigazgatásra nehezedő decentralizációs nyomás nyilván erősebb azokban az országokban, ahol dinamikus regionális nagyvárosi központok (pl. Lengyelországban) autonóm fejlődésüket, az európai területi munkamegosztásba való betagozódásukat a belső erőforrásaik lehető leghasznosítóbb felhasználásával és a posztindusztriális fejlesztési tényezők segítségével kívánják ösztönözni. Nagyobb ellenállásba ütközik az alulról jövő kezdeményezések legitímálása viszont ott (pl. Magyarországon), ahol a centrumtársaság domináns, sőt erősödő pozíciói vannak a versenyképességet növelő termelési tényezőkben.

Az első lehetséges decentralizációs modellben a központi és a regionális szervek közti munkamegosztást világos és egyértelmű szabályok rendezik. A két szervtípus hatáskörébe tartozó fejlesztési feladatok aszerint különböznek el, hogy azok hatása milyen területi egységre terjed ki. E feladatok megoldásához a regionális hatóságok saját bevételekkel is rendelkeznek, széles körű tervezési jogosítványaik vannak, a hatókörükbe tartozó önkormányzatok fejlesztéseit saját pénzalapjaikból támogathatják. A régiók gazdasági fejlettségének függvényében a saját és a megosztott bevételek központi pénzügyi transzferekkel kiegészíthetők. E stratégia biztosítja a legteljesebb decentralizációt, hosszú távon ez a leghatékonyabb megoldás, megvalósításához azonban számtalan – politikai, alkotmányos, közigazgatási, gazdasági – előfeltétel szükséges. A regionális önkormányzatok kiépülése Kelet-Közép-Európában ma még nem tűnik reális perspektívának. A térség további differenciálódását idézi majd elő, hogy Lengyelország és vélhetően Magyarország a regionalizmus útjára lép.

A második decentralizációs stratégia lényege az, hogy a központból csak bizonyos – tervezési, fejlesztési, végrehajtási, felügyeleti, finanszírozási – funkciók települnek át a régiókhoz, a regionális politikai feladatok egy része továbbra is a központi hatalom kompetenciájába tartozik. A hatalommegosztás mértéke azon múlik, hogy milyen feladatok decentralizálására kerül sor, milyen intézményrendszer fogadja ezeket, és milyen eszközök állnak a régiók rendelkezésére. Az unitárius berendezkedésű országok számára ez a változat (rövid távon) kedvezőbb, hisz a befogadó közeg felkészítése kisebb erőfeszítéseket igényel, a közigazgatási rendszer gyökeres átalakítására sincs szükség, sőt – ami a legfontosabb – a központi szervek tényleges befolyása sem változik, a dekoncentrált állami szervezeteken keresztül a regionális fejlesztések irányítása komplexebb lesz, esetleg hatékonyságuk is nő.

A harmadik változatban a központi és a területi szervek közötti felelősség megosztás meghatározott eseti feladatok megoldására vonatkozik. A periférikus, elmaradott régiók fejlesztésére közös irányító testületet hoznak létre, az állam pénzügyi forrásainak egy részét e döntési fórum rendelkezésére bocsátja, a fejlesztési programok megvalósítását a területi egységekre bízta. Ez a megoldás a decentralizáció legenyhébb változatát jelenti, a kialakult hatalmi berendezkedés átalakítására nincs szükség. Nem véletlen, hogy a legtöbb kelet-közép-európai ország e stratégia alapján kezdett hozzá területfejlesztési programjainak a kidolgozásához.

Irodalom

Benedek, J. 2004: *Amenajarea teritorului și dezvoltarea regională*. Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană.

Buček, M. 1999: Regional disparities in transition in the Slovak Republic. – *European Urban and Regional Studies*. 4. 360–364. o.

Cheshire, P. 1999: Cities in competition: Articulating the gains from integration. – *Urban Studies*. 5–6. 843–864. o.

Csutak I. 2007: *Új régiókat Romániának!* Marosvásárhely, RMDSZ.

Domański, B. 2003: Industrial change and foreign direct investment in then postsocialist countries. – *European Urban and Regional Studies*. 2. 99–118. o.

Dostál, P. 2000: Reintegrating Central European region: challenges of trans-border spatial development. – *Acta Universitatis Carolinae. Geographica*. 1. 21–38.o.

Enyedi Gy. 1989: Településpolitikák Kelet-Közép-Európában. – *Társadalmi Szemle*. 10. 20–31. o.

Enyedi Gy. 1992: Urbanizáció Kelet-Közép-Európában. – *Magyar Tudomány*. 6. 393–401. o.

Faludi, A. – Waterhout, B. 2002: *The Making of the European Spatial Development Perspective. No Masterplan!* London, Routledge.

Geshev, G. (Ed.) 1997: *The Geographical Space – an Investment for the 21st Century*. Sofia, Institute of Geography, BAS.

Geshev, G. 1999: *Problemi na regionalnoto razvitie i regionalnata politika v Republika Balgarija*. Sofia, Geografski institut BAN, Jugozapaden universitet Neofit Rilski.

Green Paper. Regional Development Policy in Romania. Bucharest, Romanian Government and the European Commission. 1997.

Halász I. 2001: A regionális önkormányzatok és az átfogó közigazgatási reformok a „Visegrádi csoport” országaiban. In: Szigeti E. (szerk.): *Régió, közigazgatás, önkormányzat*. Budapest, Nagyra Közigazgatási Intézet. 43–64. o.

Horváth, Gy. 1996: Transition and regionalism in East-Central Europe. Tübingen, Europäisches Zentrum für Föderalismus-Forschung. *Occasional Papers*, 7.

Horváth Gy. 1998: Az átmenet regionális hatásai Kelet-Közép-Európában. – *Területi Statisztika*. 4. 295–318. o.

Horváth Gy. 2000: Decentralizáció és a régiók – kelet-közép-európai nézőpontból. In: Horváth Gy.–Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 60–72. o.

Ianoş, I. 2000b: Romania. In: Bachtler, J.–Downes, R.–Gorzela, G. (Eds.): *Transition, Cohesion and Regional Policy in Central and Eastern Europe*. Aldershot, Ashgate. 167–176. o.

Illés I. 2002: *Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

Illner, M. 2000: Issues of decentralization. Reforms in former communist countries. – *Informationen zur Raumforschung*. 7–8. 391–401. o.

Keating, M.–Loughlin, J. (szerk.) 1997: *The Political Economy of Regionalism*. London, Frank Cass.

Le Galès, P. 2002: *European Cities. Social Conflicts and Governance*. Oxford, University Press.

Michalski, A.–Saraceno, A. 2000: *Regions in Enlarged European Union*. Brussels, EC, Forward Studies Unit.

A new partnership for cohesion. Convergence, competitiveness, cooperation. Third report on economic and social cohesion. Brussels, European Commission. February 2004.

Potentials for polycentric development in Europe. Annex Report B. Stockholm, Nordic Centre for Spatial Development. August 2004.

Schindegger, F. – Tatzberger, G. 2002: *Polizentrismus – ein europisches Leitbild für die räumliche Entwicklung*. Wien, ÖROK.

Sekeresová, E. 2004: Institutions of regional policy at the regional level in the Slovak Republic. In: Enyedi, Gy.–Tózsza, I. (eds.): *Region. Regional Development Policy, Administration and E-government*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 342–370. o.

Stasiak, A. 1999: The new administrative division of Poland. – Duró, A. (ed.): *Spatial Research in Support of the European Integration*. Pécs, Centre for Regional Studies HAS. 31–42. o.

Szreniawski, P. 2004: Regions in Poland. In: Enyedi, Gy.–Tózsza, I. (eds.): *Region. Regional Development Policy, Administration and E-government*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 277–292. o.

Tariska, M. 2004: Regional administration in the Slovak Republic. In: Enyedi, Gy.–Tózsza, I. (eds.): *Region. Regional Development Policy, Administration and E-government*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 310–341. o.

van der Berg, L. – Braun, E. – van der Meer, J. (eds.) 1998: *National Urban Policies in the European Union. Responses to Urban Issues in the Fifteen Member States*. Aldershot, Ashgate.

Abstract

DECENTRALISATION AND AUTONOMY IN EASTERN AND CENTRAL EUROPE

Regionalism, the regional decentralisation of power and the distribution of labour among the different forms of local government have found themselves in the crossfire of debate in the unitary states of Eastern and Central Europe. The change of the political system, the process of connecting to the globalising European economy, the construction of a local governmental structure using the concepts of civic democracy, all shed new light on the mutual connections of central and regional local power, the harmonisation of settlement independence and meso-level public administration functions. The earlier sub-national levels disappeared (as in the successor states of the former Czechoslovakia), their functions to a large extent decreased (as in Hungary), changed (as in Poland), or, alternatively, new regional meso-levels were created (as in Croatia) or are being created (as in Slovenia).

The region is considered to be a spatial unit serving the sustainable growth of the economy and the modernisation of the spatial structure, with independent financial resources, fulfilling autonomous development policy and equipped with local government rights.

EU accession opened up a Pandora's Box in the countries of Eastern and Central Europe. The fundamental issue of how unitarily structured states can be set on a decentralised path became the centre of debate. This study searches for an explanation of the reasons for the difficulties of Eastern and Central Europe in regional construction; it summarises the administrative and political development pre-requisites of the transition to a regional outline of the possible advantages of a regional institutional system in the creation of the Cohesion Policy ensuring a decrease in regional differences.

Az életminőség néhány jellemzője Vajdaság északi részén

Some Characteristic of the Quality of Life in the North Vajdasag

Dr. Somogyi Sándor, Prof. Emeritus

Dr. Gábrity Molnár Irén, egyetemi tanár

> 1. Bevezetés

Szerbiában a politikai pártok is felhasználják az újvidéki SCAN ügynökség közvélemény-kutatási eredményeit. Jellemző, hogy csak egy globális kérdés formájában jelenik meg a közvélemény kutatásban az életminőség. (Példaként említjük a VITAS Healthcare Corporation, Miami – FL és Ira R. Byock MD, Missoula, Montana által, a Missioula – Vitas Quality of Life Index (2006) számításához használt kérdőívet. Ebben a globális – általános jellegű kérdéscsoport mellett megjelentek az egészségi megnyilvánulásokra, életfunkciókra, interperszonális kapcsolatokra, jó közérzetre vonatkozó kérdések is, mégpedig olyan bontásban, hogy a kérdésekre adott válaszok ellenőrzik egymást, csökkentik a konformizmust és növelik a konzisztenciát.) Tehát az ilyen jellegű kutatások hiányosak.

Az előzőből kiindulva megállapítottuk, hogy a vajdasági magyarság életminőségét, boldogságérzetét, megelégedettségét széles körű *empirikus kutatásra* alapozva kell elemezni az elkövetkező évek kisebbségi *nemzetstratégiájának* kialakítását segítettendő. A szabadkai székhelyű Regionális Tudományi Társaság felvállalta ezt a feladatot a Tartományi Jogalkotási, Közigazgatási és Nemzeti Kisebbségi Titkárság anyagi támogatásával, annak érdekében, hogy tisztázzuk azokat a tényeket, amelyek a vajdasági magyarság megelégedettségét jellemzik.

A kutatás első fázisa a terepi empirikus kutatás kérdőívek kitöltéséből állt, amelyben viszonylag egyszerű eldöntendő kérdé-

sek szerepeltek és folyamatban van a második fázis, a begyűjtött anyag statisztikai feldolgozása, következtetések levonása. Ebben a kutatásban mindenekelőtt hangsúlyt fektetünk az általános közérzetre, iskolázottságra, az írásbeliségre, továbbfejlődési lehetőségekre, egészségre és a fogyasztási szerkezetre.

> 2. Korábbi kutatásaink

Kutatási témánk más vetületeivel már korábbi munkáinkban is foglalkoztunk (Gábrity I. – Ricz A, 2006) és elfogadtuk a következő alap gondolatokat az életminőséggel kapcsolatban:

- Az újabb jólétkonceptciók közül szinte egyik sem kezeli olyan átfogóan a jó élet dimenzióit és kritériumait, mint az életminőség (Fekete, 2006), amelynek tényezőit egyes szerzők „*megvásárolható dimenzióknak*” tartják.
- A mérhetőség és nem mérhetőség annál fontosabb kérdés, mert több kutatás bizonyította, hogy az életkörülmények nem közvetlenül, hanem az emberek *szubjektív tapasztalásán* keresztül hatnak az étellel való elégedettségre és a boldogságra.
- *Az életminőség tartalmaz objektív és szubjektív elemeket*, előbbieket az objektív jólét mutatóival mérjük, utóbbiakat pedig az *elégedettségre vonatkozó kérdésekkel* (Fekete, 2006).
- *Az életminőség* Lennart Nordenfelt (2003) szerint *a boldogsággal* azonos, s hétköznapi értelemben az étellel való *elégedettség*, illetve *elégedetlenség* mértékeként lehet leginkább meghatározni.
- Az életminőséget több tudományterület vizsgálja a saját eszköztárával. A *szociológiai, pszichológiai és egészségügyi* megközelítés egyformán fontos, míg magával a kutatás-módszertanával kapcsolatban két modellt különböztetnek meg: A *skandináv modell* megközelítésének fókuszában az erőforrások állnak, a hangsúly az életfeltételekből eredő tényezők életminőséget alakító szerepén van. *Az amerikai modell* elsősorban a szubjektív érzékelés és értékelés jelentőségét hangsúlyozza. *Erik Allart (Utasi, 2006) életminőség megközelítése* a skandináv és az amerikai modell szintézisét nyújtja.

- *Leggyakrabban használatos életminőség mutató az ENSZ által 2-3 évenként megjelentetett Human Development Index –HDI, amely a GDP vásárlóerő paritását, születéskor várható élettartamot és az iskolázottságot veszi számításba.*

Könnyen belátható, hogy korábbi kutatásainkban és irodalmi munkásságunkban is megjelentek olyan kulcsszavak, kulcsgondolatok, mint az: életminőség, boldogság, megvásárolhatatlan dimenziók, az életminőség objektív és szubjektív elemei, elégedettség, szubjektív egészségerzet.

Ki kell térni a megvásárolhatatlan dimenziók kifejezésre, mert összehasonlítást lehet tenni a más irányú kutatásainkban tárgyalt multifunkcionális mezőgazdasági és vidékfejlesztéssel kapcsolatos külső gazdasági hatásokkal – externáliákkal (egyenlő hozzáférési lehetőség az élelemhez, megfelelő vidéki életfeltételek, környezetvédelem). Ezekre az externáliákra jellemző, hogy a mezőgazdaság, a vidék biztosítja őket a társadalom számára, de nincs piaci értékük és a mezőgazdaság, a vidék nem tudja ezeket pénzzé tenni. Amikor a mezőgazdaságnak támogatást biztosítanak az európai államok, akkor tulajdonképpen e három tényező valamilyen szintű ellenértékét próbálják elismerni, biztosítani az ott élőknek és ezzel életszínvonalukat, életminőségüket közelebb hozni az urbanizált lakosság színvonalához. Ezek a tényezők, *tekintet nélkül, hogy a megvásárolhatatlan dimenziókra gondolunk, vagy az externáliákra, kifejezetten fontos szerepet játszanak a lakosság életminőségének alakulásában.*

> 2. 1. Szerbia általános helyzete és a HDI mutatók nyújtotta kép értékelése

A kilencvenes években zajló háborúk Jugoszlávia/Szerbia gazdaságát teljesen szétzilálták, talpra állítása a becslések szerint is legalább két évtizedet igényel. A koszovói események következtében ismét a legszigorúbb gazdasági büntetőintézkedések érvényesültek Szerbiával szemben, ami 1999-ben, bombázásokban tetőzött. Akkor az ország ipari termelése az 1990. évi szint 40%-ára esett vissza, a hiperinfláció miatt a pénzügyi rendszer már 1993-ban szétesett. A fokozatosan növekvő kereskedelmi hiányt

az egyre zsugorodó vállalati és lakossági tartalékok már nehezen fedezték. Azóta is az országra erejét messze meghaladó terheket ró a mintegy 1 millió főre tehető munkanélküli eltartása. A fekete-gazdaság részesedése a gazdasági folyamatokban megközelíti a 40%-ot. A magyarokta – általunk vizsgált – községek gazdaságában a mezőgazdaság és az erre épülő feldolgozóipar dominál. A legtöbb községben nőtt a mezőgazdaság súlya a nemzeti jövedelemszerkezetben, ami nem tekinthető előremutató fejleménynek. A mezőgazdaság még mindig nagyon magas arányt képvisel e községeknek a gazdaságában (2004-ben néhol megközelítette az 50%-ot).

Az előző megállapításainkon túl, ki kell hangsúlyozni, hogy korábbi kutatásainkban felöleltük a HDI vizsgálatát is Szerbia vonatkozásában. A Human Development Report – Serbia 2005 (UNDP, 2005) mellékletében (Main socioeconomic and human development indicators) található a Human Development Index – HDI mutatók Szerbiára vonatkoztatva az adathiányból adódó nehézségek ellenére. Az 1999 és 2002. indexek az 1. táblázatban láthatók.

1. táblázat
HDI Szerbiában

	Képzettségi index	Várható élettartam	GDP index	HDI
1999	0,850	0,773	0,563	0,729
2002	0,885	0,780	0,651	0,772
Változás	4	1	16	6

A 0, 772 HDI index alapján Szerbia a 74. helyen volt a HDI számításokkal felölelt 178 ország között. Ha tekintetbe vesszük, hogy a 0, 8 és annál magasabb indexet tekintik a fejlettek csoportjának, akkor Szerbia a közepesen fejlettek felső részében helyezkedett el. A várható élettartam index alapján Szerbia a 73., az írástudás és képzettség index alapján a 62., még a GDP index alapján 92. helyen volt. A 2006. évre ugyanabból a forrásból megjelentett adatok szerint Szerbia mutatói és pozíciói megváltoztak: A HDI index 0, 821, ami Szerbiát a 65. helyre, a várható élettartam (73, 8

év) az 59. helyre, az írástudás (96, 4%) a 41. helyre, míg a GDP/capita (9468 \$) a 74. helyre sorolja. A mutatók ilyen változásai abból is adódnak, hogy az adatgyűjtést és a számítások módszertanát korrigálták, ami akadályozza a reális összehasonlítást, de könnyen belátható, hogy Szerbia helyzete az összes nehézség ellenére konszolidálódik és megerősödik a közepesen fejlett országok csoportjában.

> 2. Szakirodalmi áttekintés

Az életminőség, boldogság, megelégedettség kutatásának ma már hatalmas a szakirodalma. Tényleg a politikai gondolkodás központi kérdésévé vált. Munkánkban csak rövid szakirodalmi áttekintést adunk azzal a céllal, hogy rávilágítsunk, hogy a nagy adatbázisoktól a helyi jellegű vizsgálatokig milyen eltérő megközelítések léteznek.

A korábban említett HDI index számításán túl, amely országokat hasonlít össze szabványosított módszer alapján, a következő munkák is fontos információkat tartalmaznak:

1. R. **Veenhoven** a rotterdami Erasmus Egyetem professzora a **World Database of Happiness** elnevezésű óriási adatbázist működteti munkatársaival, amely a világ minden részéből gyűjti és egységesíti az elégedettségi index célirányos felméréseinek eredményeit. Az általuk számolt átlagos boldogságérzet azt mutatja 1-től 10-ig terjedő skálán, hogy mennyire elégedettek az emberek az életükkel. Módszertanuk szerint a 7. 9 vagy attól magasabb index nagyfokú elégedettséget jelent, a 4. 2-nél kisebb index az elégedetlenséget, míg a kettő közötti index értékek, amelyek a 6. átlag körül mozognak, a középeket.

A Szerbiára és környező államokra vonatkozó adatok a 2. táblázatban láthatók.

2. Táblázat Elégedettségi indexek

Ország	Index	Rang-sorolás	Ország	Index	Rang-sorolás
Szerbia	5. 6	81–85	Magyarország	5. 5	86–92
Szlovénia	6. 8	34–37	Románia	5. 5	86–92
Horvátország	6. 1	56–59	Bulgária	4. 4	134– 37
Bosznia	5. 3	98–101	Albánia	4. 6	128–131
Koszovó	5. 5	86–92			
Macedónia	4. 6	128–131			
Crna Gora	5. 2	102–109			

Könnyen belátható, hogy Szerbiánál csak Szlovéniának és Horvátországnak van kedvezőbb mutatója a volt Jugoszláv köztársaságok és tartományok közül, de a szomszédos országok elégedettségi indexe is alacsonyabb.

2. A rotterdami Erasmus Egyetem (1) kutatói arra voltak kíváncsiak, hogy az egyes országok polgárai hogyan érzik magukat hazájukban, az anyagi kérdéseken túl mennyire elégedettek életükkel, életkörülményeikkel, boldognak gondolják-e magukat, és ezt boldogság index számításával fejezték ki.

A boldogságindex azért tekinthető fontosnak, mert szakít a gazdasági növekedés kizárólagosságával. A felmérés is azt tükrözi, hogy a GDP önmagában nem alkalmas a társadalom elégedettségének mérésére. Békés, kulturált országban, tiszta környezetben és tisztességes viszonyok között az emberek szerényebb jövedelem mellett is boldogabbak, mint rossz társadalmi légkörben, magasabb GDP mellett.

A boldogságindex alapján képzett sorrendet a kutatás eredményei szerint Hollandia, Ausztria és a skandináv országok vezetik, vagyis azok a társadalmak, ahol a piacgazdaság erős szociális rendszerrel párosul. Hollandia 1, 5, Finnország 1, 7 pontot kapott, míg a lista legvégén 3, 7 ponttal Egyiptom áll, mint a legboldogtalanabb, legfrusztráltabb. Magyarország 2, 4 ponttal a középme-

zőnyben helyezkedik el, ugyanannyi pontszámmal, mint Észtország, Görögország és Chile. Romániában az index, 2, 8 pont.

A szegénynek tartott országok közül Indonézia és Vietnam lakói viszonylag elégedettek (2, 3 pont), boldogabbak, mint a gazdaságilag látványosan fejlődő Kína (2, 7) és India (2, 9) polgárai.

Kiemelkedő GDP-jükhöz képest az amerikaiak sem túl boldogok a 2,1-es index-szel. Ezek szerint ez a felmérés is azt mutatja, hogy a gazdasági növekedés csak a szociális méltányossággal együtt értékes, ezért vezetik a listát a hollandok és a skandinávok.

3. A 2007-es Európai életminőség vizsgálat (EQLS) (2) olyan tényezők vizsgálatát ölelte fel, mint a foglalkoztatás, jövedelem, képzettség, lakáskörülmények, családi viszonyok, egészség, a munka és életviszonyok kiegyensúlyozottsága, megelégedettség és az érzékelt társadalmi minőség. A tízes skálán az EU27 átlagos mutatói 7. az elégedettség és 7. 5 a boldogságérzetre. Még néhány megállapítás:

- Az EU27 tagjai között kirívóan legalacsonyabb a jövedelem Bulgáriában és Romániában.
- A családok szerepe tovább is igen magas a gyermekek és idősek ellátásában, azzal, hogy ebben nagyobb feladatot vállalnak a nők.
- Az európai polgárok 81 %-a a jó egészséget tartotta az életminőség nagyon fontos tényezőjének, pedig csak 21% tartotta az egészségi állapotát nagyon jónak.
- A társadalmi minőségérzettel kapcsolatos eltéréseket mutatja, hogy a közép-kelet-európai államok, Olaszország és Portugália lakosai bíznak legkevésbé a politikai intézményeikben, míg legnagyobb mértékben az északi államok polgárai. Ugyanakkor az északi államok és Hollandia lakosai bíznak polgártársaikban is a legnagyobb mértékben.

4. Hasonló jellegű kutatásokat ma már más céllal is készítenek. Példaként vehető a Nielsen piackutató vállalat (5) kutatása, amely a fogyasztók boldogságérzetére vonatkozott.

A kutatás szerint a magyarok boldogságérzete elmarad az európai átlagtól, sőt, csak a csehek boldogságérzete alacsonyabb. A legboldogabbak a finnek, a dánok, a norvégok és a svájciak. A boldogságérzet európai átlagos mutatója 6, 2. Az élen álló finnek indexe 7, 3, míg a cseheké csak 5, 4, a magyaroké és a portugáloké pedig egyaránt 5, 6 volt – derül ki a világ 51 országában, összesen 28150, köztük 500 magyar internetező megkérdezésével készült online felmérésből, amely a fogyasztók boldogságérzetét és elégedettségét vizsgálta.

5. A világ más részein végzett kutatások közül megemlíthető Karen Philips (3) kutatásvezető és munkatársai Ausztráliában végzett munkája. A boldogság kutatást több mint 8500, 18-64 éves ausztrál lakos szavazata alapján végezték. Kimutatták, hogy a pihenés a legélvezetesebb tevékenység, míg tornagyakorlatok végzése a legkevésbé valószínű, hogy boldoggá teszi az embert. „Az ausztrál emberek nem a vagyonuk vagy a teljesítményük miatt lesznek boldogabbak, hanem a szórakozási élményeik és a másokkal való értelmes időtöltés által” – mondta Karen Phillips, a kutatás vezetője, egy üzleti tanácsadó cég igazgatója.

6. Érdekes a boldogság terjedését érintő kutatás is, amelynek során a San Diegói Harvard Egyetem (6) kutatói bizonyították, hogy a boldogság könnyedén terjed a családtagok, barátok és szomszédok között. Egy ismerősünk boldogságérzete, 15, 3%-kal növeli annak esélyét, hogy mi is boldognak érezzük magunkat. A kutatás szerint, azon boldog embereknek van a leghatásosabb vidító képessége, akik a legnagyobb földrajzi közelségben állnak egymással, továbbá azok a legboldogabbak, akik nagy társadalmi hálózatok közepén találhatók. Egy 0, 8 km-re lakó barát öröme 42%-kal valószínűbben derít minket jó kedvre, mint egy 3, 2 km-re lakóé, ekkor a valószínűség csak 22%-os. Ennél nagyobb távolság esetén, nincs észrevehető hatás. Hasonlóképp, boldog testvérünk 14%-os eséllyel tesz minket is azzá, de csak abban az esetben, ha 1, 6 km-es távolságon belül él. Egy fedél alatt élő házastársunk 8%-kal fokozza jókedvünk, ha boldog. Közvetlen szomszédunk jókedve 34%-os hatást ér el, de többi szomszédunk boldogsága hatástalan, még akkor is, ha egy háztömbben élnek velünk. A kutatásból levonható következtetés, hogy a boldogság több szempontból is olyan, mint egy fertőző betegség. „Hangulatunk

nem csak saját, hanem más emberek – gyakran akár ismeretlenek – tetteitől és döntéseitől is függ.”

A kutatás külön érdekessége a „társadalmi hálózatok” hatásának érintése is.

7. A boldogságérzet és -kutatás eltérő kezelését mutatják a világ más részein a bhutáni külügyminiszter szavai, valamint egy Kínából eredő információ.

Lyonpo Jigmi Thinley (4), Bhután állam minisztere szerint az állam prosperálásának egyedül helyes mércéje a Gross National Happiness – GNH, vagyis a Nemzeti Boldogság Index a GNP, vagy GDP helyett. Bhutan az egyetlen állam, amelyik ezt a mutatót használja a GNP, vagy GDP helyett. A magyarázat szerint nem az anyagi jólét a döntő, hanem a nép boldogsága.

Van ebben az állításban igazság is, mert közismert, hogy nem ott a legboldogabbak az emberek, ahol a GDP magas, de az is közbeszólhat, hogy így akarják elfedni gazdaságuk állapotát – nem mutatják ki a GDP-t.

Egy MTI információ szerint Kínában egy új gazdasági mutatószámot alakítanak ki: az életkörülményeket, a környezet állapotát és a béreket egyaránt számításba vevő úgynevezett „boldogság-indexet”. „Tartalmazza majd az átlagemberek saját életfeltételeivel kapcsolatos érzéseit, vélekedésüket jövedelmükről, foglalkoztatottságukról, társadalmi jólétükről, természeti környezetükről” – mondta el a kínai televízióban a statisztikai hivatal vezetője. „Minél elégedettebbek lesznek életükkel, annál magasabb lesz az index” – hangsúlyozta, és beszélt arról is, hogy megkezdik az „innovációs” és a „társadalmi harmónia” indexének számítását is. Az egyelőre nem ismeretes, hogy az új index beépül-e valamelyik jelenleg használatos jelzőszámba is, vagy csak önállóan szerepel majd.

8. Hazánkban is foglalkoznak a kutatók a boldogságérzettel. Kiemeltük a következő munkákat.

Uzunović (2007) következő gondolatai figyelemre tarthatnak számot:

- Az életminőség nehezen meghatározható egyértelműen, mert nagyon sok feltételtől függ. A gazdasági, kulturális, vallási és oktatási tényezők mellett fontos kérdés az egyéni célok, hozzáállások rendszere is, mert meghatározzák az egyének közérzetét.
- A társadalmi és politikai tényezők döntő hatással vannak az életminőségre, a társadalmi célokra, amelyekre törekednek egy országban a szűkebb, vagy szélesebb környezethez viszonyítva.
- A személyes felfogások alapján megfogalmazott életminőség célok és kritériumok példái a lelki kritériumok (vallási elkötelezettség – szerzetesi fogadalom), elhivatottság (tudomány, zene, festészet, írás stb.), elkötelezettség a múlt és a szokások iránt stb.
- A társadalomnak feltételeket kell biztosítani az egyéni kritériumok megvalósítására is, mert ezek megvalósítása emberi jogot és szabadságot jelent, ami szintén része a globális kritériumoknak.
- A globális életminőség kritériumok jelentősége növekedni fog, azzal, hogy az egyéni célok megvalósítása az egyének világában marad és a társadalom elért életminősége keretében, amelyek között él, egyéni céljait is megvalósíthatja képességeihez és lehetőségeihez mérten.
- Elkötelezettségünk az EU csatlakozás kérdésében szorosan kapcsolódik az életminőség kérdéséhez. Az EU vezetői még 1993 júniusában, Koppenhágában elfogadtak három kritériumot, amelyeket a tagjelölt országoknak teljesíteni kell a felkészülés időszakában: stabil intézményi rendszer a demokrácia, a jogrend, emberi jogok és kisebbségek tiszteletének garantálására; egészséges piacgazdaság; az EU jogrendjének teljes átvétele és az EU célrendszerének követése.
- A három követelmény mellett az EU nagymértékben hozzájárul a lakosság életminőségéhez a határnélküli zóna megteremtésével, amelyen belül szabadon mozoghatnak az emberek, az áru, szolgáltatások és a tőke.

Milivojević (2006) és társai kiemelik, hogy:

- Életminőségi vagy megelégedettségi mérőszámokat nagyon eltérő területi egységekre lehet kidolgozni, kezdve a helyi

önkormányzattól, várostól, régiótól az államig és nemzetközi közösségig.

- Minél alacsonyabb a vizsgált szint, annál többféle mutatórendszert használnak az életminőség reális szintjének megállapítására (városi szinten pl. több száz mutató is használható).
- A nemzetközi összehasonlítások majdnem lehetetlenek, mert a nemzeti mutatórendszerek nagyon eltérőek. Az USA 12 mutatórendszert használ és nagyon fontosak az emberi jogok és a menekültek státusa. Új Zéland 9 mutatórendszert használ, és a környezetminőség nagyon fontos, hasonlóan, mint Ausztráliában. Nagy Británia 15 mutatórendszert használ. Az EU 8 mutatórendszer mellett elsősorban a családot és a személyes gazdagságot értékeli.

> 4. Kutatási feladat megfogalmazása 2008 végén

Az életminőség, boldogságérzet szociológiai, filozófiai, vagy egészségügyi megközelítése eltér egymástól. Ugyanakkor észlelhetők a hasonlóságok is, mert mindhárom megközelítés feltételezi az *objektív és szubjektív tényezők* létezését, hangsúlyozzák a szubjektív elégedettséget, szubjektív egészségérzetet, boldogságérzetet.

Kutatásunkban *az életminőség szubjektív elemeivel, az elégedettség, elégedetlenséggel foglalkozunk* és az amerikai modell lekérdezési technikáját adaptáltuk, tiszteletben tartva a kérdőívek szociológiai megalapozásának alapelveit. Különösen fontosnak tartottuk, hogy az életkörülmények nem közvetlenül, hanem az emberek szubjektív tapasztalatán keresztül hatnak az életvitellel való elégedettségre és a boldogságra, és ezért elsősorban a szubjektív tapasztalatokra kérdeztünk rá a kérdőívekkel.

> 5. Első eredmények, előzetes értékelések

Kutatásunk eddigi eredményei több száz táblázatot és grafi-
kont ölelnek fel, amelyekből csak néhány bemutatására van lehetőség e beszámoló keretében. Ezúttal elsősorban az emberek közötti viszonyokra (bizalom), személyes aggodalmakra, politikai álláspontokra összpontosítunk.

> 5. 1. Az egymás közötti viszonyok, bizalom, félelmek

Az észak-vajdasági lakosság többnemzetiségű környezetben él évszázadok óta. A történelem során a határok észak-dél irányban tolódtak el, jelentkeztek kitelepítések és betelepítések, migrációs hullámok. A térségben fontos kérdés a biztonság, a szomszédokkal való kapcsolat, a különböző nemzetiségiek egymás iránti bizalma. Azt a kérdést, hogy milyen a viszonya saját illetve más nemzetiségűekkel a településen, a válaszadók több mint a fele pozitívan válaszolt. A saját nemzetiségével 62%-ban jó, 22%-ban pedig kitűnő a kapcsolat, míg a más nemzetiségekkel kb. 59%-ban jó, 18%-ban kitűnő. A tűrhető kapcsolatok mellett a rossz és gyenge viszonyulás szinte elhanyagolható (3. táblázat). Ezek az adatok igen biztatóak, és megfelelő etnikai kapcsolatokat jelentenek. Valószínűsíthető azonban, hogy az anonim válaszadás lehetősége mellett is a megkérdezettek viselkedésében jelen volt egy adag konformizmus és olyan válaszokat adtak, amelyeket – úgy érzik – elvár a politikai hatalom.

A válaszadók bizalma nem minden irányban egyforma (4. táblázat). Legmagasabb a bizalmi szint a szomszédokkal (56%), majd a saját nemzetiségűekkel (46%), de a más nemzetiségűekkel már csak 36%. A kétes értékű igen is meg nem is válasz a legmagasabb a más nemzetiségűek esetében (56%), de nincs messze a saját nemzetiségűek esetében sem. (gyakorlatilag 50%). Az ide vonatkozó „vannak-e félelmei” kérdésre a válaszok részaránya igen kedvezőtlenül alakult (5. táblázat):

3. táblázat

Egymás közötti viszonyok minősítése
(Relationship between citizens)

Viszonyok (Relationship)	Saját nemzetiségűekkel (With natives)	Más nemzetiségűekkel (With other nationals)
Rossz (Inadequate)	0,20	1,21
Gyenge (Weak)	1,62	4,83
Tűrhető (Tolerable)	13,59	16,30
Jó (Good)	62,07	58,95
Kitűnő (Exelent)	22,52	18,71
Összesen (Total)	100,00	100,00

4. táblázat

Bizalom minősítése
(Confidence rating)

Bíz-e (Trust)	Saját nemze- tiségűekben (With natives)	Más nemze- tiségűekben (With other nationals)	Szomszédokban (Neighbors)
Nem bízom (No)	3,87	6,92	4,45
Igen is, nem is (Yes and no)	49,90	56,62	39,47
Bízom (Trust)	46,23	36,46	56,07
Összes (Total)	100,00	100,00	100,00

5. táblázat

Vannak-e félelmei?
(Are there any fears?)

	Válaszok száma (Answers)	%
Nem tudja (Do not know)	6	1,20
Nincsenek (No)	153	30,80
Vannak (Yes)	333	67,00
Nincs válasz (No answer)	5	1,00
Összesen (Total)	497	100,00

6. táblázat
 Megelégedettség a társadalmi és életfeltételekkel (%)
 (Satisfaction of the social and life conditions)

	Demokrácia (Democracy)	Közbiz- tonság (Public safety)	Közmű- vekkal (Public utilities)	Rendőr- séggel (Police)	Egészs. körny. (Healty environ.)	Munka- feltét. (Work condit)	Bevás. lehet. (Shop. opport)	Életszín. alakulás (Living cond.)
Elégedetlen (Dissatisfied)	27,42	18,71	12,47	26,46	11,04	13,17	9,05	19,84
Nemigen (Little)	33,67	24,35	19,92	23,64	16,67	14,25	12,27	28,86
Közepesen (Moderate)	30,24	33,00	38,63	32,12	35,74	34,13	26,96	33,47
Többnyire (Mostly)	7,26	20,52	23,74	14,34	29,52	26,57	32,80	13,83
Nagyon (Highly)	1,41	3,42	5,23	3,43	7,03	11,88	18,91	4,01
Összesen (Total)	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

7. táblázat

Az állam legfontosabb feladatai a megkérdezettek szerint

(Most important tasks of the state)

<i>Állami szinten legsürgősebb (Most urgent ont he state level)</i>	<i>Válaszok (Answers)</i>	<i>%</i>
Gazdaság talpra állítása (Economic rehabilit.)	332	67,2
Háborús bűnösök kiadása (War crimes extradition)	40	8,1
Szociális nyugalom (Social peace)	42	8,5
EU tagság (EU membership)	55	11,1
Hadsereg, rendőrség reform. (Army, police reform)	10	2
Külföldre vándorolt szakemberek visszahívása (Recall of emigrated professionals)	12	2,4
Egyéb (Others)	3	0,6
Összesen (Total)	494	100

8. táblázat

Mi aggasztó, a megkérdezettek számára

(What is worrying)

	<i>Válaszok Answers</i>	<i>%</i>
Pénzhiány (Financial deficit)	234	49,5
Munkanélküliség (Unemployment)	74	15,6
Lakásgondok (Housing problem)	31	6,6
Gyerekek iskoláztatása (Kids education)	39	8,2
Egészségügyi problémák (health problems)	61	12,9
Családalapítás (Founding of a family)	17	3,6
Egyéb (Others)	17	3,6
Összesen (Total)	473	100

9. táblázat
A politikai elégedettség
(Political satisfaction)

	Önkor-mány. (Local govern.	Pol- gárm. Mayor	Komm. közváll. (Commun. Compan)	Rend- őrség Police	Vajd. korm. Prov. Gov.	Szerb parlam. Serbian parl.	Szerb korm. Serbian gov.	Szerb elnök President of Serbia
Nem (No)	15, 23	12,25	13,63	23,90	13,27	37,68	28,31	20,89
Kevésbé (less)	28,26	25,90	17,23	25,50	19,18	28,72	34,62	24,95
Közepesen (moderate)	40,88	36,75	38,48	31,33	44,29	27,49	28,72	32,05
Jobbára elég. (Mostly satisfied)	12,22	18,47	24,65	15,86	19,59	5,09	7,13	16,43
Teljesen elég. (completely satisfied)	3,41	6,63	6,01	3,41	3,67	1,02	1,22	5,68
Összesen (Total)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A megkérdezettek aggasztóan magas részaránya (67%) félelmekkel él. Mindössze 30% állította, hogy általában nincsenek félelmei.

> 5. 2. Elégedettség és politikai álláspontok

A megkérdezettek közepesen elégedettek a közbiztonsággal, közművekkel, de inkább negatív irányba tolódik el az elégedettség a demokráciával, a rendőrséggel, és az életszínvonal alakulásával (6. táblázat).

Ehhez kapcsolódik az is, hogy a megkérdezettek kétharmada az állam szerepét elsősorban a gazdaság felemelkedésében látja (67%). Ehhez képest az EU tagság megvalósítása is messze lemarad (7. táblázat).

Mindezzel összhangban van a válaszok szóródása azzal kapcsolatban is, hogy mi aggasztó a megkérdezettek szerint (8. táblázat). A válaszadók majdnem a fele a pénzühiánytól fél, majd a munkanélküliség aggasztja őket. Harmadik helyen vannak az egészségügyi aggodalmak. A lakásgondok és a családalapítás így háttérbe szorult.

A politikai elégedettség fokmérőjeként értelmezhető a 9. táblázatban felölelt kérdéscsokor. A válaszadók közepesen elégedettek a helyi önkormányzattal, polgármesterrel, vajdasági kormánnyal, sőt még elég sokan az ország elnökével is, de a válaszadók inkább nincsenek megelégedve a rendőrséggel, majd legkevésbé a szerbiai parlamenttel és a kormánnyal!

> Záradékok

1. A titói időkben viszonylag jól élt a jugoszláv lakosság; nyugati életmódot utánozva a vajdasági lakosság is jóval nyitottabb és az anyaországhoz viszonyítva irigylésre méltó életszínvonalal rendelkezett. A Vajdaság esetében a szerb gazdaságon belül egy viszonylagosan fejlettebb régióról van szó, amelyet azonban az általános szerbiai válság jobban sújtott. A magyar nemzetiség

által lakott régiók a Vajdaságon belül elmaradottabb, kevesebb fejlődési potenciállal rendelkező vidéknek számítanak.

2. Tanulságos, hogy a *lakástulajdonosok részaránya* a vajdasági magyarok körében viszonylag magas, a háztartás felszereltsége közepes életszínvonalú, de a havi összjövedelem jelenlegi mutatói elégtelen életminőségre utalnak. A munkahely és munkatevékenység esetében a megkérdezettek több mint a fele szerint az elvárásainak megfelelő munkája van. A mintában kb. 33%-uknak nincs munkája, vagy csak tervezi azt, ami megfelel, illetve enyhén magasabb a valós munkanélküliségi rátától Szerbiában (30%).

3. A fogyasztás szempontjából a vajdasági mintában körülbelül a felső 15-20%-a tekinthető elitfogyasztónak, ahol a fogyasztást alapvetően az igények határozzák meg. Ugyanakkor elkülöníthető az alsó 20% (szegény munkásréteg, falusi földműves), ahol a szükségleteket csak minimális szinten elégítik ki. A valamikori jómódú középréteg, a népesség nagyobbik, körülbelül 70%-ának fogyasztását nagymértékben a vágyak, és az átmeneti családi jövedelemszint mértéke határozza meg. Az ilyen anyagi feltételek azt jelzik, hogy a vajdasági magyarok életfeltételei nem kielégítőek (még akkor sem, amikor ingatlantulajdonlásuk kézzelfoghatóan jó). Erre a helyzetre gyakori válaszlehetőségek a munkahelyváltás, kényszervállalkozások beindítása, elköltözés, továbbtanulás stb.

4. A lakosság elégedettségi szintje várhatóan alakult: a megkérdezettek közepesen elégedettek a közbiztonsággal, közművekkel, de inkább negatív irányba tolódik el az elégedettség a demokráciával, a rendőrséggel, és az életszínvonal alakulásával. Ugyanakkor Észak Vajdaságban, inkább pozitív irányba tolódik el az elégedettségi szint a munkafeltételekkel, bevásárlási lehetőségekkel és a környezeti tényezőkkel kapcsolatban.

5. A vajdaságiakat elsősorban a pénzhiány, majd a munkanélküliség és végül az egészségügyi problémák aggasztják.

6. A válaszadók közepesen elégedettek a helyi önkormányzattal, polgármesterrel, vajdasági kormánnyal, sőt még elég sokan az ország elnökével is, de a válaszadók nem elégedettek a rendőrséggel, majd legkevésbé a szerbiai parlamenttel és a kormánnyal.

Irodalom

1. **Allart:** Having, Loving, Being – An alternative to the Swedish Model of Welfare Research (Utasi 2006)
2. **Fekete Zs.:** Életminőség-konceptciók, definíciók, kutatási irányok. In: Utasi Á. (szerk.) 2006: A szubjektív életminőség forrásai: biztonság és kapcsolatok. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 2006.
3. **Dr. Gábrity Molnár Irén és Ricz András** (szerk.) Kistérségek életereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek; Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2006. (3. Életminőség – humánhátter, kultúra
4. **Milivojević i dr.**(2006): Uz pomoć indikatora do boljeg kvaliteta života, Festival kvaliteta 2006, Kragujevac
5. **L. Nordenfelt – Per –Eric Liss:** Concepts of Health and Health-Promotion, Amsterdam, 2003.
6. **UNDP:** Human Development Report. Serbia 2005. Apendix: Main socioeconomic and human development indicators, 2005.
7. **R. Uzunović, B. Jakšić:** Kvalitet života i procesi globalizacije, Festival kvaliteta 2007, Kragujevac, 8 -11-5- 2007
8. **Veenhoven R.:** World database of happiness (WDH), Erasmus University Rotterdam, Faculty of Social Sciences. Continuous Register of Scientific Research on Subjective Enjoyment of Life. <http://www2.eur.nl/fsw/research/happiness/index.htm>
9. **VITAS Healthcare Corporation.** Miami–FL and Ira R. Byock MD, Missoula, Montana–Missioul–Vitas Quality of Life Index, 2006.

Ostali izvori:

- 1) [www. Greenfo.hu](http://www.Greenfo.hu)
- 2) <http://www.eurofound.europa>
- 3) <http://theage.com.au>
- 4) timwees.com (Tim Wees: Bhutan, a home for happiness)
- 5) www.acnielsen.hu
- 6) www.sdsu.edu

Abstract

SOME CHARACTERISTIC OF THE QUALITY OF LIFE IN THE NORTH VAJDASAG

Dr. Somogyi Sándor, Prof. Emeritus¹,
Dr. Gábrity Molnár Irén, egyetemi tanár²

- 1) Nyugalmazott egyetemi tanár, szabadka – Lifka Sándor u. 29
- 2) Közgazdaságtudományi Kar – Szabadka, Szegedi út 9.

Quality of life is a typical interdisciplinary problem according to large number of factors, interference of the factors and many forms of manifestation. In our research we compare HDI indexes of Serbia, Vojvodina and specific regions.

Rough simplification of connections between quality of life and sustainability is possible with the relations between GDP/capita and indices of the life quality, because GDP/capita has improving impact on the indices. But every development is questionable without the sustainability. This question is very sensitive in our circumstances because of the social and economical fallback on the millenary.

In the focus of the paper are significant questions of the quality of life in Serbia, and Vojvodina. On the social position of the Hungarian minorities on the north part of Vojvodina we give particular emphasis.

Szerbia a regionalizmus útján... Magyar térség-fejlesztés a magyar politikai önérdék útján...

Takács Zoltán¹

> Bevezetés

Szerbia európai uniós felzárkóztatása fordulóponthoz érkezett. A hatalom decentralizálása, és a demokratikus folyamatok kerülnek előtérbe. Minden közösség hatáskörei érvényesítésére törekszik. Ebben kell, hogy azokat segítse, támogassa az ország regionális politikája is. A régió, mint az EU alapfejlesztési egysége, egy közösség társadalomgazdasági és kulturális élettere. A régió egy konkrétan lehatárolt terület, működőképes intézményrendszerrel, forrásszabályozási kompetenciákkal, amelyeket a regionális identitás és társadalmi kohézió foglal egybe.

A Szerb Képviselőház törvényalkotási folyamatában 2008 novembere óta szerepel az a törvénytervezet, amely az ország regionális fejlődését szabályozza majd. Meghozatalát az illetékes – Gazdasági és Regionális Fejlesztési Minisztérium, illetve a szerb kormány folyamatosan halogatja, késlelteti. Közösségünkre – mindenekelőtt a vajdasági magyarságra is sorsdöntő lesz ennek a dokumentumnak, és az általa kínált lehetőségeknek a legésszerűbb, és leghatékonyabb kihasználása, alkalmazása.

Szerbia régiókra osztása, a már említett EU-s pénzforrások használatának feltétele. A törvénytervezet elfogadásával a körzetek által lehatárolt területi egységek – a szerb regionális politika értelmében – Regionális Ügynökségeket (Regionalne Agencije)

---

¹ A Pécsi Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola 3. éves Ph.D. hallgatója, a Szabadkai Regionális Tudományi Társaság és a Magyarságkutató Tudományos Társaság kutatója, a Magyararkanizsai Egészségház pénzügyi és számviteli osztályának vezetője.

hoznak létre, amelyek menedzselik a térség és közösségének mindennemű fejlesztési igényeit.

A szerb regionalizmus fejlődését a tanulmány a törvénytervezet szempontjából vizsgálja. Bemutatja röviden a további – regionalizmussal kapcsolatos stratégiai jelentőségű dokumentumokat, majd az intézmény-alakítási elképzeléseket, és értékítéleteket fogalmaz meg a tanulmány záró soraiban.

> Általános regionális fejlesztési háttér

Szerbiában a területfejlesztésnek nincs megfelelő hagyománya. A regionális fejlődés több évre visszanyúló kiegyensúlyozatlansága mára hatalmas regionális különbségeket idézett elő. Az Európai Unió potenciális tagjelölt országai közül Szerbiában a legnagyobbak a regionális különbségek (1: 7, illetve a községek szintjén 1: 15).

A szerb belpolitikai válság, gazdasági visszaesés és a társadalmi szerkezetváltás késleltették a folyamatok természetes alakulását. A privatizáció még mindig nem tekinthető befejezettnek, a külföldi tőkeberuházások alacsonyak, az ország nemzetközi versenyképessége alacsony, ugyanakkor a makrogazdasági stabilitás megteremtése is nehézséget jelent az ország számára (munkanélküliség, infláció, magas külkereskedelmi mérleghiány).

Adott társadalom-gazdasági körülmények között Szerbia Európai Unió ambícióinak ad hangot. Kettős szorításban – a belső területfejlesztési kényszer, illetve az EU csatlakozás intézményi infrastruktúra-követelményei között – Szerbia 2007-ben kidolgozta az ország regionális fejlesztési stratégiáját. A stratégia a területfejlesztést célozza meg, ágazati politikákon keresztül, amelyhez intézményrendszerrel rendel (jogi legitimitását a törvénnyel előlátva).

> **A szerb regionális fejlesztés célkitűzései 2007–2012²**

A szerb kormány által 2006. év végén elfogadott, a Szerb Köztársaság 2007-es évi 1. számú Hivatalos Közlönyben megjelent „*a Szerb Köztársaság Regionális Fejlesztési Stratégiája 2007-2012*” az egyetlen regionális fejlesztésekkel kapcsolatos dokumentum Szerbiában, amely gyakorlati jogi legitimitást (a stratégiai célok megvalósítására vonatkozólag) a törvény elfogadását követően kaphat csak.

A stratégia összhangban van azokkal az elvekkel, amelyeket az *EU regionális politika alapelveiként* kezelünk:

- Szubszidiaritás és decentralizáció
- Partnerség
- Programozás
- Koncentráció és addicionálás

A szubszidiaritás és decentralizáció az Unió regionális politikájának elsődleges alapelve, mely szerint a döntéseket és a végrehajtást arra a szintre kell helyezni, amely a legnagyobb átlátással és kompetenciával rendelkezik a feladat megvalósításához. Tehát a magasabb szintű szerv nem intézkedhet olyan esetben, amikor az adott célkitűzést eredménnyel az alacsonyabb szinten el lehet érni. Ehhez a helyi kompetencia erősítésére van szükség, mely lényegében a nemzeti szintek szerepének mérséklődésével jár.

A nemzeti szint a fejlesztési programok finanszírozásában jelenik meg, és segíti a területi egységeket célkitűzéseik elérésében. Az EU szükségesnek tartja a területfejlesztési források jelenlegi központosított rendszerének decentralizációját, és a pénzügyi alapok bővítését. Az európai gyakorlat a régiókat erősíti meg, ugyanakkor növeli a helyi szintek forrás potenciálját. A nemzeti stratégiánk a szubszidiaritást lényegében kiegyenlíti a decentralizációval.

---

² A tanulmány fejezetei Kovács Krisztina, Ricz András, Veréb Miskolci Zsófia és Takács Zoltán Ph.D hallgatók, a szabadkai Regionális Tudományi Társaság kutatói által készített – a Szerb Köztársaság Regionális Fejlesztési Stratégiájának elemzéseit összegzik röviden.

A *partnerség elve* arra épül, hogy a területi egységek, azaz a régiók és a települések működése, fejlesztése csak akkor valósulhat meg, ha a szereplők folyamatosan és rendszeresen együttműködnek, köztük célorientált kapcsolatok alakulnak ki. Az együttműködésnek a horizontális és vertikális vetületét különböztetjük meg.

A vertikális együttműködés keretében az Unió, a tagországok, azok régiói, annak egységei, a települések a célkitűzéseket és terveket közösen dolgozzák ki. Fontos elemét képezik a fenti együttműködésnek a térségi kapcsolatok, azaz a régió és régió, valamint a település és település közti kooperációk. A helyi, térségi szereplők együtt valósítják meg programjaikat és azok intézkedéseit, ellenőrzését valamint az eredmények regisztrálását a horizontális együttműködés révén.

A *programozás* egy célorientált folyamat, mely magában foglalja a fejlesztési stratégiák, tehát a kitűzött célok rendszerének kidolgozását, azokból következő prioritások, programok és támogatások meghatározását. A programozás elve az Unió regionális politikájában azt szolgálja, hogy ne egy projektet támogassanak, hanem a területrendszer egészének fejlődését szolgáló célkitűzéseket.

A Közösség által nyújtott pénzügyi támogatásokat az adott országnak, vagy területi egységnek ki kell egészítenie saját hozzájárulás biztosításával az *addicionálási elv* értelmében. Általában elvárás, hogy az adott program finanszírozásának legalább a felét a tagország vállalja. A kevésbé fejlettek esetében a hozzájárulás mértéke minimum 20%-ot kell, hogy elérjen.

A támogatásokat *koncentráltan*, azaz a leginkább elmaradott régiókban kell felhasználni az EU alapelvei szerint.

A szerb regionális fejlesztési stratégia *további elveket* fogalmaz meg:

- Teljesség – kiterjesztve a regionális fejlesztési koncepciót az ország minden régiójára
- Összehangoltság – minisztériumok tevékenysége, illetve azok EU szabályokkal történő összehangoltsága
- Monitoring és evaluáció – a stratégia megvalósulásának folyamatos követése, korrekciója.

A stratégia célkitűzései a következőkben összegezhetők:

- kiegyensúlyozott regionális fejlődés,
- fenntartható fejlődés,
- regionális versenyképesség,
- szegénységcsökkentés,
- negatív demográfiai trendek megfékezése,
- decentralizáció megerősítése – önkormányzatok, regionális intézményrendszer.

A felsorolt problémák megoldását reméli a politika a szerb területfejlesztéstől. A stratégia egyik felépítési alapelve a fejlettségi szintek alapján történő területi kategorizáció (IRU- a fejlődés veszélyeztetettségi indexe alapján).³

Szerbia területén kifejezetten hátrányos helyzetű térségek az egykori ipari központok körzetei, így Bor, Majdanpek, illetve Raška, Mačva, Zaječar körzetek. Itt a térségek veszélyeztetettségi indexe országos szinten 5% körül mozog. A Vajdaság Autonóm Tartomány területén Közép-Bánát és Szerémség mutatnak fejlettségbeli nagyobb lemaradásokat.

---

³ Indeks razvojne ugroženosti – IRU

1. ábra

Szerbia regionális fejlettségi különbségei a fejlődés veszélyeztetettség indexe alapján, 2008

Forrás: CESS, 2007

A stratégia külön ösztönzéseket fogalmaz meg ágazati politikaként, illetve hivatkozik az ágazatok önálló fejlesztési stratégiáira, újradefiniálva a terület-függő, illetve területhez konkrétan köthető fejlesztési prioritásokat. Ezzel az ágazatközi holisztikus megközelítéssel történhet meg egy komplex gazdaságfejlesztési koncepció megalkotása. A koncepció megvalósításához azonban nélkülözhetetlen az ország konkrét területi egységekre – régiókra történő bontása, és a regionális intézményrendszer felállítása, amelyhez egy opcionális megoldásként az ország NUTS lehatárolása szolgálhat.

> **NUTS régiók Szerbiában**

Az ország régiókra történő felosztása több okból is fontos Szerbia jövőjét illetően:

- az EU strukturális alapjaiból való potenciális részesedés, illetve a Stabilizációs és társulási egyezmény 113. szakaszának feltétele,
- statisztikai-tervezési egységek működtetése, a területi entitások más uniós országok régióival történő összehasonlítása,
- a gazdasági térszerkezet átalakításához „pótlólagos erőforrás”, alapot szolgáltathat a gazdasági tevékenységek térbeli kiterjedésének ösztönzéséhez, az ország külgazdasági orientációjának erősítéséhez, a nemzetközi munkamegosztásban való sikeres bekapcsolódáshoz, a nemzetközi versenyképességet befolyásoló tényezők kiterjedt fejlesztéséhez,
- A (valós) területi decentralizációnak a régiók belső kohézióját is erősíteni kell.

ANUTS jegyzék (*Nomenclature d'unités territoriales statistiques* – *Nomenclature of Territorial Units for Statistics*) – hivatalos megfogalmazásban – többféle célt szolgált és szolgál Szabó tanulmánya szerint.

Egyrészt a közösségi statisztikai rendszer egyik alapkövének számító regionális statisztika (REGIO) összeállítását és területi harmonizációját alapozta meg (Szabó, 2005a). Másrészt a leg-problematikusabb térségek támogatásokkal való lehatárolása

sokkal összetettebb és finomabb statisztikai elemzést követelt meg, ami kihívás elé állította a regionális politikát. Ennek eredménye a területi statisztikai egységek rendszerbe foglalása.

Az Európa Tanács Strukturális Alapokról szóló rendelete alapján háromfokozatú statisztikai rendszer, a Területi Statisztikai Egységek Nomenklatúrája lépett életbe, melyet az Európai Unió Statisztikai Hivatala, az Eurostat a Bizottság más főigazgatóságaival együttműködésben az 1970-es évek elején hozott létre (Horváth, 2003).

A három szint lehetőséget ad a területi egyenlőtlenségeket többféle regionális dimenzióban vizsgálni (Szabó, 2005a). Horváth szintén a számtalan alkalmazási lehetőség fontosságát emeli ki: adatfeldolgozás, gazdasági és társadalmi folyamatok elemzése ezen egységek alapján, valamint programozási, finanszírozási és fejlesztési feladatok kereteként szolgál.

A NUTS legfőbb jellegzetességei: statisztikai, tervezési célra készült, működő intézményi beosztáson alapul, hierarchikus szintenként lefedi az adott ország teljes területét (Horváth, 2003).

1. táblázat
NUTS kategóriák

NUTS- kategóriák	A lakosság minimális és maximális száma:
NUTS-1	3 000 000-7 000 000
NUTS-2	800 000-3 000 000
NUTS-3	150 000-800 000

Forrás: SZRFS, 2007

NUTS alapelvek:

1. Figyelembe veszik a szervezeti területi elrendezéseket (előnyben részesítik a meglévő adminisztratív régiókat)
2. NUTS általános földrajzi egység
3. Hierarchikus felosztás.

Figyelembe veszik továbbá a következő tényezőket:

1. A terület kívánatos mérete
2. A statisztikai régió homogenitása
3. Természeti-földrajzi különbségek
4. Történelmi, hagyományi és geopolitikai tényezők.

Amennyiben az adott országban nem léteznek a NUTS rendszernek megfelelő régiók, azokat a kisebb területi egységek egyesítésével „mesterségesen” hozzák létre. A területi entitások statisztikai-tervezési szerepe sokban módosul, ha a regionalizmus mint funkcionális kategória tud teret hódítani, és amennyiben kapcsolódni tud a *térségi gazdaságfejlesztéshez*. Ebből a szempontból a funkcionális régiók kialakítását a középtávú területfejlesztési programok koordinálása is indokolja, amely lehetővé teszi, hogy a gazdasági szerkezetük összetettsége és heterogenitása ellenére a régiókat alkotó körzetek/községek közösen határozzák meg fejlesztési prioritásaikat, és egyesítsék az ehhez szükséges erőforrásaikat.

2. táblázat

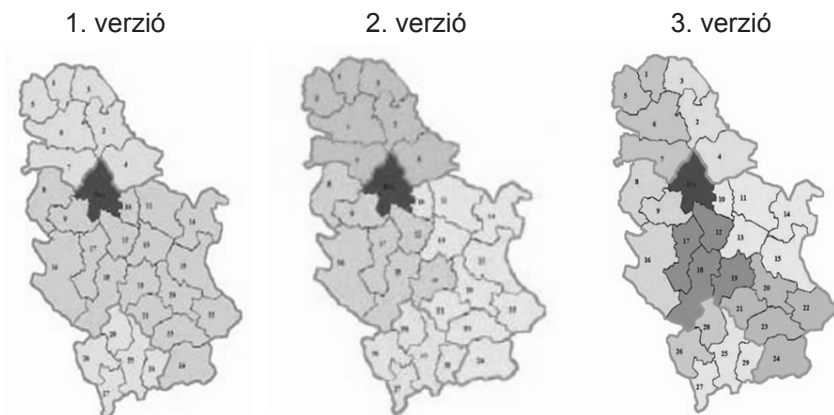
A Szerb Köztársaság (NUTS 1) regionális tagolásának lehetséges modalitásai

	1. verzió	2. verzió	3. verzió
NUTS 2	1. Belgrád – főváros, 2. Közép Szerbia (Belgrád nélkül), 3. Vajdaság, 4. Koszovó és Metohija	1. Belgrád – főváros, 2. Vajdaság, 3. Koszovó és Metohija, 4. Nyugat Szerbia és 5. Kelet Szerbia (utóbbi kettő az első verzió szerinti Közép Szerbia felosztása két majdnem egyenlő részre a lakosságszám alapján azonos nagyságú régiók kialakítása céljából)	1. Belgrád, 2. Kelet Vajdaság (Bánát), 3. Nyugat Vajdaság (Bácska és Szerémség), 4. Keleti régió, 5. Déli régió, 6. Nyugati régió, 7. Központi régió, 8. Nyugat Koszovó és 9. Kelet Koszovó.
NUTS 3	a meglévő statisztikai körzetek.		

Forrás: SZRFS, 2007

2. ábra

A Szerb Köztársaság regionális tagolódásának térképei

Forrás: CESS, 2008

> A regionális fejlesztésről szóló törvénytervezet

A törvénytervezet 7. szakasza a fentiekben (a SZRFS alapján) vázolt 3 verziótól eltérően **Szerbiát hét NUTS 2-es régióra osztja:**

1. Vajdasági régió
2. Belgrádi régió
3. Nyugati régió
4. Keleti régió
5. Közép régió
6. Déli régió
7. Koszovó és Metóhia régió

Ezek lennének az ún. **Eurorégiók**, amelyek egy illetve több fejlesztési régiót egyesítenek, és amelyek a regionális fejlesztési politika, területtervezés és megvalósítás hordozói (az EU területi NUTS 2-es standardjaival összhangban).

A **fejlesztési régiók** olyan funkcionális területi egységek, amelyek a tervezés és a regionális fejlesztési politika végrehajtásának hordozói (az EU-s NUTS 3-as standardjaival összhangban).

A törvénytervezet értelmében „*az eurorégió és fejlesztési régió nem adminisztratív területi egység és nem rendelkezik jogi önállósággal.*” A Stratégia megfogalmazásában a régiók valójában „*az adminisztratív körzetek területén elhelyezkedő helyi önkormányzati egységek*”.

Valós jogi illetékességet ezek a területi egységek a törvénytervezet elfogadását követően kapnak majd. A regionális fejlesztésről szóló törvénytervezettel kapcsolatos nyilvános viták március 5-én lezárultak. Mlađan Dinkić gazdasági és regionális fejlesztésügyi miniszter szerint előreláthatólag a törvénytervezet 2009. év közepén kerül parlamenti elfogadásra.⁴

A törvénytervezet a következő területeket is szabályozza:

- regionális fejlesztést ösztönző célok és elvek,
- községek osztályozása és csoportosítása fejlettség szerint,
- intézkedések és ösztönzések,
- finanszírozás,
- eurorégiók és fejlesztési régiók,
- intézményi keret,
- fejlesztési dokumentumok.

> A regionális politika intézményrendszere, fejlesztési dokumentumai

Az ország regionális felosztását követően ki kell alakítani azt a nemzeti intézményrendszert, amely a regionális politika tervezésében, végrehajtásában és ellenőrzésében fogja saját kompetenciáit érvényesíteni. Szerbiában a meglévő adminisztratív-területi tagoltság regionális „adaptálásához” – egy hasonló, hierarchikus, központi irányítású új intézményi infrastruktúra kapcsolódik (a törvénytervezet értelmében), ami a 3. ábrán látható.

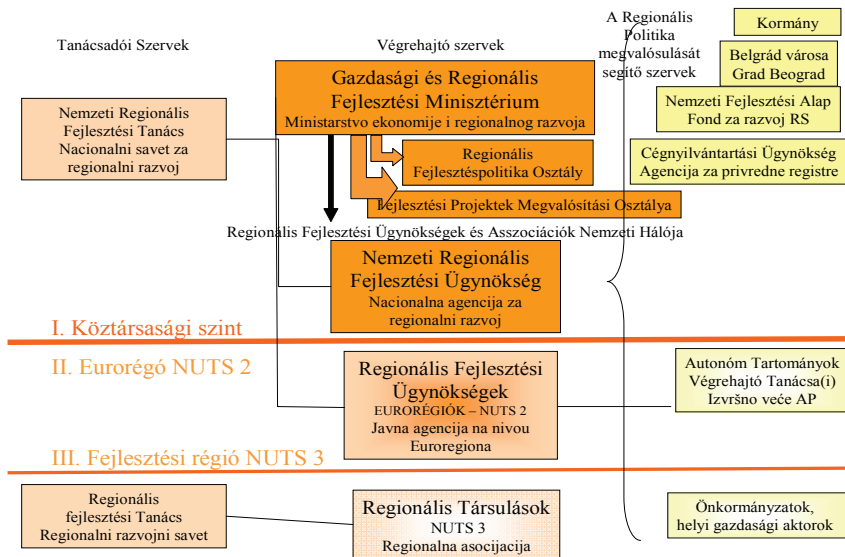
---

⁴ http://www.g17plussombor.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=370:dinki-na-cr-t-zakona-o-regionalnom-razvoju-srbije-do-kraja-februara&catid=3:newsflash&Itemid=56

3. ábra

A szerb regionális politika (tervezett) intézményrendszere

Forrás: Saját szerkesztés

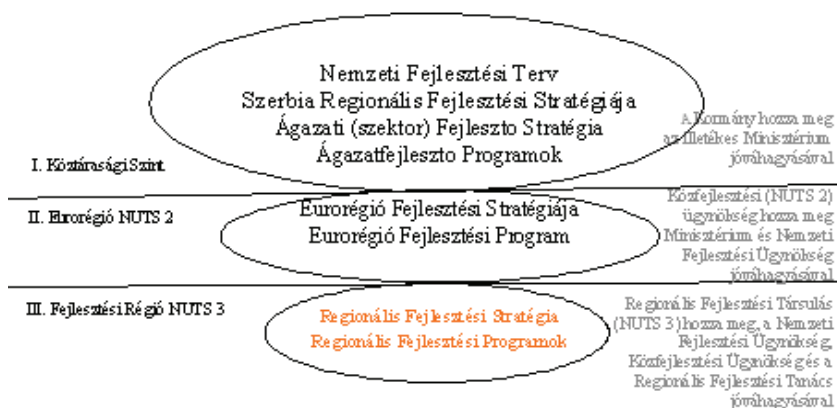
Az intézmények tanácsadói, végrehajtói és egyéb, a regionális politika megvalósulását segítő feladatokat látnak el három szinten: köztársasági, NUTS2-es és NUTS3-as szinteken. A fő hatáskörök a Gazdasági és Regionális Fejlesztési Minisztériumban érvényesülnek, köztársasági szinten. Tevékenységét két osztályba szerveződve látja el, ezek a Regionális Fejlesztési Osztály, illetve a Fejlesztési Projektek Megvalósítási Osztálya. A szerb regionális politika végrehajtásának központi szerve a Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség (NRFÜ). A törvénytervezet szerinti intézményi hierarchia középső szintjein, azaz az eurorégiók szintjén a Regionális Fejlesztési Ügynökségek állnak (RFÜ), amelyek a területükön lévő Regionális Társulások (RT) munkamegosztásáért felelnek. További kormányzati szervek (lokális, regionális és köztársasági szinteken) tevékenységüket fejthetik ki a regionális politika megvalósulása során (alapíthatóként jelentkeznek a regionális fejlesztésekért felelős intézményekben, társfinanszírozást vállalnak a fejlesztési projektek megvalósulásában stb.). Nemzetgazdasági és lokális szinten szerveződnek a regionális politika

tanácsadó szervei: a Nemzeti Regionális Fejlesztési Tanács és a Regionális Fejlesztési Tanács(ok).

A regionális politika és regionális gazdaságfejlesztés kiinduló pontjaként fejlesztési dokumentumokat dolgoznak ki.

4. ábra

Fejlesztési dokumentumok hierarchiája

Forrás: Saját szerkesztés

> Regionális Társulások

A funkcionális régiók (NUTS 3) szintjén létrehozandó intézmények a regionális társulások.

A regionális társulások alapítói lehetnek:

- a Szerb Köztársaság, autonóm tartományok, önkormányzatok (a fejlesztési régió területéről),
- gazdasági és pénzügyi jogi személyek (a fejlesztési régió területéről),
- oktatási és kutatási intézmények (a fejlesztési régió területéről),
- polgári egyesületek, fizikai személyek a fejlesztési régió területéről.

Regionális Társulást az alapítók Korlátolt Felelősségű Társaság (Kft.) formájában, nonprofit szervezetként jegyzik be és ruházzák fel jogi szubjektivitással. Megalapításhoz és működéshez a szükséges eszközöket biztosíthatja: ügyviteli bevételeiből, tagdíjakból, donációkból, támogatásokból, egyéb forrásokból.

A regionális társulások feladatai:

- Képviseli a fejlesztési régiók érdekeit, mint a regionális politika (operatív) végrehajtója.
- Regionális Fejlesztési Stratégiát és Programot dolgoz ki és valósít meg fejlesztési régió szintjén.
- NRFÜ, illetve a RFÜ keresztül pályázik eszközökre, egyéb EUs eszközökre, amelyekkel fejlesztési projekteket valósít meg.
- Együttműködik az autonóm tartományokkal, az önkormányzatokkal a helyi gazdasági fejlesztési tervek előkészítésében és alkalmazásában.
- Információs (statisztikai) rendszert működtet.
- A KKV-k és vállalkozások ösztönzése, támogatása, beruházás-fejlesztések megvalósítása.
- Nyilvános vitákat, konferenciákat, szemináriumokat és oktatást szervez a regionális fejlesztés, a KKV és vállalkozásfejlesztés témaköreiben.
- Feladatait az NRFÜ és RFÜ „ellenőrzése” alatt és együttműködésével végzi, munkájáról beszámol a Regionális Tanácsnak.

A Regionális Társulásokat az NRFÜ három éves időszakra hiányzik az állítmányakkreditálja. Az akkreditációt a gazdasági társaságokról szóló törvény alapján regisztrált jogi személyek kérvényezhetik, amelyek tevékenységének leírásában szerepel a regionális fejlesztés és a KKV és vállalkozók támogatása.

Az NRFÜ évente egyszer írhat ki nyilvános felhívást akkreditációra, amely lebonyolítását követően végzést ad ki, amellyel a regionális társulás jogot szerez a minisztérium, NRFÜ és RFÜ által delegált feladatok megvalósítására az adott fejlesztési régió területén. Az akkreditációt háromévente fel kell újítani. Az NRFÜ vezeti az akkreditált regionális társulások jegyzékét (regiszterét). Ez a jegyzék nyilvános. Az akkreditációs eljárásról és kritériumokról bővebben a Gazdasági és Regionális Fejlesztési

Minisztérium hoz szabályzatot, az NRFÜ megalakulásától számított 90 napon belül.

> **Értékítéletek helyett megválaszolatlan kérdések összegzése**

- „Az eurorégió és fejlesztési régió nem adminisztratív területi egység és nem rendelkezik jogi önállósággal (5. és 6. szakasz).”

Ennek analógiáján a régió csak, mint földrajzi fogalom létezik. Ha egy régiónak nincs jogi önállósága, akkor az nem is létezik, mivel nem lehet képviselő-testülete, saját eszközei, saját irányítása, ami biztosítaná a központi hatalommal szembeni autonómiáját. A törvénytervezet értelmében Szerbiában a kisebb területi egységek (a fejlesztési régiók vagy körzetek (NUTS 3)) sem rendelkezhetnek majd pénzügyi és irányítási hatáskörrel. Minden beérkező forrás a központból és az ügynökségeken keresztül lesz irányítva. Ez így valójában regionalizációnak nevezett centralizáció. *„A világon sehol nem létezik és senkinek sem jutna eszébe ilyen mértékig maximalizált centralizáció. Ez nem más, mint egy perfid, szemtelen, titokban áthintázott, ordináre centralizmus”* (Kekenj, 2009).

- **Fölsőbb hatalmi szerv jóváhagyása szükséges a stratégiai tervezéshez, döntéshozáshoz és végrehajtáshoz is.**

Minden eurorégió rendelkezik majd saját Regionális Fejlesztési Ügynökséggel, amelyek felett további nemzeti ügynökségek is működnek, amelyek ellenőrzik, irányítják és végrehajtják a regionális fejlesztési politikát. Ezek: Nemzeti Regionális Fejlesztési Tanács, Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség, Regionális Fejlesztési Ügynökségek és Társulások Nemzeti Hálózata, amelyek hatáskörébe a regionális politika „végrehajtása”, „tervezése és végrehajtása”, valamint ismételt „végrehajtása” tartozik.

Jogosan vetődik fel a kérdés, hogy milyen mértékű a regionális fejlesztési ügynökségek hatásköre, ha állami szinten már három intézmény foglalkozik a regionális fejlesztési politika végrehajtásával, valamint tervezésével is. Mindez arra mutat, hogy a regi-

onális fejlesztési politika területén a döntéshozás, tervezés és a végrehajtás is központosítva lesz, ami a regionális fejlesztések alapelvét – a szubszidiaritást iktatja ki lényegében a regionális politika értékrendszeréből.

– Újabb dekoncentrált intézményi infrastruktúra – ez lenne a decentralizáció?

Körzetek szintjén (NUTS 3) működtetett regionális fejlesztési társulások, amelyek a minisztériumi szervek döntésének operatív végrehajtói lesznek.

Valójában az újonnan létrejövő regionális intézmények nem rendelkeznek határozott forrásszabályozási garanciákkal alátámasztott regionális hatáskörökkel. A törvénytervezet megfogalmazása egy olyan „rejtett” szándékot sejtet, amely elsődleges célként az EU alapokból történő „pénzkihúzás” legális módozatát kívánja papírra vetni, fenntartva egy látszat regionalizációt, a regionális fejlettségbeli különbségek csökkentésének céljával.

Kérdés: kinek áll majd a központi hatalom részéről érdekében a fejletlenebb régiók felé irányítani ezeket a pénzeszközöket, akár a Nemzeti Beruházási Alap (NIP) példáját említve, amely saját prioritásrendszer szerint dolgozik, amit kiegyensúlyozott területfejlesztésnek „nevez”.

Mindent összegezve: marad az unitárius államberendezkedésre épülő regionalizáció, annak ellenére, hogy a két forma homlokegyenest kizárja egymást.

– Aszimmetria a területfejlesztésben, Vajdaság kivételezett helyzete

Kritikai hangvételű szerbiai vélemények a regionalizációval kapcsolatosan kifogásolják Vajdaság adminisztratív státuszát, Szerbia további (jogi szubjektivitás nélküli) régióival („keleti régió, nyugati régió, közép és déli régió”) szembeni kiemelt helyzetét (Kekenj, 2009).

Ezek a vélemények figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy a Vajdaság nem olyan régió, amely a XXI. század „regionalizálódási nyomása” alatt jött létre. Számos történelmi előzmény járult hozzá a régió identitásának kiforrásához.

„A régiók hosszú történelmi folyamat eredményeként jönnek létre, amelynek során a régió polgáraiban sajátos összetartozási tudat fejlődik ki (Szabó, 2005b)”.

A. Gergely A. szerint pedig ott, ahol nem a térfelfogás, nem valamely topológiai kiterjedés a meghatározó, hanem a teret belakó emberek karaktere, identitása, mozgása, értéktudata, ott valóban a történelmi idő adja meg valamely földrajzi egység zsánerét, s válik a többitől megkülönböztethetővé”(A.Gergely A., 2005. idézi Szabó, 2005b).

Faragó a valós regionalizáció alapjait – az európai gyakorlatot alapul véve – a kulturális közösségekben találja meg (Faragó, 2005). A Vajdaság „sajátos kulturális sokszínűségének történelmi gyökerei vannak. Ez a sokszínűség megmutatkozik gazdasági, politikai, kulturális és nemzetiségi téren is” (Tripković, 2003). „A régióvá avanzsálás” Rák által felsorolt szükséges kritériumainak a Vajdaság minden pontban maximálisan eleget tesz (Rák, 2002):

- földrajzi elem (területi egység),
- politikai elem (közös érdekek, illetve problémák, 7 közigazgatási körzet = 7 Regionális Társulás, 1 Eurorégióon belül, hagyományokra épülő adminisztratív intézményrendszerrel),
- gazdasági elem (a nemzetgazdaság komplementaritás-kényszere és a gazdasági autarkia lehetetlensége),
- történelmi elem (kulturális és szociális homogenitás, a politikai viselkedés hasonlósága, hasonló gazdasági fejlettség)

Szerbián belül a regionalizáció folyamataiban Vajdaság az egyetlen olyan régió, amely a funkcionális síkon történő régió-meghatározás minden elemével rendelkezik.

Nehezen elfogadható tény azonban, hogy a Vajdaság nem rendelkezhet a bevételei felett, nincs törvényhozói hatalma és saját vagyona. Vajdaság a köztársasági költségvetéshez több mint 40

százalékkal járul hozzá, az alkotmány alapján pedig csak (maximális) 7 százalékot juttatnak vissza neki. Itt már messze nem autarkiaról van szó, hanem sokkal inkább egy kézzel-körömmel tartott gazdaság-politikai függőségről, amelyben az *önellátó régió ország-ellátó régióvá* (sokszor emlegetett éléskamrává) válik, és az erős, évtizedes nemzeti politikai-érdekvédelemesítési folyamatok során a lehetetlenségekig végbemenő súlyvesztést, értékrendszerbeli süllyedést él meg.

Tripković hagyományokra építkező regionalizmust említ Szerbiában, amely a mai helyzetet a szerbiai regionalizáció ötödik fázisaként említi, mégpedig a 2000-es októberi forradalmat emelve ki döntő tényezőként. Véleménye szerint megérett a felismerés arra, hogy csak a regionalizációval lehet a centralizáció káros következményeit felszámolni (Tripković, 2003).

Öt év távlatából úgy tűnik, hogy a feltételek még mindig nem érettek Szerbia regionalizációjához. Elhamarkodott és szakmailag nem megfontolt lépés lenne ezeket a folyamatokat valós régiók nélkül regionalizációnak nevezni!!

> Magyar térségfejlesztés – mi lesz a sorsod?! Megoldási javaslatok

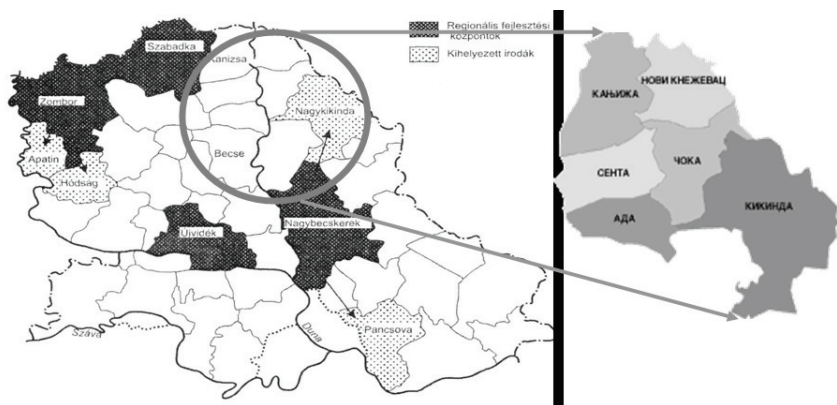
Az aszimmetrikus státusszal rendelkező Vajdaság területén a törvénytervezet értelmében a közigazgatási körzetek szintjén hozhatók létre regionális társulások, amelyek a fentiekben vázolt „látszat regionalizációban” a helyi térségfejlesztés bizonyos korlátozott kompetenciáival rendelkezhetnek majd.

A vajdasági magyarság életterét és az azokra vonatkozó térségfejlesztési lehetőségeket kell jelen pillanatban helyzetbe hozni. A NUTS 3-as régiók közül Nyugat-Bácska–Szabadka láthatná el a vajdasági magyarság érdekeit érvényesítő regionális fejlesztések feladatát. Egy szabadkai központú Regionális Társulásban a magyar érdekvédelemesítés hiánya, dekoncentráltága miatt azonban sajnos nem gondolkodhatunk! A realitásoktól nem elrugaszkodó, racionális megoldási javaslatra van szükség.

A 2001-ben a Regionális Társulások kialakításához hasonló „módszertan” alapján létrehozott Kis és Közepes vállalkozások Fejlesztési Ügynökségei az akkreditáció folyamán előnyt fognak élvezni (tapasztalatukkal, kiépült kapcsolati tőkéikkel, politikailag stabil szakembergárdáikkal stb.). A törvénytervezet több ízben utalást tesz a KKV fejlesztésének fontosságára, és érezhető, hogy a törvény elfogadását követően a már meglévő ügynökségeket fogják regionális ügynökségekké transzformálni.

Nagy ezeket az ügynökségeket regionális fejlesztési központoknak nevezte el (5. ábra) (Nagy, 2007). A Vajdaságban négy ilyen központ kialakítására került sor: első körben 2001-2002 között Nagybecskerekben, Újvidéken és Szabadkán (Regionális Központok), ahol társalapító a Szerb Köztársaság is többek között, majd második körben, 2003-ban Zomborban hoztak létre regionális ügynökséget. Nagy említést tesz a kihelyezett tagozatokról is.

5. ábra
Regionális fejlesztési ügynökségek a Vajdaságban

Forrás: Nagy, 2007 alapján saját szerkesztés

A törvénytervezet ismeretében felvetődik a kérdés egy Észak-Bánáti Regionális Társulás megalapításának lehetőségéről. Mivel a magyar politikai lobbizás az adott (Szabadka központú) intézményi infrastruktúrában cselekvésképtelen, illetve nem elég erős és koncentrált, vagy csak érdektelen... így a szabadkai alapítású Regionális Társulás illúzióját elvetve egy Tisza-menti Regionális Társulás

lásban kell, hogy gondolkodjon a magyar politikai elit, amennyiben szívén viseli a vajdasági magyar terület fejlesztését.

Az alapításhoz a következő feltételek adottak:

- Alapítók a magyar önkormányzatok (Magyarkanizsa, Ada, Zenta, Csóka, Törökkanizsa, esetleg Nagykikinda)
- Oktatással – kutatással foglalkozó intézmény... (Kertész tudományi Kar, Identitás Zenta, Cnesa OMI Magyarkanizsa)
- A fejlesztési régió gazdasági szubjektumai
- Egyéb gazdasági társulások (ICR Magyarkanizsa stb.)

Feladat:

Tárgyalások és egyeztetések a magyar érdekeket képviselő aktorok részéről az elkövetkező 1 hónapban. Szükség van, hogy tudatosuljon a vajdasági magyar politikum képviselőiben, milyen lehetőséget ragadna meg/szalasztana el Szerbia regionalizációja során. A kelet-Európai intézményalapítás titka az egyedüli pillanatok megragadása, a törvényhozás bizonytalan lépteinek stratégiai szemléletben és tettekben felkészült és megelőzött ütése. Ezt kell jelen pillanatban kihasználni a vajdasági magyar közösségnek is!

2006 decemberében a Szabadkai Regionális Tudományi Társaság – a szükséges szakmai hozzáértéssel, kompetenciákkal – kidolgozta a magyarságot egybefogó regionális fejlesztési tervet, felhívta a fejlesztési távlatok, célok fontosságára a figyelmet.

A törvénytervezet ismeretében, továbbá a Szerb Köztársaság Regionális Stratégiájának 2007-2012 kielemezésével, szakembereink számára világossá vált, hogy a magyarság életterét meghatározó észak-vajdasági régió gyakorlati fejlesztésére, most nyílik lehetőség. A regionális ügynökségeket a törvénytervezet értelmében alapíthatják tudományos intézmények, önkormányzatok, egyetemek, korlátolt felelősségű társaságok formájában. Az ügynökség akkreditálási folyamaton keresztül jut hatáskörökhöz, és magára vállalja az előcsatlakozási, majd társulási folyamatban kínálkozó Európai Unió és egyéb források által kínált pénzeszközök rendelkezésszerű lehívását, megfelelő projektek mellé rendelését.

Közösségünk számára – jelen pillanatban – nélkülözhetetlen mindennemű érdekérvényesítés koncentrációja. A Regionális Tudományi Társaság szakemberei, továbbá önkormányzatok által (esetlegesen) delegált területfejlesztésben és régiófejlesztésben jártas szakemberek kell, hogy létrehozzák azt a csapatot, amely közösségünk hosszú távú gazdasági és társadalmi fejlődését, előrelendítését, közösségünk jövőjét megfelelően tudja formálni. Ehhez azonban szükség van a politikum támogatására.

Irodalom

FARAGÓ LÁSZLÓ (2005): *A jövőalkotás társadalom-technikája*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

HORVÁTH GYULA (2003): *Európai regionális politika*. Budapest–Pécs: Dialog Campus Kiadó.

Indeks Razvojne Ugroženosti – IRU (2007) = CESS Magazin, 1 sz. 1. p.

KEKENJ, ALEKSANDAR (2009): Kritika nacrtu zakona o regionalnom razvoju: <http://www.autonomija.info/aleksandar-kekenj-kritika-nacrtu-zakona-o-regionalnom-razvoju.html> (2009. 03.01.)

MEDAK, VLADIMIR (2008): Uvođenje nomenklature teritorijalnih statističkih jedinica (NUTS) u Srbiji. = CESS Magazin, 3. sz. 9-11. p.

Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja: *Nacrt zakona o regionalnom razvoju*: <http://www.merr.sr.gov.yu/sektori/rrpolitika.php?lang=lat> (2008.11.15.)

NAGY IMRE 2007 (szerk.): *Vajdaság*. Pécs – Budapest: Dialóg Campus Kiadó.

RÁK VIKTOR (2002): Regionalizmus az Európai Unióban. In: Szentés Dorottya (szerk.) *Új generáció a közigazgatásban*. Budapest: Tempus Közalapítvány. 8. p.

Strategija regionalnog razvoja Srbije za period od 2007 do 2012. godine (2007) = <http://www.merr.sr.gov.yu/sektori/rrpolitika.php?lang=lat> (2007. 03.01.)

SZABÓ PÁL (2005a): A NUTS rendszer ki- és átalakulása. Comitatus 15. évf. 8-9.sz. 7-14. p.

SZABÓ PÁL (2005b): Régió: „meghatározott területi egység”. In: Nemes Nagy József (szerk.): *Régiók távolról és közlelől*. Budapest: MTA-ELTE, Regionális Földrajzi Tanszék, Macropolis Bt. 7-61. p.

TAKÁCS ZOLTÁN (2008): Területi szerveződés és regionalizáció Szerbiában. In: Gábrity Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa (szerk.) *Regionális erőnlét*. Szabadka: MTT. 123-158. p.

TRIPKOVIĆ, MILAN (2003): *Regionalizálódás Szerbiában, különös tekintettel a Vajdaság helyzetére* = Tér és Társadalom 17. évf. 4. sz. 117-155. p.

Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti Autonomne Pokrajine (2002) = Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye. 6. sz.

Rezime

SRBIJA NA PUTU KA REGIONALIZACIJI... RAZVOJ TERITORIJALNIH JEDINICA VOJVOĐANSKIH MAĐARA NA PUTU KA SOPSTVENOM POLITIČKOM INTERESU...

Zoltan Takač,
student doktorskih studija regionalne politike i ekonomije na
Univerzitet u Pečuju

Shodno odredbama člana 113. Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju regionalizacija Srbije je jedan od preduslova zemlje za nastavak svog puta ka ostvarivanju evropskih ambicija. Vlada Republike Srbije je u 2007. godini donela strategiju regionalnog razvoja republike srbije za period 2007-2012. U strategiji su definisani uslovi ravnomernog regionalnog razvoja naše zemlje. U navedenom dokumentu su izrađene tri verzije teritorijalnog uređenja odnosno podele zemlje na regije u cilju sprovođenja prvih koraka koncipiranja regionalne politike i uspostavljanja novih institucija za sprovođenje iste. Pravni legitimitet ovih institucija i celukupnog funcionisanja regionalne politike se očekuje od strane zakona o regionalnom razvoju Srbije. Nacrt zakona je objavljen krajem novembra 2008. godine. Njegovo donošenje se predviđa za ovu godinu, sredinom 2009.

Nacrt zakona definiše pojmove euroregija, funkcionalnih regija, NUTS nomenklature, razvojnih dokumenata na republičkom nivou i institucija regionalne politike. Delatnost ovih institucija se manifestuje u savetodavnim, izvršnim i pomoćnim aktivnostima prilikom sprovođenja regionalne politike. Određuju se za tri administrativna nivoa, i to nivo republike, nivo evro regiona i nivo funkcionalnih re-

giona. Regioni nisu administrativno teritorijalne jedinice i nemaju pravni subjektivitet. Analogno tome postojanje regija služi samo za neke kvazi plansko-statističke evidencije a ne za ostvarivanje decentralizacije Srbije. Stroga hijerarhija institucija regionalne politike ne uvažava osnovni princip evropske regionalne politike –principa subsidijarnosti, kada se o razvoju lokalnog društva odlučuju još po tri različita hijerarhijska nivoa.

Za razvoj lokalnog društva su zamišljene Regionalne Agencije na nivou funkcionalnih regija, tj. na nivou okruga unutar zemlje. U skladu sa odredbama nacрта zakona očekuje se jednostavna transformacija agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća, osnovana tokom 2001-2003. godine. U ovim okolnostima se postavlja pitanje interesa i ingerencija vojvođanskih mađara za razvoj Severne-Vojvodine.

U cilju pripreme za donošenje navedenog zakona Društvo za regionalne nauke sa stručnom kompetencijom i iskustvom na polju regionalne politike nudi rešenje za gore navedena pitanja, a njegovo prihvatanje zavisi samo od interesa političke elite vojvođanskih mađara.

A vajdasági magyar mezőgazdasági oktatás stratégiája

Ricz András PhD. hallgató

Somogyi Sándor Prof. Emeritus

> **Bevezető**

A mezőgazdasági oktatás, továbbképzés, folyamatos ismeret-terjesztés csak megfelelő mezőgazdasági irányítási modell keretében képzelhető el. Ezzel kapcsolatban célszerű felderíteni, hogy a mezőgazdasági oktatás, továbbképzés milyen célokat fog szolgálni adott irányítási modellben.

Az agrobiznisz irányítás teljes rendszerével, működési szükségleteivel és fejlesztési céljaival összhangban lehet értelmezni az oktatás, továbbképzés, felnőttképzés rendszerét.

Abból kell kiindulni, hogy az agrobiznisz egy hatalmas és összetett rendszer, melynek irányítása kimondottan nehezen megoldható feladat. Ezt a feladatot, csak jól képzett emberek, szakemberek, menedzserek, farmerek tudják ellátni, aminek letéteményese az oktatás.

Az agrobiznisznek mint rendszernek, tehát egyik fontos alrendszere az oktatás, továbbképzés. Kézenfekvő, hogy ez az alrendszer a rendszer működtetésében a legfontosabb elemnek, az embernek a továbbképzését, felkészítését célozza, ami végeredményben a rendszer működésének, hatékonyságának a legfontosabb letéteményese. Ez a probléma nem oldható meg csak az iskolarendszeren keresztül, mert a szakemberképzésen túl, nagyon fontos a folyamatos továbbképzés, a szakmai ismeretek terjesztése, amiben a külföldi tapasztalatok szerint, a szaktanácsadás szerepe kiemelkedően fontos. Alapjaiban rajtuk nyugszik a farmerek továbbképzésének szervezése, amelyben az iskolarendszerben működő oktatók is fontos feladatokat vállalhatnak fel.

Az előzőek értelmében a felvetett kérdéskört az agrobiznisz keretében kell vizsgálni, egyik oldalról az iskolarendszer szempontjából, mivel ez a rendszer képezi az oktatás és kutatás, tehát a tudásbázis alapját. Másik oldalról a folyamatos felnőttképzést, továbbképzést és ismeretterjesztést a szaktanácsadás prizmáján keresztül kell vizsgálni.

A szaktanácsadás a továbbképzési, ismeretterjesztési szükségletek legalaposabb ismerője, szervezője lehet, de a megvalósításba be kell vonnia a felsőoktatási, középiskolai kapacitásokat, a mezőgazdasági beszállítók szakembereit, de más oktatási központokat is, kiemelve a civil szervezetek és az új típusú szövetkezetek szerepét, amelyek megfelelő információs és oktatási kínálattal bírnak.

> A mezőgazdasági szaktanácsadás mint a vidékfejlődés tényezője Szerbiában és Vajdaságban – a jelenlegi helyzet és lehetőségek

A vidék és mezőgazdaság fejlesztése vizsgálható a szaktanácsadás feladatain keresztül is a következő okokból:

- A szerb mezőgazdaság a szaktanácsadás fejlesztése előtt áll, annak hangsúlyozásával, hogy Vajdaság már túl is van a kezdő lépéseken.
- Ki kell hangsúlyozni, hogy Szerbia még mindig magas mezőgazdasági, vidéki populációval jellemezhető.
- Szerbia GDP termelésében még mindig nagyon fontos szerepet játszik az agrárszektor.
- Szerbia, de Vajdaság sem rendelkezik megalapozott vidékfejlesztési stratégiával, aminek hiányában még előttünk áll a folyamatok felmérése és elemzése, amiben a kialakítandó tanácsadásnak is fontos szerepe lenne.

A tanácsadás mezőgazdaság-fejlesztésnél szélesebb értelmezése és vidék, falufejlesztési szerepe két megközelítésből is vizsgálható:

1. Ragaszkodva a mezőgazdaság fejlesztési fő feladat keretéhez azzal, hogy ez direkt vagy indirekt értelemben hatással van a helyi társadalmi közösség szociális tőkeerejének és általában a helyi gazdaságnak a fejlődésére is.
2. Eleve szélesebb értelmezésben megfogalmazva a vidékfejlesztési feladatokat, mint a szaktanácsadás feladatait, ami felölelheti:
  - A tanácsadási programok olyan alakítását, amely célozza a helyi termelők és más érdekeltek társulását.
  - A tevékenység diverzifikáció támogatását.
  - A mezőgazdasági termékek és szolgáltatások marketingjének fejlesztését.
  - Helyi fejlesztési projektek kidolgozását, vagyis a projektírás alapos ismeretét.
  - A kulturális identitás őrzésének felvállalását.
  - Helyi jellegű rendezvények, kiállítások szervezését, támogatását.
  - A vidéki vendéglátás fejlesztését.
  - A környezetvédelem kérdéseit, hulladékgazdálkodást.
  - Új technológiák meghonosítását és a fenntarthatóság elveinek tudatosítását.

Olyan tanácsadás kialakítása, amely képes az ennyire sokrétű és összetett feladatokat vállalni, elsősorban is megfelelő tanácsadási programok megfogalmazását, magas szintű szervezethez, a tanácsadók felkészítését feltételezi, de azon túl is a folyamatos továbbképzést, fejlesztést és adaptivitást. Tekintettel a vidékfejlesztés komplexitására nem lehet elvárni, hogy a tanácsadók rövid időn belül elsajátítják a szükséges ismereteket a feladatok sikeres megoldásához, de kiváló szakmai erőt jelentenek, mert mindennap ott vannak a vidéki emberek között, részét képezik a vidéki társadalomnak és elnyerhetik az emberek bizalmát.

Bizonyos értelemben ennek lehet olyan következménye is, hogy a szaktanácsadók „mindenes” szakemberekké válnak, akiknek fel kell vállalni nem mezőgazdasági jellegű problémák megoldását is. Ezt a gyakorlati jelenséget el kell fogadni pozitív értelemben valorizálható realitásként azért is, mert a falusi ember nem szeret sok külső személynek bizalmat szavazni. Egy szűkebb területre

specializálódott szaktanácsadó véleményét megtörténhet, hogy nem fogadja el, de ha a bizalmába fogad egy helyi szaktanácsadót, attól azt is elfogadja, ha a specialisták ismereteit, ajánlatait közvetíti, vagy azt a tanácsadót oda vezeti a gazdaságba.

Nem szabad egy pillanatig sem szem elől veszíteni, hogy a szaktanácsadói munka bizalmon alapszik, márpedig a bizalmat nehéz megszerezni, de könnyű elveszíteni. Tudni kell, hogy a szaktanácsadó bizalmat elnyerő képessége döntő kérdés, mert a vidéki ember tradicionálisan bizalmatlan azzal szemben, ami „kívülről” jön.

A szaktanácsadók szerepe különösen fontos a vidék szociális tőke kapacitásának nem csak az építésében, hanem aktivizálásában is, aminek érdekében *„fejleszteni kell a képességeket, ügyességeket, egymás közötti megértést, álláspontok, értékek, kapcsolatok, viselkedések, motivációk megértését, az erőforrások és feltételek megismerését, amelyek lehetővé teszik egyeseknek, szervezeteknek, ágazatoknak, hogy adott társadalmi közegben eleget tegyenek funkcióiknak és megvalósítsák a fejlődési célokat”*.

Értelemszerűen, úgynevezett fejlesztő megközelítésről van szó, ami lényeges eleme a fenntarthatóságnak és az emberi erőforrások fejlesztésének. Ez a megközelítés a vidéki populáció esetében azt jelenti, hogy segíteni kell azoknak a képességeknek a fejlődését, amelyek lehetővé teszik saját értékeik, prioritásaik felismerését, hatékonyságuk, képességeik, erőforrásaik, motivációik kialakulását és végeredményben a projektek megvalósítását, az eredmények evaluálását.

> A szaktanácsadói munka alkalmazása

A szaktanácsadói munkát különböző formákban lehet alkalmazni, de mindig az a cél, hogy:

- Jobban lefedjék a gazdálkodókat.
- Gyorsítsák a tapasztalatcserét.
- Növeljék az érdekalapú összefogást.

- Bevezessék a tanácsadói munka valamilyen formájú, részarányú megfizetését.
- Megkönnyítsék a termelés kísérését az elért eredmények kiértékelését, a fejlesztéseket és általában az információcserét.

A termelők minél átfogóbb lefedése különösen fontos a kevésbé fejlett országokban, így Szerbiában is, ahol magas a törpegazdaságok száma. Ilyen feltételek között az olyan individuális tanácsadói munka, ahol a szakember 50 -100 farmerral foglalkozik, luxus lenne, és nem tudna megfelelő eredményekhez vezetni. Hozzá lehet adni, hogy a média nyújtotta lehetőségek megkönnyítik a tömegesebb együttműködési formákat.

> Termelői részvétel fontossága

Kivételesen fontos kérdésnek tekinthető a termelők nagyobb mértékű részvétele a tanácsadási folyamatokban, ami megkönnyíti a tényleges szükségleteik felfedését és kielégítését. Ez lényegében a „top down” megközelítés megfordítását jelenti, vagyis a feladatok alulról építkezését a felőlről jövő normatív feladatki-
szabás helyett. Ez a feladat különböző módokon oldható meg:

- Elkerülhetetlenül fontos a termelők részvétele az irányító, döntéshozó testületekben, ahol a tanácsadók munkáját szabályozzák. Ehhez fontos a termelők szakmai szervezetének megléte. Amennyiben ezek fejletlenek, a szaktanácsadói munka egyik fontos feladatát jelenti megalakításuk és fejlesztésük.
- Kivételesen fontos a termelői részvétel és nyitottság a tanácsadói szükségletek vizsgálata alkalmával. Az ilyen jellegű vizsgálatok és szükségletek megállapítása nem mindig könnyű feladat. A fejlett országok tapasztalatai szerint az ügynevezett magán, vagy profit orientált tanácsadásban ez sikeresebb, mert a magántanácsadók léte és piacon maradása attól függ, hogy mennyire tesznek eleget a termelők elvárásainak.
- A szaktanácsadó specialisták fogadása is nagy mértékben a termelői részvétel és nyitottság függvénye. Tekintettel a modern mezőgazdaság technológiai újdonságaira, szakosodás-

ra, nagy szükség van a specialisták tudására az általános szaktanácsadói munka mellett.

Az általános szaktanácsadók szervező munkája, a termelők informálása, meggyőzése fontos feltétel ahhoz, hogy a termelők részt vegyenek az ilyen megmozdulásokon, ahol a specialisták nyújtotta ismeretek befogadhatók.

Nyitottnak kell lenni az újdonságokra is, mert nem csak az egyes termelések, technológiák specialistái jelennek meg a vidéki közösségek szükségleteiként, hanem az olyan szakterületek specialistái is, mint a társadalmi – gazdasági, közösségi, környezetvédelmi, jogi kérdések, építkezési és egyéb beruházási problémák stb.

> A szaktanácsadók folyamatos képzése

A feladatok sikeres elvégzése megköveteli a szaktanácsadók folyamatos továbbképzését. Nem túlzás azt állítani, hogy a szaktanácsadóknak el kell fogadni és alkalmazni az élethosszig tartó továbbképzést, amennyiben sikeresek kívánnak lenni. Ehhez fontos a folyamatos továbbképzés szemináriumokon, tanfolyamokon a legmagasabb szintű tudásbázissal rendelkező egyetemeken és kutató intézetekben, de a szaktanácsadói tapasztalatsere sem hanyagolható el. Különösen fontos a továbbképzés tanácsadói módszertanból, kommunikációból és csoportmunka szervezéséből.

A szaktanácsadásnak lehetnek saját központi szervei, amelyek megoldják a kapcsolatok fejlesztését és működését, de döntő jelentőséggel bírnak az egyetemi karok, kutató intézetek, iskolák, és egyéb intézmények, amelyek a szaktanácsadás információ ellátását nagy mértékben és szükség szerint a pótlólagos szaktanácsadó továbbképzést megoldják. Ezeknek a kapcsolatoknak a működése tulajdonképpen alapfeltétele az új technológiák átadásának, bevezetésének a terepen.

> **Az állam szerepe**

Voltak és vannak megalapozatlan elképzelések, a vállalkozói alapra helyezett profitorientált szaktanácsadás domináciájáról. Az ilyen próbálkozások sikertelensége nem maradt el. A fejlett országok gyakorlata azt mutatja, hogy nagyon hosszú az a periódus, amíg a szaktanácsadás működtetése támogatást igényel. Hosszú az a periódus, míg a termelők elfogadják, hogy a tudást, tanácsot meg kell fizetni. Ebben a hosszú átmeneti időben – a tapasztalatok szerint – a szaktanácsadás költségeinek legalább 70 %-át kell fedezni és csak a szükségleteik kisebb részét tudják a szolgáltatásaik megfizetésével fedezni. Feltétlenül számolni kell az állam támogatásával akkor, amikor a szaktanácsadók az:

- Agrárpolitikai döntések végrehajtásával töltik idejüket.
- Környezetvédelmi feladatokat látnak el.
- Társadalmi – gazdasági kérdéseket, szociális problémákat oldanak meg a közösség nevében és érdekében.
- A fejletlen vidékek tanácsadásával foglalkoznak.

> **A szaktanácsadás helyzete, fejlesztési lehetőségei Vajdaságban**

A már megtett lépések is azt bizonyítják, hogy a Vajdaság illetékesei tisztán látják, hogy a mezőgazdaság és falu modernizációjának legfontosabb eszköze lehet a tanácsadás, mint a szakmai információk továbbítója és a továbbképzés letéteményese. Sajnos a jelenlegi helyzetben a szaktanácsadás fejlettsége közel sincs összhangban a szükségletekkel.

Vajdaságban 13 mezőgazdasági állomás maradt talpon, és működik ma is. Elsődleges feladatuk a szaktanácsadás. Eredetileg a mezőgazdasági állomások a nagy gazdaságok fejlesztésén dolgoztak, és csak az utolsó években figyelhető meg, hogy a mezőgazdasági termelők felé fordulnak. Az ilyen átalakulás folyamatában is a technikai – technológiai transzferrel foglalkoznak, ami a szaktanácsadás fejlődésének korai fázisát jellemzi. Ezen túl szükség lenne a településeken lokális jellegű szaktanácsadói pontokra is, mert egy-egy állomás területe nagyon kiterjedt és sok

1. Táblázat
A tanácsadói munka struktúrája a vajdasági mezőgazdasági állomásokon 2005. július és december között

Tanácsadási és szolgáltatási témák	Növényterm.		Állattenyészt.		Növényvédel.		Gyüm – szől		Összesen	
	Drb.	%	Drb.	%	Drb.	%	Drb.	%	Drb.	%
Term –tech. ism.	8.582	79	6.712	86,4	4.743	83,3	759	89	20.796	82,6
Termelői szervezetek alak.	172	1,6	124	1,6	41	0,7	0	0	337	1,3
Komercióális kérd.	1.260	11,6	690	8,9	336	5,9	47	5,5	2.333	9,3
Oktatás	844	7,8	243	3,1	574	10,1	47	5,5	1.708	6,8
Σ:	10.858	100	7.769	100	5.694	100	853	100	25.174	100

Forrás: A Tartományi Mezőgazdasági, Vízügyi és Erdészeti titkárság adatai

települést érint. Ezek a településekhez kötődő szaktanácsadási pontok a mezőgazdasági állomásokhoz tartozhatnak szervezetiileg, és azok programját hajtják végre.

A vajdasági mezőgazdasági állomásokon több mint 260 alkalmazott dolgozik, több mint fele mezőgazdasági szakember, és 60-70 kimondottan tanácsadással foglalkozik.

Az elsősorban technikai – technológiai transzfer jellegű tevékenységet bizonyítja a 2. táblázat is, amelynek adatai a 2005. évre vonatkoznak (Dr Novkovic, 2007). A tanácsadás 82,6 %-ban a természeti, technológiai ismeretekre vonatkoztak, míg a többi kommerciális és egyéb jellegű kérdésekre.

A fenti adatok megbízhatósága megkérdőjelezhető, mert közzismert az adatszolgáltatás megbízhatatlansága, de az adatok mutatta alapvető tendenciák elfogadhatóak.

A mezőgazdasági állomások és a szaktanácsadás fejlesztésének másik kulcskérdése a szakemberek és a termelési kapacitások aránya. A szakemberek, különösen a tanácsadók száma, valamint a mezőgazdasági területek és a gazdaságok száma közötti arányok nagyon kedvezőtlenek Vajdaságban, ami a 3. táblázatból is látható. A szükséges termelés és gazdálkodásfejlesztés szemszögéből ez a helyzet tarthatatlan, mert a tanácsadás hatékonysága nem jut kifejezésre, és nagyon sok termelő tanácsadási lefedettsége kimarad. Különösen érvényes ez a közép és kisgazdaságok esetében, amelyek gazdasági és szociális problémái továbbra is égetőek.

2. Táblázat

A mezőgazdasági állomások jellemzői

Mezőgazd. állomás	Alkal- maz. száma	Szak- emb.	Ta- nács- ad.	Települ. száma	Gazda- ságok száma	Megmű- velhető ter. ha
Szabadka	9	5	3	19	12 078	89.000
Topolya	20	8	4	25	6 861	70.850
Zenta	11	6	4	30	13 357	98.430
Zombor	22	14	7	29*	19 541	146.184
Verbász	20	12	4	24	13 505	141.700
Novi Sad	25	16	7	54	32 481	209.260
Ruma	14	8	4	30	7 799	56.074
Sr. Mitrovica	35	13	7	80	23 594	186.903
Kikinda	19	14	5	19	10 354	84.991
Zrenjanin	25	12	7	52	25 272	236.000
Versec	21	12	4	52	9 055	107.753
Pancsova	38	21	7	30	19 430	159.000
Kovin	6	3	3	12	5 159	43.000
Összesen	265	144	66	456	198 486	1.629.145

*+ 15 szálláscsoport

A mezőgazdasági állomások adatai

A vajdasági mezőgazdasági állomások gyökeres átszervezése elkerülhetetlen, ami egyik oldalról függ az állomások felkészültségétől a változásokra, míg másik oldalról az állam szaktanácsadási politikájától.

A változások a következő területeket kell, hogy felöleljék:

- A mezőgazdasági állomások tulajdonjogi státusát.
- Az állomások menedzsmenetének erősítését.
- Nagyobb költségvetési eszközök biztosítását a szaktanácsadásra.
- Kedvezőbb káderstruktúra kialakítását.
- A szaktanácsadók folyamatos továbbképzését.

- A tanácsadási programok evaluációját a termelők tényleges szükségletei alapján.
- A szaktanácsadás területi szervezettségét, annak érdekében, hogy minél több termelőt fedjen le a szaktanácsadás.

> A helyi szaktanácsadási pontok fejlesztési lehetősége, szükségszerűsége

Az egyes települések szaktanácsadói feladatát elvben felvállalhatnák a korábban nagygazdaságokban dolgozó munka nélkül maradt szakemberek. Több mint 1700, hivatalosan munkanélküli szakember volt Vajdaságban 2007-ben, akik – valószínűleg – mezőgazdasági termeléssel foglalkoztak, biztosítottak pótlólagos jövedelmet és tartották fenn magukat. Feltételezhetően rendelkeznek a helyi társadalmakban bizonyos beágyazottsággal is, és van használható kapcsolatrendszerük a termelőkkel. Más kérdés, hogy a nagygazdasági gyakorlattal rendelkező szakemberek mennyire alkalmasak a szaktanácsadási munkára, amely teljesen eltér a nagy szervezetekben megszokott hierarchikus rendszerben végzett munkától.

Ennek a lehetőségnek kihasználása több feltételtől függ:

- Fontos feltétel, hogy a helyi szaktanácsadási pontok intézményesen és minden más szempontból integrálódjanak a mezőgazdasági állomások rendszerébe. Ez lehetővé tenné a képzetesebb, gyakorlattal bíró tanácsadók mentoráló szerepének beindítását, a megfelelő tanácsadási programok kiterjesztését és a munkamegosztás, valamint felelősségi körök meghatározását.
- Hasonlóan fontos kérdés a releváns intézmények és szervezetek munkájának összehangolása. A szaktanácsadás, Tartományi Mezőgazdasági, Erdészeti, Vízügyi titkárság, egyéb titkárságok és a helyi önkormányzatok megfelelő szervei összehangoltan kell, hogy működjenek a mezőgazdasági és vidékfejlesztési feladatokon.
- Döntő kérdésnek tekinthető e szakemberek átképzése a szaktanácsadási feladatokra, elsősorban módszertani kérdések tekintetében. Ez a feladat valószínűleg csak a Mezőgaz-

dasági kar Agrárökonómiai és faluszociológiai departmanja, valamint külföldi és hazai tapasztalt szaktanácsadók bevonásával lehetséges.

- Fontos kérdés megfogalmazni a helyi szaktanácsadás folyamatos monitoringját és evaluációját, annak érdekében, hogy a felmerülő problémák időben terítékre kerüljenek.
- Folyamatos feladatnak tekinthető a termelők fogadókészségének javítása is, amely közös programok megvalósítását igényli, az ismeretek terjesztését, és a szaktanácsadók bizalmat kiváltó munkáját, viselkedését.

> A civil szervezetek szerepe a mezőgazdasági szaktanácsadásban

A 2000-es évekre az előző év háborúinak és gazdasági visszaesésének köszönhetően annyira széles körű lett az elszegényedés a vajdasági kistermelők körében, hogy nem volt más választásuk, mint feladni addigi elveiket, és együttműködve egymás segítségét elfogadva közösen próbáljanak kilábalni az akkori gazdasági, ezen belül az agrárszektor fokozott kizsákmányolása következtében még hatványozottabban jelentkező mezőgazdasági válságból.

Megindult az új típusú szövetkezetek és civil alapon szerveződő egyesületek alakítása. Ezek a szövetkezetek és a hozzájuk mindenkor szorosan kapcsolódó civil szervezetek-egyesületek jellemzően egy adott település, falu mezőgazdasági termelőiből alakultak, így szinte minden faluban működik jelenleg valamilyen mezőgazdasági szerveződés. Kialakulásuk kettős természetű volt, először a mezőgazdasági egyesületek alakultak meg, mint érdekvédelmi, illetve pályázati pénzek, fejlesztési projektek lebonyolítására alkalmas szervezetek, majd miután ezek létjogosultságot nyertek, szoros kötelékben, jellemzően azonos tagsággal és vezetői réteggel megalakultak a profit-orientált alapon működő új típusú szövetkezetek is.

Mindkét folyamatot vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ezt a kezdeményezést elsősorban a még nem teljesen elszegényedett, de már annak az útjára lépő, de tőkével még rendelkező falusi elit in-

dította el, illetve olyan személyek, akikben megvolt az előrelátás, szervezőkészség és megfelelő tekintély, akik felismerték, hogy csak közösen tudnak a fennálló helyzeten változtatni. A szervezeteknek alapításukkor jellemzően az volt a fő céljuk, hogy összefogják a gazdákat, új szaktudással, tapasztalatokkal lássák el őket. Ennek eszközeként szolgáltak a téli estéken szervezett képzések, melyeken keresztül próbálták segíteni a gazdákat.

Ez volt a kezdeti lépés. A 2003-as választás után a G17 Plusz párt átvette a mezőgazdasági minisztérium irányítását, és megindult az addig még állami nyilvántartásba sem vett mezőgazdasági kistermelők jegyzékbe vétele, azzal a nem titkolt céllal, hogy a jövőben az addigi kataszteri terület utáni adózás helyett az elért jövedelmük után adózzanak. A nyilvántartásba vételre egy évet adtak a termelők számára, ami után minden évben újra kell regisztráltatnia magát a termelőnek, annak viszonylatában, hogy az adott évben a termőföldjein mit tervez termelni.

A regisztrációt elvileg a termelőknek saját maguknak kellett volna végrehajtaniuk, de mind a folyamat mind a használatba vett űrlapok bonyolultsága miatt csak külső segítséggel tudtak boldogulni. Mivel az állami apparátus erre nem volt felkészülve, a civil kezdeményezések vették át a munkát és az állami feladatok átvállalásával még nagyobb fejlődésnek indult a mezőgazdasági egyesületi és emellett a szövetkezeti mozgalom.

Ez a munka azóta is tart, minden évben újregisztrálják a termelőket, illetve az új jelentkezőket nyilvántartásba veszik. Más állami feladatokat is átvállalnak az egyesületek, mégpedig a támogatásokhoz kötődő adminisztrációt, a gazdák érdekképviselését. Az időlegesen jelentkező feladatok mellett foglalkoznak az állam által nem eléggé kiépített falugazdász-szaktanácsadó hálózat kiépítésével és fenntartásával.

Az állam évtizedek alatt sem tudta úgy kiépíteni a szaktanácsadó szolgálatát, hogy az eredményesen és a kisgazdaságok számára kézzelfogható eredménnyel végezze a munkáját, amire a gazdaszervezetek már megalakulásukkor felhívták a figyelmet. A többszöri tárgyalás az agrárvezetéssel, és semmitmondó állami ígéretek után az egyesületek többsége úgy döntött, hogy

saját kezébe veszi a feladatot, és saját erőből építi ki a szaktanácsadó hálózatát.

Ezt a folyamatot 2005-ben indították meg, és külső támogatás segítségével, 2008-ra olyan erős rendszert alakítottak ki, hogy az állam is elismerte munkájukat, és pályázati úton támogatásban részesíti a civilek által kiépített szaktanácsadói hálózatot is. Ez a hálózat civil alapon nyugszik, és elsősorban mezőgazdasági egyesületek, szervezetek kisebb részt szövetségek hálózataként az egész tartományt lefedve, több központú decentralizált rendszert alkot.

A civil szaktanácsadási-falugazdász hálózatok egy-egy nagyobb egyesület, vagy egyesületek szövetsége köré csoportosulva működnek, azok infrastruktúráját használva, jellemzően egy nagyobb vagy több kisebb településen működtetve irodát, egy-egy munkavállalóval, amely a gazdák számára amellet, hogy az állami adminisztráció által előírt papírmunka elvégzésében is segítséget nyújt, a mindennapi gazdálkodásban felmerülő kérdésekre is választ ad. Az irodák szorosan együttműködnek, és olyan megkeresésekre, kérdésekre, amelyre adott iroda nem tud választ nyújtani, más irodákhoz fordulnak segítségért.

A civil szaktanácsadás legnagyobb problémája a hálózat hosszú távú finanszírozása. Elsősorban pályázati pénzekből, támogatásokból tartják fenn magukat, és nincs állandó normatív támogatásuk, ami miatt mind a tervezés mind a folyamatos munka a finanszírozás esetleges akadályai miatt időlegesen leállhat.

A civil hálózat kapcsolatot tart fenn az állam által működtetett szaktanácsadási hálózattal is. A kapcsolat minősége és intenzitása változó, elsősorban a két intézmény szakembereinek hozzáállásától függ, ami vagy jobban, vagy kevésbé segíti elő a közös munkát. A civil szerveződésű hálózat elsősorban a kistermelők körében népszerű, nagyobb a bizalmuk a saját szolgálatukban. E szolgálatok keretében elsősorban hasonló gondokkal küzdő gazdálkodókhoz fordulnak bizalommal a segítséget kérők.

A rendszer továbbfejlesztéséhez mindenképpen ki kellene dolgozni egy az egész tartományra, vagy országra vonatkozó – mű-

ködést szabályozó – szabványrendszer, és meg kellene oldani azokat a finanszírozási gondokat, amelyek miatt jelen pillanatban nem biztos a rendszer fenntarthatósága.

> A mezőgazdasági oktatás

Az előzőekben felvázolt irányítási modellen kívül esik a mezőgazdasági közép és egyetemi oktatás, valamint a felnőttképzés is. Áttekintése érdekében feltétlenül célszerű számba venni az újvidéki Mezőgazdasági Kar és Észak-Vajdaság területén dolgozó egyetemi kihelyezett tagozatok és középiskolák működését, és a civil szervezetek által szervezett továbbképzéseket, szemináriumokat, tanfolyamokat.

> Mezőgazdasági Kar – Újvidék

Az újvidéki Mezőgazdasági Kar az Újvidéki Egyetem egyik legrégebben alapított kara, melynek alapítása a vajdasági mezőgazdaság szerepének, fontosságának függvénye. A kar törekszik teljes mértékben fedni a mezőgazdaság kutatási és oktatási szükségleteit, ami az akkreditációs dokumentáció szerint felsorolt működő departmanok és azok első szintű szervezési alegységekre bontásából is látszik (Akkreditaciona dokumentacija).

A departmanok és azok szervezeti alegységeinek száma mutatja, hogy a kar struktúrája nagyon fejlett és világos munkamegosztásban dolgoznak. A tanszékek szervezik és valósítják meg az oktatást, a kutatóintézetek végzik a kutatási feladatokat, a laboratóriumok a kutatások, vizsgálatok technikai feladatait, a mintabirtokok a terepi kísérleteket, fajta kísérleteket és a szakmai bemutatókat látják el, még az egyéb szervezési egységek elsősorban a tudástranszfert végzik. Az egyetemi oktatásban és kutatásban 85 egyetemi tanár, 19 rendkívüli egyetemi tanár (vanredni profesor), 21 docens és 39 tanársegéd vesz részt az akkreditációs dokumentáció szerint.

Az oktatás elsősorban akadémiai és szakmai tanulmányokra oszlik, majd szakmai szintekre. Az alapszint, vagyis 1 fokozat lehet akadémiai és szakmai is. Az alapszintű akadémiai tanulmányok

8 félévig tartanak, 240 kreditet jelentenek és bachelori (inženjer poljoprivrede) cím elérését jelentik. Az alapfokú szakmai tanulmányok 6 félévig tartanak, 180 kreditet jelentenek és szakmérnöki cím elérését jelentik. A második szint – fokozat is tagolódik, tovább növeli a választás lehetőségeit. Az akadémiai tanulmányok, vagyis master fokozat megszerzéséhez az alapfokú akadémiai tanulmányokat befejezett hallgatóknak még 60 kreditet kell teljesíteni két félév alatt, és master illetve diplomás mezőgazdasági mérnöki fokozatot nyernek. Az állatgyógyászati szakon ettől eltérően 90 kreditet kell teljesíteni 3 félév alatt az állatorvosi fokozatért.

Ha alapfokú akadémiai tanulmányok után a jelölt a speciális akadémiai tanulmányok második fokozatát kívánja elvégezni és diplomás mérnök specialista képzést kíván nyerni, vagy speciális szakmai képzést, 60 kreditet kell megvalósítania 2 félév alatt. Az első szint alapfokú szakmai tanulmányai után a szakmérnökök is elvégezhetik a második fokozat mindhárom változatát, de annak érdekében 120 kreditet kell megvalósítaniuk 4 félév alatt.

A harmadik fokozat jelenti a biotechnikai doktori képzést, amelynek folyamán az I. és II. fokozat elvégzésével megszerzett 300 kredithez további 180 kreditet kell teljesíteni 6 félév alatt, és doktori disszertáció megvédésével kell bizonyítani a felkészültséget a kutató és oktató munkára.

A kar Statútuma és akkreditációs dokumentációja szerint a kar a következő oktatási – tudományos területeken végez szakemberképzést:

A technikai – technológiai tudományok területén:

Növénytermelés és konyhakertészet

Gyümölcsészet és szőlészet

Hortikultúra

Tájépítészet

Fitomedicina

Állattartás

Mezőgazdasági technika

Biotechnika és menedzsment

Vízügy és mezőgazdasági vízhasználat

Társadalmi és humán tudományok területén:

Agrárökonómia
Agroturizmus és vidékfejlesztés

Gyógyászat:

Állatgyógyászat

A Statútum 66. pontja szabályozza a tanulmányi programok meghatározásának részleteit. A felsorolt tanulmányi programokon belül számos szűkebb ismeret-diverzifikációs lehetőség létezik, mivel a választható tárgyak 15 – 20 kreditese felvétele sokféle lehetőséget rejt magában. A doktoroktatás szintjén az 50 kreditese választható tárgyak komoly témaválasztási lehetőségeket jelentenek.

A Statútum 69. pontja a szerb nyelvet határozza meg az oktatás nyelveként és elvben lehetővé teszi az oktatás egyes részeinek megszervezését a kisebbségek nyelvein is, ha megkapta a jóváhagyást, és akkreditálva van. Ismerte az eddigi gyakorlatot, feltételezhető, hogy a továbbiakban is hiányozni fog valamilyen feltétel ennek gyakorlati alkalmazásához, és tovább sem lesz kisebbségi nyelven oktatás. Ehhez hasonlóan az idegen nyelvű oktatás sem került szabályzásra. Az idegen nyelvű oktatásról csak a doktori disszertáció védelme kapcsán van rendelkezés.

Az egész életen át tartó tanulás külön alcím alatt jelenik meg, de csak egyetlen pontban, a 65.-ben szabályozzák elvi alapon. Ennek értelmében a fakultás szervezhet, megvalósíthat szakmai továbbképzési programokat egy éves terjedelemben. E továbbképzések hallgatói nem élveznek egyetemista státust, nem élvezhetnek egyetemista kedvezményeket, csak bizonylatot kapnak az elért eredményekről, de a sikeres vizsgákkal kreditek is járnak, amelyek elismerésre kerülhetnek, ha beiratkoznak más oktatási program elvégzésére.

Könnyen belátható, hogy az Újvidéki egyetemi kar komoly oktatói kutatói kapacitás, amely a szakemberek képzésében, továbbképzésében, a szaktanácsadók folyamatos képzésében döntő jelentőséggel bírhat, mert a tudásháló legnagyobb oktatói, kutatói kapacitásával rendelkezik és a legfontosabb információforrás lehet a szaktanácsadás folyamatos működésében.

> Felső oktatási kihelyezett tagozatok Észak-Vajdaságban

A felsőoktatási kihelyezett tagozatok akkreditált főiskolai programok alapján működnek, de alig rendelkeznek saját oktatói káderrel. A zentai felsőoktatási központ 70 külső munkatárssal két kihelyezett tagozat feladatait látja el, amiből csak egyik a mezőgazdasági, illetve kertészeti vonatkozású. A Topolyán működő Megatrend szakosított tanulmányok központja 19 állandó munkaviszonyú és 27 külső munkatárssal látja el feladatait, de az állandó munkaviszonyban lévő oktatók munkája a belgrádi központ és 5 kihelyezett központ között oszlik meg.

A főiskolai kihelyezett tagozatok az akkreditált programok keretében a tandíjat fizető hallgatók oktatását szolgálja. Az oktatók nagyobb része nyugdíjas, vagy más foglalkozási körben dolgozó, megfelelő tudományos fokozattal rendelkező szakember, úgynevezett tiszteletdíjas előadó.

Ezek a tagozatok nem rendelkeznek szabad kapacitásokkal egyéb programok tervezésére és megvalósítására. Tapasztalataikkal és szervezőkészségükkel számolni lehet egyéb olyan programok megvalósításában, amelyekbe bevonhatják a külső munkatársakat, de nem igényelnek tangazdaságot, tanműhelyeket és laboratóriumokat.

> Magyar nyelven is oktató mezőgazdasági szakközépiskolák Észak-Vajdaságban

A mezőgazdasági középiskolák nagyobb létszámú oktatói káderrel rendelkeznek (Topolya 78, Kanizsa 66 – vagyis összesen 144) amelyek az általános tantárgyak és a szaktantárgyak széles skálájával fedik le a középszintű oktatást, és ilyen értelemben komoly lehetőséget jelentenek.

A topolyai iskola 5 program szerint képez technikusokat 4315 – 4542 óraszámmal, 5 program szerint képez szakmunkásokat 3275 – 3342 óraszámmal és 23 specialista képzési programot akkreditáltak programonkénti 960 óraszámmal. E lehetőségek a technikusok továbbképzési lehetőségét célozzák, de csak 11 nevezhető mezőgazdasági, míg 12 feldolgozóipari szakmának.

A jelenleg működő (államilag elismert) képzési tevékenységek a következők:

Mezőgazdaság és élelmiszer-feldolgozás:

Mezőgazdasági technikus,
Kertész-technikus,
Állategészségügyi technikus,
Mezőgépezés-technikus,
Kertész-virágkertész,
Élelmiszerkészítő,
Mezőgép kezelő-szerelő

A képzési programok klasszikus jellegűek és az azokkal kapcsolatos információk megtalálhatóak a Szerb Hivatalos Lapokban.

A magyarkanizsai mezőgazdasági iskola programja némileg eltérő. Egyébként a kanizsai iskola is kérheti a topolyai mezőgazdasági iskolában felsorolt akkreditált oktatási szakok jóváhagyását és működtetését, ha a környező mezőgazdaság igényei úgy kívánják.

Mindkét középiskolának megvannak a lehetőségei ugyanezekre a szakmákra felkészítést szervezni, és vizsgáztatni magánhallgatók (levelező hallgatók) csoportjait is.

> A mezőgazdasági civil szervezetek által végzett felnőtteképzés, továbbképzés

Ahogy azt már vázoltuk a szaktanácsadásról szóló fejezetben is, a mezőgazdasági civil szervezetek a 2000-es évek elejétől kezdtek alakulni, és legelső feladatuknak a mezőgazdaságban dolgozó kistermelők továbbképzését tekintették. E szervezetek felismerték, hogy a továbbképzés, az egész életen át való tanulás

az, ami a mezőgazdaságot és az egyes termelőket az akkoriban jellemző kátyúból ki tudja húzni.

Az első lépéseket Észak-Bácskában tették, majd ezek hatására szinte az egész tartományban megindultak azok a jellemzően téli időszakban, (amikor a termelőknek nincs termelő munkájuk) szervezett előadások, amelyeken az új technológiákról, irányzatokról, eszközökről, fajtákról, betegségekről tartottak előadásokat gyakorló kutatók, vagy mezőgazdászok, vagy pedig valamely gyártó cég képviselői.

Az első évek próbálkozásai után folyamatosan kezdett fejlődni a mezőgazdasági szakelőadások rendszere, melynek feladata az új és rendelkezésre álló szaktudás átadása volt a kistermelők számára.

A pályázati lehetőségek megnyílásával, már nem csak téli esteken szerveztek előadásokat, hanem megindult a szervezett felnőttképzés is, melynek keretében több napos, esetenként több hetes, hónapos tanfolyamokat szerveznek e civil kezdeményezések. Mindezek mellett megindult a magyarországi tapasztalatok átvételével az ezüst és aranykalászos gazdaképzés is, melyek eredményeként évente több tíz, elsősorban fiatal gazda kap ilyen oklevelet.

A képzések elsődleges problémája, hogy csak külső támogatással lehet őket megszervezni. Sajnos a mezőgazdasági termelők jó részének még mindig nincs annyi tőkéje, hogy saját maga finanszírozzon egy-egy továbbképzést, így csak azokon vesznek részt, amelyek ingyenesek, vagy jelképes összeget kell fizetni. Pozitív, előremutató tény, hogy a gazdák felismerték a továbbképzés szükségességét, és ezt a gazdaszervezeteken keresztül el is érik, de abban az esetben, ha fizetni kellene érte, már nem biztos, hogy részt vennének rajta.

A rendszer fenntartásának másik legnagyobb hátránya, hogy Szerbiában jelen pillanatban nem létezik felnőttoktatási törvény. Ezért az így megszervezett képzéseket egyetlen munkahely, állami intézmény sem ismeri el, mivel nincsenek akkreditálva. Amíg a törvényt el nem fogadják, addig akkreditáltatni nem is lehet jogalap hiányában.

Hasonló problémával küzd a felsőoktatás is, mint amellyel a civil kezdeményezésre kialakult szaktanácsadó hálózat. Nem megoldott az állandó finanszírozás. Sem állami, sem tartományi források nem biztosítottak, csak pályázati pénz áll rendelkezésre, amire viszont hosszú távon nem lehet biztosan számítani.

Mindezekről függetlenül e továbbképzéseknek óriási jelentőségük van a kistermelők szempontjából, mivel az akadozó szaktanácsadás mellett, ezek azok az egyedüli lehetőségek, ahol a gazdák újat tanulhatnak, új technológiákat ismerhetnek meg, hogy ezzel is növeljék gazdálkodásuk határfokát.

> A működő felső- és középfokú képzés néhány gyakorlati problémája

A korábbi mezőgazdasági képzés kimondottan a nagygazdasági és szövetkezeti koncepcióra alapozott. Alapjában véve a mérnöki, főiskolai és technikus szintekkel kívánták a nagyüzemek szakember szükségleteit kielégíteni. Sematikusan gondolkodva ez az elgondolás jól követte azt a vezetéstechnikai elképzelést, hogy a felső vezetés a tapasztalt és szakosodott mérnököké, a középvezetés a főiskolát végzett szakembereké és kevesebb tapasztalattal bíró mérnököké, míg a közvetlen vezetést a technikusok látják el. Az ilyen munkamegosztás működött is bizonyos korlátok között.

E képzési szintek alatt több sikertelen próbálkozás volt a szakmunkás képzés terén is, de a nagyüzemekben döntően képzetlen munkaerő végzi a feladatokat. A próbaképpen megalakított szakmunkásképző tagozatok tanulói mindent megtettek, hogy átkerüljenek a technikus képzésbe, és többet reméljenek, mint a szakmunkási szint, vagy megtalálták a főiskolai felvételi vizsgák lehetőségét, és a továbbtanulást választották.

A traktorvezetői, mechanikus képzések képeznek kivételt. Szabály szerint az oklevél mellett traktorvezetői és járművezetői vizsgákat is tettek a hallgatók, és a gépparkokban, vagy a szállítmányozásban helyezkedtek el. Tehát ezek a tanulók is gyakran a mezőgazdaságon kívül keresték boldogulásukat. A többi szakmunkási profilra nem jelentek meg pályázatok. Az állattenyésztésben szinte szabály szerint szakképzetlen munkások dolgoznak.

A közép és felső szintű képzés jelenlegi programozása az ismertetett múltra támaszkodik, és állandó dilemmákat vet fel. A képzési folyamatok résztvevői felmérésekkel, tervekkel folyamatosan bizonyítják a képzés fontosságát, szerepét és állandó bővítést követeltek. Felméréseikben a gazdasági és közszféra támogatását is megszerzik. Sajnos, számolni kell a válaszadók konformizmusával is. Végeredményben a válaszadás semmilyen felelősséggel nem jár.

A költségvetési forrásokra alapozott, állami szervezésű iskola-rendszer ilyen viselkedése, ha nem is a növekedést, de a túlélést célozta és célozza. Az ilyen jellegű „kutatási eredményeket” kimutatták az oktatásban érdekeltek még olyan esetekben is, mint a mezőgazdász szakmák, amire az utóbbi időben jelentősen csökkent a munkapiaci kereslet.

A mindennapi tapasztalatok bizonyítják, hogy az állami, költségvetési intézményekben oktatott mezőgazdászok legnagyobb része a mezőgazdasági termelésen kívül talál munkahelyet. Könnyen belátható volt már évek óta, hogy a termelés kialakuló új üzemstruktúrája nem igényli a korábban kialakult profilú szakembereket olyan nagy számban, mint jellemző volt a nagyüzemű gazdálkodás dominálása idején.

Az intézmények terveiben kimutatott képzési kívánalmak (???) kezdetben csak költségvetési korlátokba ütköznek, de újabban a fiatalok reálisabb helyzetfelismerésébe és a demográfiai helyzetbe is, mivel az érdeklődő diákok száma fokozatosan csökken. Ezt a csökkenést nem tudta ellensúlyozni az a tény sem, hogy mind több fiatal ismerte fel a középiskolai szintű továbbtanulás szükségességét, és arányaiban sokkal többen folytatják tanulmányaikat a nyolc osztályos iskola befejezése után.

> A mezőgazdasági termelésben dolgozók képzettségi problémái

Az iskolák (?)at befejező fiatal szakemberek és a munkanélküli diplomások ellenére a mezőgazdaságban a legfőbb probléma a termelők és dolgozók alacsony képzettsége. A mezőgazdaság a

kevésbé preferált ágazatok közé tartozik, és aki teheti, de különösen a képzettek, máshol keresnek munkalehetőséget.

Korábbi vidékszociológiai és migrációs kutatások eredményei mutatták, hogy a mezőgazdaságból az egyéb ágazatok elszívják a képzetesebb munkaerőt. (Ez a megállapítás nem csak a családi gazdaságokra vonatkozik, hanem a nagyüzemekre is. Közismert, hogy a mezőgazdasági szakemberek számára is az jelenti a karrier pozitív alakulását, ha a közvetlen termelésen kívül talál munkahelyet.)

Ilyen feltételek mellett az ágazatban tevékenykedők képzettségi szintje közel sem kielégítő, amit egyéb célokra végzet munkaerő-piaci vizsgálataink is megmutattak. Nagyszámú képzetlen és más képzettségű ember dolgozik a mezőgazdaságban. Nem véletlen az elkeseredett agrárszakemberek megállapítása, hogy a megváltozott társadalmi – gazdasági feltételek között a mezőgazdasági középiskolát végzett diákok, a főiskolát és egyetemet végzettek elhelyezkedési lehetőségei beszűkültek, de csak kivételesen vállalják tudatosan a családi gazdaságok nyújtotta feltételek melletti gazdálkodást.

Ennek okozója a családi gazdaságok mérete és beszűkült lehetőségei is, de alapjában véve igaz, hogy az oklevéllel rendelkezők törekszenek elhelyezkedni a nagyobb termelési egységekben, vagy más munkahelyet nyújtó területeken. A nagyüzemekben, és a mezőgazdaságon kívül munkaviszonyba lépők közül a termőfölddel rendelkezők másodállásban vállalják a családi gazdaság vezetését is.

A középiskolák és a felsőoktatás eleve munkaviszonyt vállalók képzésére volt beállítva és ez még ma is döntő hatással van a tanárok, és a tanulók viselkedésére. A családi gazdaságok szükségletei kevésbé jutnak kifejezésre a képzésben.

A nagyobb termelő egységekben a mind összetettebb eszközök működtetéséhez, karbantartásához sokszor speciális képzettséget igénylő munkavállalókra van szükség. E szükségleteknek a mezőgazdasági oktatás alig tesz jelenleg eleget, és a legkülönbözőbb végzettségű (közgazdasági, informatikai, technikai stb.)

munkavégzők helyezkednek el a mezőgazdaságban, vagy nyújtanak szolgáltatást a mezőgazdasági termeléssel foglalkozó vállalatoknak, családi gazdaságoknak.

A mezőgazdasági képesítésű szakemberek a mezőgazdasági vállalatokban nagyszámú képzetlen munkaerő végzi a kevésbé összetett feladatokat továbbra is. E munkavégzőknek a továbbképzési szükséglete nincs felmérve és az esetleges bekapcsolódásuk a továbbképzésbe csak egyéni ambíciók függvénye. Sokszor alapvető vállalati támogatásban sem részesülnek ilyen törekvéseik megvalósításában.

A mezőgazdaságban működő nagyszámú családi gazdaságban maradók vagy eleve nem képezték magukat a 8 osztályos iskola elvégzése után, vagy más szakmai képzésben vettek részt. Csak egy szűkebb réteg orientálódott tudatosan a mezőgazdaság felé, míg a többiek családi okokból, vagy az elhelyezkedési nehézségek miatt vállalták a mezőgazdaságot, mint „kényszerfoglalkozást”. Szinte szabály szerint az első adandó alkalommal elvállalnak bármilyen állást a nem mezőgazdasági ágazatokban, és ezzel csökkentik a családban jelentkező munkaerő felesleget, vagy a család jövedelemszerzésében a mezőgazdaság válik a pótlólagos forrássá.

Ilyen úton fokozatosan szaporodik a mezőgazdasággal másodállásban foglalkozók száma. A vegyes foglalkozásúak száma tovább fog növekedni, mert a családi birtokok mérete sokszor csak arra alkalmas, hogy póttjévedelem forrását képezze.

> Néhány megoldási lehetőség

A mezőgazdaság jelenlegi állapota mellett, de tekintetbe véve a növekvő követelményeket úgy a technológiai fejlődés, mint a minőségügy és élelembiztonság terén, a mezőgazdasági felnőttképzés és továbbképzés problémáit több úton kell megközelíteni:

1. A vállalati és a magánszféra szükségleteit az emberi erőforrás menedzsment kell, hogy felmérje. A felmérés alapján ütemezze a munkaviszonyban lévők képzését, a megfelelő

szakképesítés pótlólagos elérését, és az ismeretek szinten tartását a célszerű oktatási programok megvásárlásával a szakmai szervezeteken keresztül.

2. A vállalatok emberi erőforrás menedzsmentje megállapításai alapján kell előre vetíteni az általános technikai, vagy mérnöki képzés szükséges pótlását, adott munkahelyekre történő szakosítási igényeket a jobb munkahelyi megfelelés érdekében.
3. A családi gazdaságokban dolgozók számára, ha nincs technikai, vagy mérnöki képesítésük, járható útnak tűnik a gazdaképzés bevezetése. A gazdaképzés a fejlett országokban is párhuzamosan működik a technikumokkal és főiskolai képzéssel, de Magyarországnak is vannak tapasztalatai az ezüst és aranykalászos gazdaképzéssel.
4. A családi gazdaságok üzemeltetőinek továbbképzése a téli időszakokra koncentrálódik, és megvalósítását feltétlenül a szaktanácsadó hálózathoz kell kapcsolni.
5. Nem utolsó sorban meg kell oldani a szaktanácsadók továbbképzési rendszerét. A fejlett országok szaktanácsadási rendszere nyújtotta tapasztalatok mutatják, hogy a továbbképzés a szaktanácsadók teljes munkaidejének 25 -30 %-át köti le.

A főiskolai és középiskolai rendszeren túl a felnőttképzés és továbbképzés rendszere a következő irányokra terjedhet ki:

1. A feladataikat munkaviszonyban ellátó technikusok és mérnökök, egyéni ambícióik és munkaadók elvárásai szerint kapcsolódnak be az egyetem, kutatóintézetek és főiskolák szervezte téli konferenciák és szemináriumok munkájába. E rendezvények egy része ingyenes, vagy alacsony részvételi díj ellenében látogatható, mivel az intézmények marketing munkájának részét képezik. A hallgatóság e szemináriumokon megismeri a szakmai újdonságokat és felújítja szakmai ismereteit.
2. Az új termelési rendszerek, technikai megoldások elsajátítását a munkaadók tervezik a beszállítókkal közösen. Ma már az ilyen új ismeretek megszerzése, begyakorlása az új rendszerek, objektumok, felszerelések bevezetésének részét képezik, és folytatódik az üzemeltetéssel párhuzamosan is bizonyos ideig.
3. A szaktanácsadói hálózat kialakulása és működtetése még folyamatban van, és három alapvető irányba mutat.

Az államilag támogatott szaktanácsadás kialakulása az egyik vonulat, és elsősorban államigazgatási, kamarai, szövetkezeti feladatok ellátását szolgálná ugyanúgy, mint a külföldi tapasztalatok is mutatják. E feladatokon túl a terepi termelési szaktanácsadást is felvállalják, valamint a termelők téli továbbképzését.

A másik vonulat a mezőgazdasági beszállítók szaktanácsadói szolgálatai, amelyek elsősorban marketing feladatoknak tesznek eleget. Termékeik, eszközeik sikeres alkalmazására készítik fel a termelőket. Az állami szaktanácsadás ezeket nem ismeri el szaktanácsadóknak, mert munkájuk és ismeretterjesztésük adott termékek, megoldások eladásának függvénye.

A harmadik megoldási lehetőség a civil kezdeményezések által felállított szaktanácsadási-falugazdász hálózat, amely állami feladatokat vesz át, és ha a közeljövőben elnyeri létjogosultságát, akkor állandó állami forrásokra is számíthat.

Ugyanakkor el kell fogadni, hogy nem az a szaktanácsadó, akit arra kineveznek, hanem akit meghallgat a termelő. Elfogadhatatlan a beszállítói szakemberek munkájának mellőzése. Célszerűbb bevonni őket az együttműködésbe, és kereskedelmi érdekeikből adódó viselkedésüket megfelelően ellensúlyozni.

> A szaktanácsadásra alapozott továbbképzés és felnőttképzés

Az állami szaktanácsadási rendszer kialakulása után számolni kell és lehet a hálózattal, mivel a termelők továbbképzése az egyik alapvető feladatuk, de az első probléma a szaktanácsadók folyamatos továbbképzése.

Ez a feladat elvben a felsőbb irányító szervek gondja, akik ezt szabály szerint becsatornázzák az egyetemi, intézeti együttműködésbe, valamint az államigazgatási, jogi felkészítési rendszerbe. Ezek a feladatok meghaladják egy-egy régió feladatait, mert ezek a tevékenységek országos, vagy tartományi szinten szerveződnek.

4. táblázat
Egy vizsgáztatási feladatsor

21 6203 01	Állatgondozó
31 6203 02	Állattenyésztő (az állatfaj megjelölésével)
31 6203 10	Általános állattenyésztő
32 6201 01	Aranykalászos gazda
32 6206 01	Biotermesztő
31 6207 01	Dísznövény-és zöldségtermesztő
21 6207 01	Dísznövénytermelő
31 6206 03	Dohánykertész
21 6201 01	Ezüstkalászos gazda
32 6207 01	Faiskolai szaporítóanyag-előállító
21 6207 02	Faiskola-kezelő
21 6206 01	Gombatermelő
21 6206 02	Gyógynövényismerő és -termelő
31 6206 01	Gyógynövénytermesztő és -feldolgozó
21 6207 03	Gyümölcstermelő
34 6232 01	Inszeminátor (az állatfaj megjelölésével)
33 6207 03	Kertész
21 6207 04	Kerti munkás
31 6203 05	Lótenyésztő
31 6203 06	Méhész
21 6201 02	Mezőgazdasági munkás
32 6201 02	Mezőgazdasági vállalkozó
31 6206 04	Mikroszaporító
31 6206 02	Növényvédő és méregraktár-kezelő
21 6207 05	Parkgondozó
31 5212 11	Savanyító
31 6207 02	Szőlő- és gyümölcsstermesztő
21 6207 06	Szőlőtermelő
21 7862 01	Virágkötő
31 5212 16	Zöldség- és gyümölcsfeldolgozó
21 6207 08	Zöldség- és fűszernövény-termelő

A családi gazdaságokon gazdálkodóinak alapvető feladataik ellátására orientált képzése nem tekinthető megoldottnak, ami nagymértékben abból adódik, hogy a szaktanácsadás rendszere sem konszolidált. A lehetséges megoldásokra jó példával szolgálhat a magyarországi FVM Vidékfejlesztési, Képzési és Szaktanácsadási Intézete (VKSZI) által kidolgozott rendszer (Az FVM miniszter 71 (2006.(IX.28) FVM rendelete). Ebből a rendszerből egy szakközépiskolára előrelátott vizsgáztatási feladatsort emelünk ki példaként. (4. táblázat)

Könnyen belátható, hogy ebben a felsorolásban differenciáltabbak a mezőgazdasági szakmák, mint a mi középiskolánk iskolarendszerű továbbképzési rendszerében. Az oktatási feladatokat ebben a rendszerben végezhetik a szakközépiskolák és a továbbképzési központok is, de a vizsgáztatás az e célra akkreditált iskolák és központok jogosultak.

Feltételeink között csak a jövőre nézve valószínűsíthető a példaként felhozott szakmák utáni érdeklődés. Körülményeink között jelenleg alapvető kérdés a már említett ezüst- és aranykalászos gazdaképzés, vagy ahhoz hasonló rendszer megvalósítása, valamint az olyan továbbképzések biztosítása, mint a:

Mezőgazdasági vállalkozási készségfejlesztés (Vállalkozásfejlesztés, projekttervezés, pályázatírási ismeretek stb.)

Számítógép felhasználói ismeretek (ECDL vizsga)

Gazdák elektronikus adatszolgáltatása

Szövetkezés és minőségügy.

Az ezüst- és aranykalászos gazdaképzés 400 – 400 órás, gyakorlatorientált képzést jelent a VKSZI korábban idézett rendszerében, ami elfogadható a mi feltételeink között is. Gyakorlatilag ez a megoldás 6 hónapos, hetenként 3 napos elméleti, és a családi gazdaságban elvégzett gyakorlati feladatokat foglalja magában. Első évben elvégezhető az ezüstkalászos, míg a második évben, vagy később az aranykalászos képzés.

A képzés a szaktanácsadó specialisták feladata, míg a gyakorlati munka ellenőrzését az általános, tehát családi gazdaságokkal foglalkozó általános szaktanácsadó végezheti. A helyismeret mellett ennek a megoldásnak olyan előnye is kifejezésre juthat, hogy a fiatal gazdálkodó és szaktanácsadó között kialakul a szükséges kapcsolatrendszer és bizalom.

Természetesen, az oktatásba témákként bevonhatók egyetemi, főiskolai és középiskolai tanárok is.

A mezőgazdasági vállalkozási készségfejlesztés, számítógép ismeretek bővítése, szövetkezés és minőségügy, valamint a felvetődő aktuális témakörök képeznek a továbbképzés további tartalmát, amelyeket a szaktanácsadó központok szervezhetnek érdeklődés alapján.

> Szakképző központok, iskolák a továbbképzésben, felnőttképzésben

A meglévő középiskolák és a fejlettebb szakképző központok – munkásegyetemek a továbbképzés, felnőttképzés szervezésben előnyt jelentenek, tekintettel az oktatásszervezési tapasztalataikra. Ezekre támaszkodva megszervezhető a hatékony felnőtt- és továbbképzés a szaktanácsadás jelenlegi állapota mellett is. A gyakorlati oktatás rendszere megvalósítható kombináltan a tan-gazdaságok és saját családi gazdaságok bevonásával.

Ugyanakkor az egész rendszer működésének törvényi szabályozása is megoldásra vár: követelményrendszerek, tantervek, személyi feltételek, akkreditálás, vizsgáztatás, oklevelek rendszere, azok összekötése a középiskolai és felsőoktatási rendszerrel.

> Nemzetközi hálózatépítési lehetőségek

Tekintettel Szerbia lemaradására a mezőgazdasági szaktanácsadás fejlesztésében, a felnőttképzés és továbbképzés rendszerének kiépítésében feltétlenül fontos a nemzetközi tapasztalatok szisztematikus kísérése, átvétele és idomítása a hazai szükségletekhez.

Ez a feladat annál inkább fontosnak tűnik, mert Szerbiában alapvető feltételek, hálózat és törvényi háttér is hiányzik a felnőtt- és továbbképzés szabályozását illetően.

Feltétlenül pozitívan lehet értékelni, hogy léteznek olyan kezdeményezések, hálózatfejlesztések az anyaországban, amelyek a vajdasági magyarság bekapcsolását is célozzák a közép-európai folyamatokba. Példaként említhető a Pannonforrás (www.pannonforras.hu), amely a Kárpát-medencei felnőttképzési és szolgáltatási hálózat kialakítását célozza. Az együttműködő ágazati háttérintézmények között van az FVM Képzési és Szaktanácsadási Intézete (FVM KSZI), ami a szaktanácsadás és azzal kapcsolatos oktatási feladatok tekintetében komoly tudományos – szakmai megalapozottságot biztosít.

A Pannonforrás alapítói között található több vajdasági felnőtt és továbbképzésben érdekelt szervezet is (Vajdasági Magyar Felnőttképzési Társaság – Topolya, Szerbiai Teleház Szövetség – Topolya, Módszertani központ – Újvidék, Vajdasági Ifjúsági Fórum – Szabadka).

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a kezdeményezők nem érték el és nem érhatték el a Tartományi Mezőgazdasági, Vízügyi és Erdészeti titkárság finanszírozásán működő Mezőgazdasági állomások hálózatát, ahol már létezik a szaktanácsadási mag és kimondottan mezőgazdaságra és vidékfejlesztésre orientált.

Ennek ellenére célszerű ezzel a felnőttképzési és szolgáltatási hálózattal számolni és bekapcsolódni a munkájába, mert mint a 7. ábrán is látható, a fejlesztési szolgáltatások keretében az agrár és vidékfejlesztési szaktanácsadás is szerepel. Ugyanakkor megpróbálnak választ adni a magyar nyelvű felnőttképzés lényegére is a következőkben: „*A globalizáció viszonyai között a Kárpát-medencei magyarság esélyeit az anyanyelven folyó oktatás és képzés színvonala, korszerűsége – ennek következményeként pedig a gazdasági, munkavállalási aktivitás lehetősége meghatározóan befolyásolja. ... és a továbbiakban ... A felnőtt kori tanulás, szakmaszerzés és szakmaváltás lehetősége a magyar nemzeti közösségek szülőföldön történő boldogulásának XXI. századi alapfeltétele.*”

> Záradékok

A mezőgazdaság mint a vajdasági magyarság egyik legfontosabb bevételi forrása, folyamatosan változik. Az új technológiák, trendek megjelenésével folyamatos képzésre van szüksége mind azoknak, akik ebben a gazdasági ágban keresik boldogulásukat. Bátran kijelenthetjük, hogy a vajdasági magyar népesség több mint 50%-a valamilyen módon kapcsolatban áll a mezőgazdasággal, vagy mint termelő, vagy mint a feldolgozóiparban munkát vállaló, vagy mint a beszállító iparban tevékenykedő. A nemzettest politikai vezetői rétegének fel kell ismernie mindezt, és olyan politikát kell folytatnia, amely egy erős mezőgazdasági réteg kialakulását irányozza elő.

Ehhez több fontos tényezőt kell biztosítani, mint a megfelelő termelési tényezők, a szaktudás illetve a piac. A termelési tényezők szempontjából Vajdaság kedvező helyzetben van, a piacot egy ilyen vékony réteg nem tudja befolyásolni, de a humánerőforrás képzését, fejlesztésére könnyen tudnánk hatni, egy megfelelően kialakított stratégiára alapozott politikával.

A mezőgazdasági humánerőforrás képzése minimum két szinten valósul meg, mely szinteket egyenként is tovább tudjuk bontani. Az alapképzés a legfontosabb, de ebből a munkából is világossá válik, hogy a vajdasági magyar középfokú oktatás jelen pillanatban nem eléggé fejlett. Mind a topolyai mind a magyarkanizsai középiskola igyekezete dicséretes, de nem elég. Mindenképpen szükség van a középiskolai szint erősítésére, hogy megteremtjük az alapokat a további humánerőforrás fejlesztésre.

A mezőgazdasági felsőoktatás kérdésében kettősség uralkodik. Az Újvidéki Egyetem Mezőgazdasági Karán megfelelő, korszerű tudást kaphatnak a hallgatók, viszont csakis szerb nyelven, ami a magyar hallgatók számára már startban hátrányt jelent. Határozott igyekezet kell arra vonatkozólag, hogy növeljük a magyar hallgatók számát, és ezzel megteremtjük a feltételeket hosszabb távon egy magyar, vagy akár részben magyar nyelvű tagozat megnyitására. Ehhez nem csak hallgatókra, hanem megfelelő végzettségű egyetemi tanárookra is szükség van, ezért a káderállomány kialakítására is megfelelő stratégiai lépésekre van szükség.

A magyar nyelven is hallgatható kihelyezett tagozatok nem nyújtanak megfelelő képzést a hallgatók számára, mivel sem az infrastruktúrájuk, sem a képzési terveik nem eléggé korszerűek, viszont jelen pillanatban más megoldás nem elérhető, ezért ezek hiánypótlóként tevékenykedhetnek.

Az oktatás-képzés második szintje a továbbképzés, az egész életen át tartó tanulás, mely a mezőgazdaságban a szaktanácsadáson, és felnőttoktatáson keresztül valósul meg.

A szaktanácsadás állami és civil szintje jelenleg szinte egyáltalán nem működik együtt, a két rendszer egymás mellett sokszor területi és időbeli párhuzamosságok mellett nem elég gazdaságosan és hatékonyan működik. Az állam felismerte a civil szaktanácsadás jelentőségét, és támogatja is különböző csatornákon keresztül. Ennek fényében logikus feltételezésnek tűnik, hogy az állami rendszert, illetve az államilag támogatott civil rendszert valamilyen módon integrálják, vagy csak a párhuzamosságot szüntessék meg, a hatékonyabb működés érdekében. A magyarság által lakott területeken mindenképpen szükséges a civil szaktanácsadás, mert sok esetben az állami rendszer alkalmazottai nem értik a környezet nyelvét, így a munka hatékonysága is alacsony fokú. A civil szervezetek, mint alulról jött kezdeményezések, és az adott települést jól ismerő saját emberek segítségével sokkal hatékonyabban tudják végezni a szaktanácsadási tevékenységet, mivel a gazdák nagyobb bizalommal vannak irántuk.

Mind a szaktanácsadásban, mind az oktatásban a nemzetközi együttműködés dimenzióiban nagy lehetőségek vannak. Gondolunk itt elsősorban a magyarországi és más frissen csatlakozott uniós országok tapasztalatainak átvételére, mind a mezőgazdasági mind az uniós képzések szempontjából, hiszen egy sokkal fejlettebb kultúrával rendelkező rendszerről van szó, amelytől tanulni kell-lehet, akár egyéni kapcsolatokon, akár hálózatban gondolkodunk.

Összefoglalva, a vajdasági magyar mezőgazdasági oktatás-képzés fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni, a helyi politikai elit számára világossá kell, hogy váljon, hogy csak úgy tudjuk a hosszú távú megmaradást biztosítani, ha megfelelő háttérrel biztosítunk az emberek számára, amelyet a mezőgazdaság nagyban befolyásol.

Irodalom

1. Albrecht, H. (1988). Agricultural Extension: Basic Concepts and Methods. *Volume I, II*, BMZ/GTZ.
2. Condos A. – Cappi C.: Agricultural sector analysis: A linear programming model of Tunisia, AJAE, 1987
3. Dolou J.H. – Norton R.D> CHAC a programming model of Mexican agriculture, AJAE, 1987
4. FAO & World Bank (2002). Agricultural Knowledge and Information Systems for Rural Development AKIS/RD. Strategic Visions and Guiding Principles. FAO & World Bank.
5. Gilées T., Stanfield M.: The Farmer a Manager, Second edition, C.A.B. International, 1990.
6. Haniotis Tassos: The midterm review and the new challenges for EU agriculture, EuroChoices, 2002, volume 1, number 3.
7. Heady O.E.: Model za planiranje i analizu sektora poljoprivrede, Ekonomika poljoprivrede, br. 7-8, Beograd, 1984.
8. Hoffmann, V. (2003). Rural communication and Extension. University of Hohenheim. (Script for Module M 5121WG). RCE 8 *Monitoring and Evaluation of Extension*.
9. Kajari K. : Döntéshozatali eljárások adaptálása a családi gazdaságok gyakorlatára, Ph.D. disszertáció, PATE Georgikon, Keszthely, 1998.
10. Luder Werner: Farmers as Managers, XXVII. CIOSTA-CIGR V – International Congress on Work Science, Kaposvár, Aug. 1997.
11. Monspart J.: A mezőgazdasági szakmai tájékozódás igénye, lehetősége és gondjai vidéken, Gazdálkodás, 1992/12.
12. Nagel, U. J. (2003/2004). Landwirtschaftliche Wissenssysteme, 2003/2004. HU Berlin.
12. Naylor, T.H.: The Corporate Strategy Matrix Basic Books, 1986, New York.ts
13. Novković N., Somogyi S., Ševarlić M., Njegovan Z.: Potrebe, ciljevi, zadaci i način organizovanja poljoprivredne savetodavne službe, Menadžment, marketing i informacioni sistemi u funkciji razvoja poljoprivrede, Beograd- Zemun, 1993.
14. Novković – Pajić: Proizvodna organizaciona i upravljačka transformacija poslovnih sistema u agroindustriji, Zbornik radova «Razvoj poslovnih sistema u agrobiznisu», Beograd, 1995
15. Novković – Rodić: Analiza korišćenja radne snage i sredstava mehanizacije u optimalnoj strukturi poljoprivredne proizvodnje, Ekonomika poljoprivrede br. 1. Beograd, 1995
16. Novkovic N.: Planiranje i projektovanje u poljoprivredi, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 1996.

17. Novković. Menadžment poljoprivredne proizvodnje, PTEP br. 1-2, Novi Sad, 1998.
18. Dr. Novkovic Nebojsa: Strategija razvoja poljoprivrede i sela AP Vojvodine (Projekat), Univerzitet u Novom Sadu – Poljoprivredni fakultet – Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, 2007, Novi sad
19. Oldeman L.R.: Global Extent of Soil Degradation., In Biannual Report 1991-1992, Wageningen, 1992.
20. Pannon forrás – www.pannonforrás.hu
21. Dr. Petrović Živojin i dr.: Sistem informacija u poljoprivrednom savetodavstvu Vojvodine (Projekat), Univerzitet u Novom Sadu – Poljoprivredni fakultet – Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, 2007, Novi sad
22. Pinstrup-Andersen P., Pandya Lorch R.: Alleviating Poverty, Intensifying Agriculture and Effectively Managing Natural Resources, Food, Agriculture, and the Environment Discussion Paper. 1., Washington D.C., IFPRI.
23. Rabinovicz E.(1999): Redesigning the CAP to meet challenges of EU enlargement and the WTO: what can agricultural economic research contribute?, European Review of Agricultural Economics, Vol. 26. No. 3.
24. Reisch Erwin: Managing into the 21st Century – Global Aspects Management Challenges in Europe, University of Hohenheim-Stuttgart, Germany
25. Rodić V: Model za optimalno regionalno planiranje poljoprivredne proizvodnje, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 1996
26. Rivera, W. M. and M. K. Qamar (2003). Agricultural Extension, Rural Development and the Food Security Challenge. FAO. Rome.
27. Rölling, N. (1988). Extension Science – Information systems in agricultural development. Cambridge University Press, Cambridge.
28. Sarris A. H. – T. Doucha, -E. Mathijs (1999): Agricultural restructuring in central and eastern Europe: implications for competitiveness and rural development, European Review of Agricultural Economics, Vol. 26. No.3.
29. Somogyi S.: Organizacija poljoprivrednih preduzeca, Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Novi Sad, 1989.
30. Stoecker A. – Khatikarn K. – Heady O.E. – Sriplung S.> Development and application of a national linear programming model for development planning of Thailand agriculture, AJAE, 1987.
31. Székely Csaba: Menedzsereket a mezőgazdaságba? Gazdálkodás, 1990/7
32. Székely Csaba: Menadžment i menedzer, Ekonomika poljoprivrede 1991/5. Beograd

33. Van Den Ban, A. and H.S. Hawkins (1996). Agricultural Extension. Blackwell Science.
34. Wellins R.S., Byham W.C., Wilson J.M.: Empowered teams. Creating self-directed work groups that improve quality, productivity and participation., San Francisco, Jossey-Bass Publishers, USA, 1991.
35. Winters L.A. (1988): The so-called „non-economic” objectives of agricultural support. OECD Economic Studies 13.

Akreditaciona dokumentacija – <http://polj.ns.ac.yu/>

Summary

Agricultural education and further training can be imagined only within the framework of the agricultural management model. Talking of that it is inevitable to elucidate the aims of agricultural education and further training in the given management model.

The system of education, further training and adult education can be explained in accordance with the whole system, the operational requirements and the development goals of the agro business management system.

One should start from the fact that the agro business is a huge and complex system, the management of which is really hard to accomplish. Only well-educated people can successfully resolve this task: experts, managers, and farmers. So adequate education is the precondition for this.

Therefore education and further training are important subsystems of the system of agro business. It is obvious that this subsystem refers to the education and preparation of the most important operational element of the system – people, who play, after all, the main part in providing functionality and efficiency of the system.

This problem cannot be solved only through the school system, as besides technical teaching it is especially important to provide continuous further training and to spread professional knowledge. According to foreign experiences the role of technical advice and consulting is especially important. Basically it provides the basis of

organizing further training for farmers, while schoolteachers may also get relevant tasks in it.

For Vojvodina Hungarians agricultural education, training and consulting are of prime importance, as they live in an environment where the majority of the population is somehow linked with agriculture. This is a basic issue of their survival because community development is possible only if individual prosperity is ensured, while for this adequate human resources background is necessary.

Kiből lesz vállalkozó? – a vállalkozói szféra létrejöttének mikro-társadalmi tényezői Szlovákiában

Mészárosné Lampl Zsuzsanna, PhD.

Konstantin Filozófus Egyetem,

Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra

Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, Szlovákia

MOTTÓ:

„Ott kezdődött, hogy bioaktív energiát kellett átadni a vetőmag-nak. Legtöbbször azt mondják, hogy ez hülyeség. De én azt mondtam, ki kell próbálni. Ez a gyakorlatban persze nem volt olyan egyszerű, mert nem csak arról volt szó, hogy belemártani a magot p-vízbe. Ha belemártjuk, akkor nem csúszik ki a vetőgépből, ezért ki kellett találni a megfelelő technológiát. Miután ez sikerült, a magam köré gyűjtött emberekkel figyeltük a növényeket.

Ez úgy van, hogy amíg nem jött valaki, aki ezt átültette a gyakorlatba, mint például én is, addig misztikusnak tartották, boszorkányságnak. Addig nem hittek benne az emberek, sőt féltek, mert már sokszor be voltak csapva. Pedig abszolút racionálisan megmagyarázható, miről van szó. Én is azért álltam rá, hogy bizonyítsam, mert bizonyítékok nélkül magam sem hittem volna el. A másik dolog, hogy sok kitartást és pénzt kellett ebbe áldozni. A vállalkozás nem arról szól, hogy a pénzt el kell költeni, hanem arról, hogy tudni kell átcsoportosítani. Sajnos, ezt rengetegen nem értik, ezért is van a sok probléma. A legtöbbször úgy gondolkodnak, hogy na, megjött a pénz, akkor azt most ki kell szippantani. Én ebbe a vállalkozásba évente egy milliót fektettem. Ami pénz jött, azt ebbe forgattam vissza. Meg vagyok róla győződve, hogy ez egy új rendszer.

Most még gyerekcipőben jár, de 10-15 év múlva már más lesz a helyzet. Tudom, hogy jó lesz és a jövőben fog kamatozni. És nemcsak nekem és a gyerekeimnek lesz jó, hanem nagyon sok embernek, mert visszahoz valamit a természet elveszített harmóniájából.”

(Részlet az egyik vállalkozóval készített interjúból)

> **Bevezetés**

A piacgazdaságban a vállalkozó a gazdasági élet egyik kulcs-szereplője. Egy erős vállalkozói réteg nélkül, amelyet anyagilag független emberek alkotnak, nemcsak a gazdasági fejlődés képzelhető el nehezen, hanem a demokrácia fejlődése is. S mindez nemcsak országos szinten érvényes, hanem regionális szinten is. Ezért ha gazdaságról és régiókról beszélünk, okvetlenül beszélünk kell a vállalkozókról.

Csehszlovákiában, majd később Szlovákiában 1989 után csaknem fél millió vállalkozót jegyeztek be. A vállalkozói „boom” nem magyarázható csakis a rendszerváltással és a vállalkozás engedélyezésével. A gazdaságban bekövetkezett egyéb makro-társadalmi változások sem szolgálnak rá elegendő magyarázattal. A vállalkozói szféra létrejöttéhez, a makro-társadalmi tényezők mellett vállalkozói hajlandóság is kellett.

Helyénvaló hát a kérdés: miért kezdtek el egyesek vállalkozni, s mások miért nem?

Munkámban röviden érintem a makro-társadalmi tényezőket is, de elsősorban a vállalkozói szféra kialakulásának néhány mikro-társadalmi tényezőjével foglalkozom az empirikus adatok tükrében. A kutatásokat a Fórum Kisebbségkutató Intézetben végeztem. Az első kutatás 1997-98-ban valósult meg „Vállalkozók és vállalkozások 1989 után” címmel, a többi pedig 2001-ben, 2004-ben és 2006-ban. Ennek köszönhetően a vizsgált mikro-társadalmi tényezők változásai is nyomon követhetőek.

> **A vállalkozói szféra kialakulása a statisztikák tükrében**

1980-ban, Szlovákiában 1768 iparendeléssel rendelkező személyt tartottak nyilván. A szocializmus bukását követő első adat 1991-ből származik, amikor 200 817 egyéni vállalkozót jegyeztek be 2006-ban már 388 246-an voltak. Az eltelt időszak alatt tehát csaknem a duplájára nőtt az egyéni vállalkozók száma.

1. táblázat

Az egyéni vállalkozók számának alakulása

Év	Ipar- engedéllyel rendelkezők	Szabadfog- lalkozásúak	Magán- gazdák	Egyéni vállalkozók összesen	Index
1980	1 768	–		1 768	
1991	200 817	–		200 817	100,0
1992	286 284	–		286 284	142,0
1993	264 090	1 172	17 632	282 894	98,8
1994	263 733	2 480	20 789	287 002	101,4
1995	248 202	7 307	19 599	275 110	95,8
1996	226 665	10 483	21 014	258 162	93,8
1997	244 419	12 212	20 571	277 202	107,3
1998	263 733	12 946	19 122	295 801	106,7
1999	266 903	11 231	17 616	297 750	100,6
2000	269 323	11 647	15 550	296 520	99,0
2001	279 597	12 187	11 722	303 506	102,3
2002	273 322	12 368	11 710	297 400	97,0
2003	306 356	13 044	10 320	329 720	110,8
2004	336 640	13 683	10 055	360 378	109,2
2005	344 870	12 752	9 472	367 094	101,8
2006	364 185	15 175	8 886	388 246	105,7

Forrás: Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala (SZKSH), Národná agentúra pre rozvoj malého a stredného podnikania (NARMSP) és saját számítások.

Az egyéni vállalkozók számának gyors növekedését, a jogi személyek számának még gyorsabb növekedése kísérte. Az 1999-es és 2002-es év kivételével számuk folyamatosan nőtt, s a vizsgált időszak végére megnégyszereződött (2. táblázat).

2. táblázat

A jogi személyek számának alakulása

Év	Jogi személyek száma	Index
1993	20 850	100,0
1994	28 333	135,8
1995	35 496	125,2
1996	44 248	124,6
1997	44 721	101,0
1998	51 487	115,0
1999	50 441	97,9
2000	53 110	105,2
2001	55 340	104,1
2002	52 703	95,2
2003	57 647	109,3
2004	67 143	116,4
2005	76 632	114,1
2006	86 317	112,6

Forrás: SZKSH és saját számítások.

Leszögezhető, hogy 2006 végéig csaknem fél millió vállalkozót jegyeztek be (3. táblázat). Akárcsak a többi posztoszocialista országban, nálunk is az egyéni vállalkozók dominálnak, s bár részarányuk csökkent, még mindig ők alkotják az összes vállalkozó csaknem négyötödét.

3. táblázat. A vállalkozói szféra alakulása
(egyéni vállalkozók és jogi személyek)

Év	Egyéni vállalkozók	Jogi személyek	Összesen	Az egyéni vállalkozók részaránya (%)
1991	200 817	?	200 817	100,0
1992	286 284	?	286 284	100,0
1993	282 894	20 850	303 744	93,1
1994	287 002	28 333	315 335	91,0
1995	275 110	35 496	310 606	88,5
1996	258 162	44 248	302 410	85,3
1997	277 202	44 721	321 923	86,1
1998	295 801	51 487	347 288	85,1
1999	297 750	50 441	348 191	85,5
2000	296 520	53 110	349 630	84,8
2001	303 506	55 340	358 846	84,5
2002	297 400	52 703	350 103	84,9
2003	329 720	57 647	387 367	85,1
2004	360 378	67 143	427 521	84,2
2005	367 094	76 632	443 726	82,7
2006	388 246	86 317	474 563	81,8

> A vállalkozás indításának közvetlen és rejtett okai

A vállalkozói szféra kialakulásának alapvető feltétele a tulajdonviszonyok megváltozása volt. A vállalkozók számának gombamód történő szaporodására azonban nem elegendő magyarázat a szabad vállalkozás ténye, az, hogy négy évtized után újra lehetett vállalkozni. A vállalkozói szféra létrejöttét és alakulását úgy kell elképzelnünk, mint két forrást, amely ugyanannak a hosszú ideig parlagon heverő földnek a két különböző pontjából tört a felszínre. A két forrás végül találkozott, a vizük összefolyt, s ez az összekeveredő víz hatalmas folyót alkotott, s alkot napjainkig. A vállalkozói szféra keletkezésének ez a két forrása:

1. Az úgynevezett elsődleges cégek és vállalatok megalapítása – ezek olyan cégek, amelyek a magánosítástól függetlenül jöttek létre, vagyis nem korábbi állami vállalatokból alakultak.
2. Magánosítás – az állami tulajdonban lévő cégekből magánosított cégek, vállalatok létrejötte.

Mindkét esetben új magáncégekről van szó. Az első esetben ezek előzmények nélkül, magánkezdeményezéssel jöttek létre, ezért kapták munkámban az „elsődleges cég” elnevezést. A második esetben olyan új cégekről van szó, amelyek már létezhettek állami vállalatként.

A vállalkozások többsége nem magánosítás útján jött létre, hanem elsődleges cégek, később pedig szatellitok, nyúlványcégek alapításával. A szatellitok, nyúlványcégek megnevezés alatt olyan cégeket értünk, amelyeket a magánosított vállalatok korábbi alkalmazottai hoztak létre (gyakran kényszervállalkozásként), de nem a vállalattól függetlenül. A kialakult függőség miatt nem beszélhetünk elsődleges cégekről, hanem a magánosított vállalat beszálítóivá váló kisebb szervezetekről.

A vállalkozás beindítása két ok-csoportnak köszönhető: a *közvetlen* – *manifeszt* és a *rejtett-latens* ok-csoportnak. A közvetlen ok-csoportba azok az indítékok tartoznak, amelyekkel a vállalkozók magyarázzák vállalkozási szándékukat, s amelyek közvetlenül megelőzik a vállalkozás alapítását.

Ezen okok: A függetlenség, a magasabb jövedelem és az önmegvalósítás vágya.

Ezen a téren a kilencvenes évek végén vizsgált magyar és szlovák vállalkozók között lényeges különbség mutatkozott: a magyarok többsége azért kezdett el vállalkozni, mert függetleníteni akarta magát, a szlovákok pedig inkább magasabb jövedelemre vágytak.

A függetlenség, a magasabb jövedelem és az önmegvalósítás a vállalkozói mechanizmus közvetlen elindítói. Ugyanakkor a vállalkozás elkezdéséhez szükséges döntést megelőzi a vállalkozás-

ra való felkészülés időszaka, amely során a potenciális vállalkozó mérlegeli, fontolgatja a körülményeket, a lehetőségeket, amelyek közül a vállalkozás csupán az egyik alternatíva. Tehát nem egy hirtelen, gyors döntés alapján lesz valaki vállalkozó.

A vállalkozás megalapítása egy hosszabb folyamat vége, s hogy ez meddig tart, az több tényezőtől függ. Egy azonban biztos: csak a vállalkozói személyiséggel rendelkezők, a vállalkozásra nyitottak kezdenek el vállalkozni.

Miért választják ezek az emberek életútjuk folytatásának több lehetősége közül a vállalkozást?

Ezt a következő rejtett-latens okok magyarázzák:

- Ebben látják életük nagy lehetőségét: *lehetőség-vállalkozók*;
- A vállalkozás az életcéljuk: *cél-vállalkozók*;
- A vállalkozást divatnak tartják: *divat-vállalkozók*;
- A vállalkozással más céljaikat akarják elérni: *eszköz-vállalkozók*;
- Nincs más lehetőségük az életfeltételeik biztosítására: *kényszer-vállalkozók*.

Ezek a rejtett okok vezetnek tehát oda, hogy a potenciális vállalkozó a vállalkozás mellett dönt, majd döntését a közvetlen okban verbalizálja.

Az első kutatás a kilencvenes évek végén elsődleges cégalapítók körében folyt, akik a rendszerváltást követő időszakban kezdték vállalkozásukat. A fentebb ismertetett közvetlen és rejtett okokra a velük folytatott mélyinterjúkból derült fény. Azóta viszont a vállalkozók új generációja jelent meg, s így újra fel kell tenni a kérdést: ők vajon miért kezdtek el vállalkozni? Az idő múlásával vajon változtak-e a vállalkozás beindításának rejtett és közvetlen okai, vagy még mindig ugyanazok? Ha változtak, milyen értelemben?

A későbbi kutatásokból az derül ki, hogy a vállalkozási okok továbbra is ugyanazok, csak éppen hangsúlyeltolódások következtek be. Az újabb vállalkozó nemzedék(ek)nél a rejtett okok közül a vállalkozás, mint cél, és a vállalkozás, mint kényszer domi-

nál (mindkettő 35 százalékuknál jelenik meg). A vállalkozás, mint lehetőség 17 százalékuknál indokolt, a többi vállalkozónál egyik oknak sincs kizárólagos szerepe. A vállalkozás, mint eszköz és a vállalkozási divat ma már nem igazán jellemző.

A közvetlen okok közül a magasabb jövedelem áll az első helyen, a függetlenség és az önmegvalósítás csak ezután következik. Az empirikus megfigyelésekből megállapítható, hogy:

1. A rejtett-latens okok terén változások álltak be, ugyanis az eredeti öt okból három maradt: a vállalkozás, mint cél, lehetőség és kényszer. Ez azt is jelzi, hogy az új évezredben a vállalkozás már nem különösebben divatos foglalkozás, inkább egy a szokásos karrierépítési lehetőségek közül. S mintha ezzel együtt alábbhagyott volna a vállalkozásba, mint a célok könnyed elérésének eszközébe vetett hit is. Tehát a 2000-es évek elején indulók elsősorban azért kezdtek vállalkozni, mert mindig is azt akarták (életcél), mert lehetőségük nyílt rá (lehetőség) és a körülmények kényszerítő ereje miatt (kényszer). Az utóbbi a kilencvenes években inkább a szlovák vállalkozókra volt jellemző, ám a későbbi években már a magyarokra is.
2. A közvetlen – manifeszt okok terén továbbra is nagyon erős a függetlenség és az önmegvalósítás vágya, de ennél is erősebb a magas jövedelem iránti vágy és remény. Ezeket a változásokat nem lehet egyértelműen mérni és számszerűsíteni, de ha összehasonlítjuk az 1997-es kutatás és a legújabb kutatások alanyainak válaszait és retorikáját, akkor egyértelművé válik a hangsúlyeltolódás.

A függetlenség iránti vágy, az „azt csinálhatok, amit akarok, és amikor akarom”, a „magam ura vagyok” nem tűnt el, csak más értelmet kapott. Az úttörő – elsősorban magyar – vállalkozók számára ez volt a legfontosabb közvetlen ok, mégpedig abban az értelemben, hogy „végre a saját lábamon állhatok, magam dönthetek, a saját elképzeléseimet valósíthatom meg, és élvezhetem, hogy ez az én ötletem, és én vagyok az, aki meg tudta valósítani” (férfi, érettségizett, szabadfoglalkozású).

A függetlenségi vágy nagyon erősen társult a kreativitás és az önmegvalósítás vágyával. Újabban a függetlenség és az önmegvalósítás inkább eszközként szerepel. Olyan eszköz, amely segít elérni az alapvető célt, a sok pénzt, és a függetlenség további erősödését. A függetlenség tehát ma már inkább anyagi értelemben jelenik meg.

3. Jelenleg nem lehet egyértelműen elkülöníteni sem az egyes közvetlen, sem az egyes rejtett okokat. Valójában mint ok-komplexum hatnak. S a mikro-társadalmi szinten épp ezek az ok-komplexumok hozzák létre a vállalkozót és a vállalkozást, mégpedig nemzetiségre való tekintet nélkül.

> Vállalkozásra nyitottak, vállalkozáshárítók és vállalkozásellenesek

A vállalkozói személyiség kérdésköre explicit módon sosem szerepelt a felmérésekben, a beszélgetésekben viszont oly erős volt a jelenléte, hogy nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Az eddigi kutatási eredmények azt mutatják, hogy a vállalkozói személyiség nemcsak a vállalkozás beindításának alapvető attribútuma, hanem a vállalkozásról való gondolkodásnak is. A vállalkozók elsősorban a vállalkozói személyiséggel rendelkező emberek közül kerülnek ki, függetlenül attól, hogy miért, mikor, milyen területen kezdenek el vállalkozni, s milyen nemzetiségűek.

Amikor az interjúk során szóba került a vállalkozás ötlete, szinte mindegyik vállalkozónak eszébe jutott valaki a közvetlen környezetéből, akinek hasonlóképpen volt lehetősége vállalkozni, mint neki, de a „*vállalkozásnak még a gondolatát is elutasította*”. Az interjúalanyok nem azt mondták az illetőről, hogy „nem akart” vállalkozni, „félt” vállalkozni, hanem azt, hogy rettegett a vállalkozás gondolatától. Az ilyen személyek úgy gondolták, képtelen lennének vállalkozni, elképzelni sem tudták, hogy vállalkozzanak stb.

A beszélgetéseknek ez a rendszeresen visszatérő motívuma teljes egészében csak később, az anyag feldolgozásakor tudatosodott. A későbbiekben foglalkozni kezdtem vele, mert érdekelt, hogy ezek véletlen egybeesések-e vagy pedig tudatos megfogal-

mazások. Mint kiderült (s mint az a későbbi kutatásoknál beigazolódott), a vállalkozók pontosan azt mondták, amire gondoltak, s arra gondoltak, amit oly sokszor tapasztaltak.

Általánosítva az interjúkkal nyert ismereteket, tapasztalatokat három embertípus különböztethető meg:

1. *A vállalkozói* vagy nevezhetjük *vállalkozásra nyitott személyiségnek*.

A vállalkozáshoz pozitívan viszonyul. Ez persze nem jelenti, hogy minden vállalkozásra nyitott személyből vállalkozó lesz, s ha igen, akkor egész életében vállalkozó marad. Lesznek aktív vállalkozók, mások szüneteltetik a vállalkozásukat, de ebbe a csoportba tartoznak a volt vállalkozók is, valamint a még nem vállalkozók, de a vállalkozás beindítását tervezők. Van, akinek a vállalkozás az életcélja, másoknak a körülmények kedvező vagy éppen kedvezőtlen játéka juttatja eszükbe a vállalkozás lehetőségét, s ha elérkezettnek látják az időt, nincsenek belső gátlásaik a vállalkozás elkezdéséhez.

2. *A vállalkozáshárítók* – a vállalkozás lehetőségét a priori elutasítják anélkül, hogy foglalkoznának a gondolatával.

Attól függetlenül, hogy van-e vagy nincs lehetőségük vállalkozni, hogy kényszerhelyzetben vannak-e vagy sem, ez az alternatíva náluk szóba sem jöhet. A vállalkozáshoz való viszonyulásuk nem kimondottan negatív. Nem a vállalkozás beindításának ténye ellen hadakoznak, hanem a vállalkozási alternatíva felvetése, gondolata ellen. Ez egyrészt önnön képességeik iránti mély bizonytalanságukból fakad (melynek részben van objektív megalapozottsága, de ugyanúgy lehet megalapozatlan is). Másrészt összefügg azzal a mélységes tisztelettel, amit azok iránt éreznek, akik tudnak vállalkozni, akik erre szerintük képesek. Néha a mások képességeinek túlbecsülése tovább fokozza a saját tehetetlenségbe vetett hitüket és kisebbségi érzésüket, s ezért paradox módon gyakran ellenségesek a vállalkozókkal szemben. A vállalkozáshárítók mindezt leggyakrabban azzal indokolják, hogy félnek a bizonytalanságtól, és nem szeretik a kockázatot.

3. A *vállalkozásellenesek* – a vállalkozáshárítóktól elsősorban abban különböznek, hogy kimondják, nem akarnak vállalkozni, mert őket nem érdekli a vállalkozás. A vállalkozással szembeni attitűdjük az ambivalenstől a negatívig terjed, s ez a vállalkozókhöz való viszonyukban is megnyilvánulhat, bár ez nem törvényszerű.

A vállalkozást átláthatatlan, „nem tiszta”, „gyanús” s esetenként alsóbbrendű tevékenységnek tartják. Sok értelmiségi (főleg humán) és művész tartozik ebbe a csoportba. Előfordulhat azonban, hogy bizonyos körülmények hatására felülvizsgálják addigi viszonyulásukat, s vállalkozni kezdenek. Ennek ellenére gyakran tovább él bennük a többi vállalkozó, sőt paradox módon a vállalkozással szembeni bizalmatlanság.

> **A szlovákiai magyarok vállalkozói hajlandósága**

Fontos kérdés, hogy milyen a három csoportnak a szlovákiai magyar lakosságon belüli megoszlása?

A 2001-es adatok szerint a megkérdezettek 27 százaléka vállalkozásra nyitott, 63 százalékuk vállalkozáshárító és 10 százalékuk vállalkozásellenes.

A vállalkozásra nyitottak közül a kutatás időpontjában 5, 8% vállalkozott, 3, 4% szüneteltette a vállalkozását, 14, 8% még sosem vállalkozott, de tervezte, 2, 9% végérvényesen megszüntette a vállalkozását.

A vállalkozásra nyitottak többsége férfi volt: az aktív vállalkozók 73%-a, az újrávállalkozók 68%-a, a vállalkozni készülők 60%-a. Azok között viszont, akik végleg megszüntették a vállalkozásukat, valamint a vállalkozásellenesek között a nők domináltak (60%).

Korcsoportok szerint a vállalkozásra nyitottak között a 35–55 évesek voltak fölényben. Az aktív vállalkozók kétharmadát és az újrávállalkozók 72 százalékát alkották. Ez a fölény egyedül a még sosem vállalkozók, de a későbbiekben vállalkozni akarók közt nem érvényes, ugyanis ennek a csoportnak a kétharmadát a 18–34 évesek képezik.

A vállalkozásra nyitottakra a magasabb, elsősorban érettségivel végződő középfokú végzettség jellemző: az aktív vállalkozók 70 százalékának van legalább érettségije, a vállalkozásra nyitottak többi csoportjában pedig ez az arány 55–74 % között mozog.

Azok körében a legalacsonyabb a képzettség (55%), akik még nem vállalkoztak, de a jövőben szeretnének vállalkozni. Ebben a csoportban van a legtöbb fiatal, tehát közülük sokan még valószínűleg tanulnak, ami változtatni fogja a képzettségi arányokat.

A vállalkozásellenesek arra a kérdésre, hogy miért nem akarnak vállalkozni, azt válaszolták, hogy nem érdekli őket a vállalkozás. Korcsoportok szerinti megoszlásban a vállalkozásellenesek között a 18–34 évesek és a 33–55 évesek egyaránt 40 százalékot tettek ki.

A vállalkozáshárítók ugyanerre a kérdésre a következőket felelték: 39% a kora miatt (öregnek tartották magukat, pedig minden harmadik 55 évesnél fiatalabb volt), 25% tökehiány miatt, 19% a szerintük szükséges tulajdonságok és képességek hiánya miatt, 7% a bizonytalanság miatt, 4% nem vállalna kockázatot, 6% pedig nem válaszolt.

A vállalkozáshárítókat nem lehet korcsoportok szerint definiálni, rájuk sokkal inkább az alacsony iskolázottság jellemző, amely azután a korrallal kombinálódik. Azok között a vállalkozáshárítók között, akik öregnek érzik magukat a vállalkozásra, 80 százalékuk csupán általános iskolai végzettsége van. Azok közül, akik bizonytalanságtól tartanak, és nem szeretnek kockáztatni, kétharmadot tesznek ki az általános iskolai és az érettségi nélküli szaktanintézeti végzettségűek. Abban a csoportban, amely azt gondolja magáról, hogy nincsenek vállalkozói képességei, 49% az általános iskolai és 27% az érettségi nélküli szaktanintézeti végzettségűek aránya.

A vállalkozásellenesek az iskolázottság szempontjából heterogén, nem behatárolható csoportot alkotnak.

Vállalkozóvá tehát elsősorban a vállalkozásra nyitottak váltak s válnak. Ők főleg 35–55 éves, legalább érettségizett férfiak. De vajon a nyitottságon, a vállalkozói hajlandóságon kívül vannak-e valamiféle különleges tulajdonságaik, képességeik?

A közvélemény általában azt tartja, hogy csak az vállalkozhat, akinek van pénze. Kutatásainkból viszont az derül ki, hogy a szlovákiai magyarok többsége fontosabbnak tartja a személyes adottságokat, mint a tőkét, s ez ugyanúgy vonatkozik a vállalkozókra, mint a nem vállalkozókra. Szerintük a vállalkozóvá válást valószínűsítő tényezők a következők:

- pénz, tőke, családi vagyon – 26,4%;
- pozitív tulajdonságok: ügyes, közvetlen, egyenes, becsületes, dolgos, van akaratereje – 19,7%;
- mer kockáztatni – 7,3%
- különleges adottságok: üzleti érzék, tud bánni a pénzzel, vállalkozói tehetség, vezetői készség, önállóság, döntéshozatali képesség – 7%;
- negatív tulajdonságok: telhetetlen, gátlástalan, csaló, kíméletlen, „maffiózó” – 5,1%;
- bizonyos területhez fűződő szakmai tudás – 5%;
- az említett pozitív tulajdonságok, a fiatal kor és a tőke kombinációja – 5%;
- fiatal kor – 3%;
- jó ötletek, víziók – 1%;
- kapcsolatok – 0,8%;
- a szocializmus éveiben összeharácsolt vagyon – 0,8%;
- mindenből lehet vállalkozó, nem kell hozzá semmi különleges adottság – 15%.

A vállalkozás beindításához tehát nagyjából minden negyedik megkérdezett tartja fontosnak a kezdőtőkét, 15 százalékuk szerint bárkiből lehet vállalkozó, ugyanakkor 58 % valamilyen személyi adottságokhoz köti a vállalkozóvá válást.

Ezek közül az aktív vállalkozók a kockázati hajlandóságot (22%), a szakmai tudást (18%) és a különleges adottságokat és képességeket (12%) emelték ki. Legkevésbé fontosnak a felsorolt jó tulajdonságokat (11%) és a fiatal kort tartották.

A vállalkozáshárítók elsősorban a jó tulajdonságokat (24%) és a különleges adottságokat (9%) emelték ki. A vállalkozásellenesek pedig mindenkinél jobban meg voltak róla győződve, hogy a kapcsolatok a legfontosabbak, a szaktudás pedig a legkevésbé fontos.

Többi kutatásunk is megerősítette ezeket az eredményeket. A legkompetensebbekkel – a vállalkozókkal – folytatott beszélgetések alapján pedig sikerült még inkább pontosítani a vállalkozásra nyitottak jellemző tulajdonságait:

- *Kockázati hajlandóság*, amely egyeseknél szinte az adrenalin sportok szerepét tölti be¹ – a kockázat fokát nem lehet mérni, pontosan definiálni, mivel ez mindig az adott helyzet függvénye, s csak a vállalkozó tudja, hogy mennyit és mit kockáztat;
- *Vállalkozói kreativitás és az a képesség, hogy minden helyzetben képes feltalálni magát* – ott is észreveszi a lehetőségeket, ahol a többiek nem látják, megragadja az alkalmat és véghezviszi a szándékát.² A vállalkozásra nyitottak nemcsak mindig az újra törekednek, hanem azt is szem előtt tartják, hogy megvalósuljon az ötletük. Mindez próbára teszi a kreativitásukat. A vállalkozásra nyitottakat nem riasztja vissza a sikertelenség, épp ellenkezőleg, kihívásnak tekintik.
- *Akaraterő és aktív hozzáállás saját helyzetének állandó javításához* – ez az a tulajdonság, amit a környezet sokszor elítél, mint pénzhajhászai vágyat. Pedig itt valójában az érvényesül, amit Weber a tradicionális és kapitalista gondolkodásmóddal kapcsolatban mond (Weber 1982). **A hagyományos módon gondolkodóknak rokonszenvesebb az, hogy kevesebbet dolgozzanak, mint az, hogy többet nyerjenek.** A vállalkozásra nyitottak számára az ilyen életfilozófia teljességgel elfogadhatatlan. Épp fordítva: ők mindig többet akarnak, de hajlandók is ezért többet tenni.
- *Poszítív életattitűd és a jobb jövőbe vetett hit* – a vállalkozásra nyitottak életük alakulását és jövőbeli kilátásaikat pozitívabban ítélik meg, mint a vállalkozáshárítók és a vállalkozásellenesek. S ez nem csak az aktív vállalkozókra jellemző, akikről sokan azt hihetnék, hogy azért elégedettek, mert az

---

¹ Az egyik diplomás, kiadói tevékenységgel foglalkozó magyar vállalkozó szerint: „ez egy kellemes játék, izgalmas időtöltés. Emlékszik a Dallasra, amikor a Dzsoki valamilyen nagy üzleti húzásra készülődött? Mindig öntött magának egy whiskyt, izgatott volt, ez az arcán is látszott. Én is ilyesmit érzek”.

² A vállalkozók elmondták, hogy sok embert ismernek, akiknek sok jó ötletük van, de azon kívül, hogy elmondják, és néhány napig el vannak tőlük ragadtatva, semmit sem tesznek a megvalósításukért.

életkörülményeik objektíve is jobbak.³ Azok is elégedettebbek, akik csak a jövőben szándékoznak vállalkozni. A pozitív életattitűdhöz mindig egy konkrét célra irányuló jövőkép kapcsolódik.

A vállalkozók konkrét céljait három csoportra oszthatjuk:

- (1) a család és a háztartás szükségleteinek ellátása;
- (2) egy magasabb fogyasztási szint biztosítása és fenntartása;
- (3) a vállalkozás fellendítése, folyamatos nyereségtermelés.

Ezeket a célokat a vállalkozás fejlődése szintjeiként is értelmezhetjük, s e szempontból nézve mindhárom célcsoport eltérő makro- és mikro-társadalmi súllyal bír.

Amíg a vállalkozónak az a célja, hogy eltartsa magát és a családját, jogosan tekintjük őt önfoglalkoztatónak, hiába van vállalkozói státusa. Ezen a szinten nehezen várható el tőle, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés egyik kulcsfigurájává váljon. Épp ezért oly fontos, hogy a vállalkozó céljait tekintve eljuthasson a harmadik szintre. S hangsúlyozni kell, hogy ez nemcsak a vállalkozó érdeke, hanem a társadalomé is.

A korábban felsorolt tulajdonságokat nem lehet rangsorolni. Mindegyik egyformán fontos, a vállalkozók szerint nélkülük senkiből sem lesz *igazi* vállalkozó.

> **Záró gondolatok**

- A szlovákiai vállalkozói szféra létrejötte és kialakulása egy hatalmas ösztársadalmi mozgás velejárója és eredménye.
- Az alkalmazottak és inaktívak egy része státuszt módosított azáltal, hogy cégtulajdonossá vált, sokan pedig szakmát, sőt helyszínt is változtattak.

---

³ Vizsgálataim szerint nem igazolódott be, hogy a pozitívabb szubjektív életérzés szignifikánsan összefügg az objektív élethelyzettel. Ez kétféleképpen magyarázható: 1. az objektív élethelyzet csak részben hatott a szubjektív életérzésre; 2. a szubjektív életérzést további tényezők is befolyásolták, amelyek nem szerepeltek a kutatásban.

- A vállalkozás tehát maga is társadalmi mobilitást és térbeli migrációt idézett elő úgy a magyar, mint a szlovák nemzetiségű lakosságban. Ez a mozgás a maratoni futásra emlékeztet, amely gyakran végződött úgy, mint a görög katona vágója: a vállalkozás „halálával”. De a legjobbak és legszerencsésebbek még mindig pályán vannak, sok új futóval egyetemben.
- A vállalkozók még nem tudták, mi vár rájuk. *„Ismeretlen ösvényre léptünk, mindent újra kellett kezdeni, mert itt negyven évig nem volt vállalkozás”* (nő, diplomás, nagykereskedelem, magyar). Ezért is érezték magukat gyakran úgy, mint a pionírok – bár a társadalom tetemes része „aranyásónak” tekintette (s tekinti) őket.

Irodalom

Národná agentúra pre rozvoj malého a stredného podnikania (NARMSP) 1999: Stav malého a stredného podnikania 1998

NARMSP 2004: Podnikateľské prostredie na Slovensku. Biela kniha malých a stredných podnikov. Bratislava: Národná agentúra pre rozvoj malého a stredného podnikania

Sopóci, Ján 2003: Zájmové skupiny. In: Sopóci a kol. (ed.): Slovensko v deväťdesiatych rokoch. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 84-154

Mészárosóvá-Lamplová, Zuzana 2007: „Vstúpili sme na neznámy chodník“ alebo sociálna mobilita a pôvod malých a stredných podnikateľov v SR po roku 1989. In: Etnologické rozpravy (2), s. 44-63

Weber, Max 1982: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Budapest, Gondolat

Abstract

Keywords: entrepreneurs, reasons of entrepreneurship, personal orientation towards entrepreneurship, types of entrepreneurs

The paper is based on the results of the author's long-term empiric sociological research which started with the project "Entrepreneurs and entrepreneurship after 1989" realised in the second half of the 1990s. First the author analyses the origins and development of entrepreneurship in Slovakia at macro social level. Then by analyzing its micro social aspects she concentrates on the opposite

side of the coin. She particularly examines how the entrepreneurs themselves explain the reasons of starting their own business. The author makes a distinction of the manifest and the latent reasons. The manifest reasons for starting businesses are:

- craving for becoming independent
- higher income
- possibility of self-realization.

The latent reasons of enterprises are:

- enterprise as a chance
- enterprise as a goal
- enterprise as a fashion
- enterprise as an instrument
- enterprise as a fail-back

The next part of the paper describes personal background of entrepreneurs and stresses the importance of personal orientation towards this kind of activities. In this context it is important to mention three groups of people:

1. people with business orientated personality
2. people who dismiss the possibility of enterprise
3. people who are against business

According to the results of one research from the year 2001, 27% of the asked respondents where business orientated, 63% dismissed the possibility of business activity and 27% were against it.

O održivom razvoju urbane sredine i gravitacione poledjine grada Subotice

Dr Đerđ Šefčić,
Dr Šandor Šomođi

> Uvod

Iako su pojmovi *održivosti* i *održivog razvoja*, *zaštite* i *očuvanja prirodne životne sredine* su prisutni u savremenoj štampi, politici i ekološkoj frazeologiji, njihova suština nije potpuno razjašnjena niti definisana ([01]).

Svesni čovek (homo sapiens) je naime – bez obzira na svoja preimućstva u odnosu na ostala živa bića – sve do perioda industrijske revolucije krajem 19. veka – bio integralni sastavni deo autonomne, autohtone i (načelno) dugoročno samoodržive biosfere i prirodne sredine Zemlje. Ovladavanjem i sve intenzivnijim korišćenjem naučnih dostignuća, savremene tehnike/tehnologije i iskorišćavanjem prirodnih resursa je uzdrmao i teško ugrozio samoodrživost biosfere, pa i sopstvenu egzistenciju.

Paralelno sa uočavanjem, shvatanjem i objavljivanjem pred svetskoj javnosti samouništavajuće bahatosti nekontrolisanog ponašanja i razvoja ljudske vrste i privrede (Izveštaj Rimskog kluba: *The Limits of Growth*, 1972) pojavila su se prva razmišljanja o neophodnosti uvođenja globalno i lokalno efikasnih instrumenata za neku vrstu samokontrole ljudskog delovanja ([02]).

Održivi razvoj (*sustainable development*) je – po prvobitnoj formulaciji izveštaja Brutland radne grupe OUN (1987.) – *takav razvojni proces, koji zadovoljava potrebe današnjice, bez umanjenja sposobnosti budućih generacija da zadovolje sops tven potrebe*. Brojna kasnija dokumenta OUN su se bavila ovom problematikom, zadnji od njih (World Summit Outcome Document, 2005.) napr. zaključuje da su „uzajamno zavisni i uzajamno pojačavajući

piloni“ održivog razvoja: privredni i društveni razvoj i zaštita životne sredine ([04], [05], [06]).

U stručnim raspravama kasnije oformljena su tri osnovna modela održivosti, različite „jačine“:

- „*slaba održivost*“, koja polazi od postavke da se različite vrste kapitala (ekonomski, humani, prirodni, kulturni, komunikacioni, politički ...) mogu se uzajamno zameniti, je sistem održiv, ako je u njemu zbir svih vrsta/oblika kapitala ostaje neizmenjen;
- „*uslovna održivost*“, koja polazi od tvrdnje, da su različite vrste kapitala (napr. materijalni izvori, humani kapital i kapital društvenih komunikacija) se samo delimično i uslovno mogu uzajamno zamenjivati, dok se neke (kao što su prirodni resursi) i ne mogu uzajamno zamenjivati, te je uslovna održivost više shvata kao otvoreni ili slabo korelisani dinamički proces, iza kojeg mora uvek da stoji neka vrsta društvenog konsenzusa; odn.
- „*jaka održivost*“, koja smatra neizvodljivim i nedozvoljenim uzajamnu zamenu svih vrsta/oblika prirodnih i humanih kapitala.

Dajući po pravilu prednost „mekšem“ antropocentričnom (koji pre svega argumentira ljudskim potrebama) u odnosu na znatno „krući“ fizičkocentrični pristup (koji stavlja naglasak na sistemsku logiku prirode) – strahujući od nepovoljnih i nepredvidljivih konfliktnih posledica strogih ograničenja pristupa neobnovljivim prirodnim resursima (jake održivosti) savremena zakonska regulativa – i pored verbalne/frazeološke čvrstoće – uglavnom se zadovoljava eufemističkim rešenjima na nivou slabe i uslovne održivosti. Tako napr. (u odnosu na slična pravna akta razvijene Evrope veoma savremeni) Zakon o zaštiti životne sredine Republike Srbije (Sl. gl. RS 35/04) definiše tu oblast – elegantno izbegavajući verbalnu antropocentričnost, ali veoma pažljivo i uzdržano formulišući suštinska pitanja održivosti.

Zadatak je ovog rada da prezentira suštinu značajnih dokumenata i stavova o ovoj oblasti i da otvori raspravu o značajnijim pitanjima održivosti razvoja Subotice i njegove zaledjine.

> Održivi razvoj naselja

Ostvarivanje održivog razvoja u najdubljoj meri je povezano sa životom naselja. Pretežni deo čovečanstva naime živi u naseljima, u sklopu naselja se obavlja praktično sva proizvodnja i potrošnja dobara, a takođe naselja – pre svega gradovi – su i nosioci civilizacije, koja je i shvatila neophodnost razrešavanja paradigme krize razvoja u uslovima ograničenosti dostupnih resursa, te zbog toga upravo gradovi treba da i daju odgovor na to pitanje.

Uloga je urbanizma da shvati ove međuzavisnosti i da ostvari zadatke, koji iz njih proizilaze. Po *M. Castells*-u (1999.) „promenjeni svet zahteva promenjena shvatanja i inovirani teoretski pristup rešavanju novih problema”.

Grad je proizvod duha, ali grad takođe povratno deluje i na duhovni razvoj, koji je sposoban da stvori stvaralačku energiju ili pak rušilačke strasti. Grad stvara okolinu i atmosferu, koja može da otvori mogućnosti, rešavanja problema i razvoja, a takođe jedino grad raspolaže sa sistemom institucija i sredstava za njihovo ostvarivanje.

Duh, znanja i stil života grada u različitoj meri određuju u opredeljujućoj meri uzajamnu funkcionalnu zavisnost u odnosima grada i ruralne poleđine. Takođe duh grada određuje i njegov odnos prema prirodnoj okolini, koji isto tako pokazuje duboku uzajamnu povezanost, ali ne i funkcionalnu zavisnost.

Potrebe naselja za fizičkim resursima mogu se zadovoljiti samo iz prirode, zato se održivost mora shvatiti u kompleksnosti sistema, znači da je principijelni uslov održivosti, da potrebe naselja i stanovništva koja u njima živi u pogledu angažovanja prirodnih resursa ne prekorači granice sposobnosti izdržavanja planete i ne ugrozi njenu dinamičku ravnotežu i razvojnu sposobnost.

Sušтина posle industrijske revolucije nastalih promena bila je u ubrzanom porastu energetske potrošnje, poboljšanju efektivnosti proizvodnje i saobraćaja, što je stvorilo neophodne preduslove za eksplozivni rast dimenzija gradova, te je prinudno izazvalo i proširenje ruralne poleđine za njihovo opsluživanje i izdržavanje.

U takvim okolnostima resurse za život gradova obezbeđivala je proširena, regionalna prirodna poledina.

U doba globalizacije prirodna okolina koja opslužuje i izdržava neko veće naselje postaje neograničena, čak globalna, te i proizvodi naselja stižu na globalizovano tržište. U takvim uslovima i duhovni uticaj naselja se ostvaruje na sve širem području, to pokazuje i nastanak i sve izraženija uloga svetskih metropola (napr. Njujork, London, Pariz, Tokio). I u pogledu raspolaganja sa resursima u globalizovanom svetu postepeno se smanjuje značaj nacionalnih teritorijalnih suvereniteta i geografskih granica, a postaje opredeljujuća ekonomska snaga transnacionalnih društava.

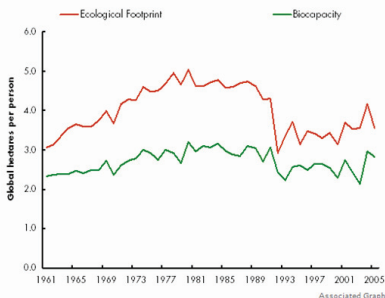
U takvom pristupu pojmovi geografskog prostora, ili geografske i prirodne okoline postepeno gube svoj smisao, te se suština tih međuzavisnosti uspešnije može obuhvatiti pojmom *društveno-ekonomskog prostora*.

Mera/intenzitet korišćenja prirode (prirodnih resursa) najplastičnije i (iako se još uvek vode diskusije o egzaktnoj definiciji tog pojma) najtačnije izražava pojam *ekološkog traga*. Uobičajeno primenjena metodologija određuje to brojem hektara ekološki produktivnog prirodnog prostora, potrebnih za zadovoljavanje svih potreba naselja za energijom, hranom i sirovinama iz prirodnih resursa ([03], [09]).

Na Zemlji se ukupna površina raspoložive ekološki produktivne zemlje tokom proteklog veka stalno se smanjivala, te danas (ukupno oko 11,3 md. ha) na jednog (od 6,5 md) stanovnika Zemlje spada oko 1,7 ha (ova površina obuhvata i one divljine, koje se za druge namene ne mogu koristiti). Nasuprot tome ekološka vrednost globalne potrošnje sveta iznosi 2,3 ha, tako da je vrednost ekološkog deficita sveta je 0,5 ha.

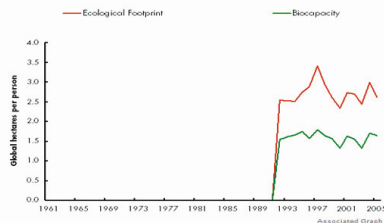
Ekološka stopa srednjeevropskih zemalja je znatno niža. U Srbiji iznosi oko 2,6 ha, sa ekološkim deficitom od oko 1,0 ha. Opravdano se i veoma realno može proceniti da je ekološka stopa Vojvodine (pa i subotičke regije) reda veličine oko 3,0 ha, sa ekološkim deficitom od takođe oko 1,0 ha.

Hungary

Figure 1 tracks, in absolute terms, the average per person resource demand (Ecological Footprint) and per person resource supply (Biocapacity) in Hungary since 1961. Biocapacity varies each year with ecosystem management, agricultural practices (such as fertilizer use and irrigation), ecosystem degradation, and weather.

Serbia and Montenegro

Figure 1 tracks, in absolute terms, the average per person resource demand (Ecological Footprint) and per person resource supply (Biocapacity) in Serbia and Montenegro since 1961. Biocapacity varies each year with ecosystem management, agricultural practices (such as fertilizer use and irrigation), ecosystem degradation, and weather.

> Teoretske osnove održivosti u urbanističkom planiranju

Osnove savremenog urbanizma formulisane su na četvrtom kongresu *Međunarodne organizacije modernih arhitekata* 1933. godine u Atini, saopštenjem koje je objavio *Le Corbusier* pod naslovom *Atinska „Charta“*, koja je postavila čoveka u centar urbanističkog planiranja da naime „*Grad u duhovnom i u materijalnom pogledu mora da obezbedi slobodu ličnosti ali i mogućnost kolektivnog delovanja*“), a za razrešavanje nastale „*haotične situacije*“ u gradogradnji razradila princip prostornog razgraničavanja različitih funkcija naselja.

I pored kasnijih osnovanih kritika preteranog funkcionalizma (*Machu Pichu Charta*, 1978.), tada formulisani principi su ostali u Evropi čak sve do 1992. opšte prihvaćena pravila urbanističkog planiranja.

Tek je *Konferencija o životnoj sredini i razvoju u Rio de Janeiro-u* 1992., „*Agendom 21*“ formulisala inovirani – ali i nerazrešivo protivrečan – deklarirani pristup održivom razvoju naselja, nalažući gradogradnji (Poglavlje 7. – „*Postizanje održivosti u razvoju naselja*“) princip po kojem „... osnovni je zadatak podizanje kvaliteta društvenog i ekonomskog okruženja ljudskih naselja, kao i poboljšanje uslova rada i življenja svih, a naročito siromašnih ljudi ...“, priznajući takođe pri tome da „... potrošački modeli gradova u razvijenim zemljama već i sada teško opterećuju globalni ekosi-

stem, a istovremeno naselja sveta u razvoju za savladavanje svojih najosnovnijih ekonomskih i društvenih problema moraju da troše više energije i sirovina i moraju ostvariti snažniji privredni razvoj.“

Deklaracija arhitekata iz Chicago-a (pod naslovom „*Deklaracija uzajamne upućenosti u interesu održive budućnosti*“, 1993.), takođe nije uspela da razreši polaznu suštinsku protivrečnost održivosti. Ni pored značajnog napretka u pristupu problemu, nije to uspelo ni „*Charti*“ iz *Aalborg-a* prihvaćenju na Konferenciji održivih evropskih gradova, iako ona veoma jednoznačno ukazuje na neposrednu odgovornost vlada i samouprava za očuvanje prirodnog kapitala, razvoj prirode i prirodne sredine, održivu privrednu delatnost i pravdu u društvenom životu „... i sve to dugoročno, i za sva vremena.“

Oslanjajući se pre svega na delimično preispitivanje ovih postavki, *Centar OUN za ljudska naselja* organizovala je konferenciju u *Nairobi*-ju (1994) sa namerom da se utvrde makar okviri za teoriju i praksu održivog razvoja naselja. Međutim u senci makropolitčkih interesa, postavke završnog dokumenta i ove konferencije ostale su neizmenjeno protivrečne, navodeći naime potrebu „... uspostavljanja uslova neprekidnog privrednog razvoja, uz očuvanje prirodnih resursa na zatečenom ili poboljšanom nivou ... uz poboljšanje opšteg životnog standarda ... ali izbegavajući nepodnošljive buduće troškove ...“.

Dokumenat sa druge strane međutim, kao ciljeve održivog razvoja već formuliše potrebu valorizacije komparativnih prednosti na nivou užih zajednica, gradova i regija. Ukazujući pak na to da „*stanovnici naselja najčešće bili su samo objekti a ne i aktivni učesnici u ostvarivanju razvojne politike*“, naglašava važnost stvaralačke saradnje u toku procesa planiranja između stručnih institucija i lokalnog stanovništva.

Savet OUN za ljudska naselja „Habitat“ na svojoj II. Konferenciji pod naslovom „*Program aktivnosti za podržavanje održivog razvoja naselja*“ (Istanbul, 1996.) u svom završnom dokumentu („*Habitat Agenda*“) – polazeći od poražavajućih statistika, da naime više od polovine stanovništva sveta se održava iz manje od 2 dolara dnevno, da blizu milijardu ljudi živi u najdubljem siromaštvu

na gradskim periferijama – kao najvažniji cilj navela je „obezbeđenje pristojnog doma za svakog“, te u tč. 10. i formuliše strateške ciljeve održivog razvoja naselja, ukazujući da: *„Održivi razvoj je suštinsko pitanje razvoja naselja, koji kompleksno uzima u obzir društvene potrebe, željeni privredni rast i društveni razvoj, kao i neophodnost zaštite i očuvanja životne sredine. Održivi razvoj treba da obezbedi uslove za privredni razvoj, mogućnost zapošljavanja i društveni napredak u harmoniji sa prirodnom sredinom ... objedinjavajući principe zaštite i očuvanja prirodne sredine, poštovanje granica opteretljivosti ekoloških sistema i očuvanje resursa za buduće generacije. Treba upravljati sa proizvodnjom, potrošnjom i transportom tako, da se resursi troše tako da oni istovremeno i zaštite i trajno održavaju. Održivost naselja znači istovremeno i njihovu uravnoteženu geografsku distribuciju, održavanje biološke raznovrsnosti, kvaliteta poljoprivrednih zemljišta i uravnoteženi društveni razvoj.“*

Pored svojih nesumnjivih vrednosti i tekst ovog dokumenta nosi obeležja političkih i diplomatskih kompromisa, obećavajući kao realan cilj, mogućnosti razvoja i rasta i za naselja siromašnih zemalja, ali i dalje – istina ograničeni – rast i za stanovništvo razvijenog dela sveta. Znači upozorava na konačne kapacitete prirodnih resursa i biosfere, ali za sve predviđa praktično neometani dalji razvoj i rast.

Novu Atinsku Chartu – uočavajući suštinu i neophodnost inoviranom pristupu problemima savremenih evropskih gradova – sačinio je Evropski savet urbanista 1998. godine, sa namerom „...da sačini program održivog uređenja gradova, definiše ulogu urbanističkog planiranja i formuliše preporuke i principe za rad, za razvoj odgovornim donosiocima stručnih i političkih odluka.“ Shodno ovim preporukama treba hitno učiniti iskorak u oblasti:

- poboljšanja privredne konkurentnosti i zaposlenosti,
- poboljšanja društvene i privredne kohezije,
- razvoja saobraćaja i integracije u Transevropsku saobraćajnu mrežu,
- održivog razvoja i poboljšanja kvaliteta življenja.

Charta se u posebnom poglavlju bavi problematikom zaštite i očuvanja životne sredine, kao najvećim izazovom održivog ra-

zvoja. Shvata da sve intenzivnija mobilnost deluje protivno principima održivosti, i da ovaj problem na strateškom nivou može da bude razrešen samo kompleksnim ostvarivanjem *Transevropske saobraćajne mreže*. *Charta* se takođe – nasuprot tradicionalnom funkcionalističkom pristupu – otvoreno opredeljuje za mešovitu namensku valorizaciju urbanih prostora. Zauzima se za takvo urbanističko planiranje, koje je koncentrirano na građanina i ispunjava osnovne potrebe gradskog življenja čoveka.

Problematiku održivog razvoja obrađuje u posebnom poglavlju, polazeći od principa da urbanu celinu treba smatrati zaokruženim ekosistemom, kao specifičnu uslužnu-proizvodnu jedinicu sa jasnim potrebama za sirovinskim resursima i definisanom produkcijom.

Nažalost – i pored utvrđivanja jasnih ciljeva, zadataka i sredstava – ni ovaj dokumenat ne određuje tačno i jednoznačno teorijske okvire održivog razvoja. To je često i razlog što se u praksi urbanističkog planiranja pojam održivosti sve često sužava samo na zaštitu životne sredine, zaobilazeći tako primenu opšteg principa i obaveze, da naime teorija održivog razvoja u interesu uspostavljanja i održavanja društveno-ekonomske ravnoteže i pravičnosti po pravilu predviđa neophodnost sprovođenja veoma odlučnih i radikalnih restriktivnih mera i efikasnih selektivnih stimulacija ([07], [08]). U takvoj – pomalo eufemističkoj – praksi urbanisti, u nemogućnosti da je sami oblikuju radije prihvataju i sprovode neoliberalnu ekonomsku politiku, a sa druge strane pak stručno/urbanistički nedovoljno obrazovani članovi i čelnici organa lokalnih samouprava, u nedostatku dobro pripremljenih predloga i ne mogu donositi ispravne odluke!

> Razlozi, karakteristike i posledice nastanka neodrživosti naselja

Atinska *Charta* je definisala principe ostvarivanja *funkcionalističke zonske gradske strukture*. Suština te strukture je da se u njoj *funkcije naselja prostorno razdvajaju*, te se uzajamno i udaljavaju. Primena ovog principa je do zadnje trećine prošlog veka postala dogmatska i prevaziđena, jer usled povećanja gradova različite funkcije i prostorne celine su se uzajamno sve više udaljile,

te su se sve više povećavali i *saobraćajne udaljenosti i vremena*, a paralelno sa time porasla je i zagušenost javnih puteva, a i zagađenost životne sredine. Kako se ovaj proces odvijao istovremeno sa intenzivnim razvojem motorizacije, uz rast gradova sve izraziti-je se pojačavala i *zavisnost od automobila*.

Ova pojava je početkom Drugog svetskog rata postala karakteristična za severnoameričke i australijske velegradove, a do danas se proširila praktično na ceo razvijeni svet. Razvojem i masovnošću automobilizma izgledalo je da je dovoljno obezbediti vodu, struju i puteve, da bi stanovništvu postalo dostupno sve što mu je potrebno.

Formiranje i razvoj gradskih struktura u presudnoj meri su opredelile potrebe i interesi motorizovanog društva. Urbanističke razvojne koncepcije veoma često su formirane pod uticajem *lobby-interesa* autoindustrije, firmi specijalizovanih za gradnju autoputeva i špekulanata nekretninama. U takvim velegradovima posedovanje automobila više nije pitanje izbora ili konfora već teška prinuda, jer masovni javni saobraćaj je izgrađen samo u najminimalnijoj meri, veoma niskom pokrivenošću mreža a i gustom polazaka – te se u ovim gradovima bez automobila veoma teško može preživeti.

Pojam zavisnosti od automobila u ovom kontekstu ukazuje pre svega na prinudu korišćenja automobila, a psihološka zavisnost od automobila tek je drugorazredno pitanje. Samo korišćenje automobila (još) ne predstavlja problem, već *prinuda permanentnog korišćenja automobila*. Takođe je važna činjenica da – u uslovima tako formirane urbane i saobraćajne strukture – stanovnici koji nemaju automobil, kao „drugorazredni građani“ lišeni su mogućnosti korišćenja pogodnosti mobilnosti, velikog broja usluga, a i rada na većim udaljenostima. Iznenađujući je podatak da u, od automobila izrazito visoko zavisnim gradovima čak polovina stanovništva ne raspolaže automobilom: značajan deo starijih osoba, deca, siromašni, invalidi, te i „svesni“ pešaci.

Širenjem naselja postepeno raste i obim saobraćaja u njima, ali i vreme provedeno na putevima. Odlazak i povratak sa posla postaje zavisan od putovanja, prosečna udaljenost već iznosi 40-50 km, te je korišćenje automobila u privrednom i kulturnom životu

zapadnih zemlja postaje sredstvo i simbol lične slobode i gazdovanja sa vremenom. Naročito je izražen ovaj problem u gradovima u kojima saobraćaj ograničava i sužena propustna moć istorijskih gradskih jezgara.

Naročito je osetljivo pitanje sve intenzivnije gradnje vangradskih (samo automobilom dostupnih) *tržišnih centara*, koji su već – iako sami za sebe veoma su koncentrisani, kompaktni i efikasni – postali svojevrsni simboli neodrživog naselja i društva. Oni naime istovremeno generišu masovni automobilski saobraćaj, preopterećene puteve i parkirališta, visoku energetska potrošnju i teško opterećenje prirodne životne sredine. Istina je međutim da je *sindrom plaza*, zbog sve atraktivnijeg i kompleksnijeg opsluživanja gostiju, nedeljnu kupovinu podigao na nivo zabavnog programa i rasonode, te – naročito za mlađi naraštaj i „nove bogataše tranzicionih i zemalja u razvoju – prerastao u novi životni sadržaj doživljavanja potrošačkog mita. Osim generisanja i održavanja zavisnosti od automobila supermarketi izazivaju i pojačanu eroziju lokalne sitne trgovine, a posredno međuljudskih komunikacija, te i lokalnih zajednica. Poznato je takođe da oni nepovoljno utiču na zaposlenost (u proseku na 100 novootvorenih otpada 120 ukinutih radnih mesta), a zloupotrebljavajući svoju ekonomsku moć i monopolski položaj pored svojih zaposlenih, dovode u neizvesni zavisni položaj i svoje dobavljače.

> **O organskoj strukturi održivih naselja**

Prema opšte prihvaćenom stavu u literaturi *struktura održivog naselja je kompaktna i holarhična*, a njena najvažnija karakteristika je *hierarhijska diverznost funkcija*, što takođe znači i po mogućstvu efikasno korišćenje zemljišta. Primena prostora diverznih/raznovrsnih funkcija važi kako za *horizontalne* tako za *vertikalne* prostorne dimenzije, te se tako efikasnije mogu obezbediti funkcije naselja.

Strukturu naselja u suštini određuju javni putevi i izgrađeni prostori, a aktivnosti koje se obavljaju na izgrađenim prostorima određuju njihove funkcije, dok javni putevi opredeljuju mobilnost stanovnika, materijalnih dobara i informacija. Funkcije naselja u ovoj holarhiji usađene su u funkciji njihovog nivoa hierarhije. Centralne

funkcije nalaze se u jezgru naselja ili u njegovoj neposrednoj blizini, dok su vitalne opslužne funkcije raspoređene u celom prostoru naselja disperzno i skoro ravnomerno.

Tako shvaćena prostorna struktura naselja naravno nije potpuno homogena, ali nije ni ravnomerno heterogena. Zbog morfoloških elemenata prirodne okoline, tokom dugog vremena stvorene nasledene istorijske strukture, a i uspostavljenih odnosa vlasništva, struktura naselja je „organski“ raznovrsna i raznorodna, a njena čvorišta različite lokalne gustine nalaze se disperzno raspoređena u prostoru naselja. Organske strukture rasprostranjenih velikih gradova – dograđujući tu logiku – može se posmatrati kao zbir više susednih i uzajamno međuzavisnih holarhičkih sistema.

Održivi, kompaktni grad pre svega je funkcija uspostavljene organske strukture i saobraćajnog sistema, koji su u uskoj uzajamnoj međuzavisnosti i sprezi. U održivom gradu prostorni raspored i koncentraciju pojedinih funkcija treba uvek tako koncipirati, da oni budu dostupni peške i sredstvima javnog masovnog saobraćaja, jer najveću vrednost gradskog življenja predstavlja svim stanovnicima dostupna zadovoljavajuća mobilnost.

Naravno i sama (pre)naglašena potreba za mobilnošću postaje ograničavajući faktor nesmetanog razvoja i poboljšanja kvaliteta življenja. Iz tog razloga treba prekinuti sa takvom urbanističkom praksom, koja u interesu zadovoljavanja potreba motorizovanog dela stanovništva za mobilnošću zahteva od naselja donošenje neraszumerenih materijalnih ulaganja i etičkih ustupaka. Od automobila umereno ovisan grad je ekonomičniji, zdraviji i humaniji. Automobil naravno i u takvom gradu predstavlja nezamenljivo sredstvo individualne slobode mobilnosti, ali njegovom korisniku u svakom trenutku ostaje na raspolaganju slobodan izbor između korišćenja masovnog javnog saobraćaja, putničkog automobila, bicikle ili pešačenja.

Saobraćajne sisteme gradova treba tako formirati i preusmeravati, da oni – kad god je to moguće – optimalno kombinuje i integriše mogućnost korišćenja nadzemnih i podzemnih sredstava javnog saobraćaja, putničkog automobila i bicikle sa pešačkim saobraćajem. Treba težiti ka uspostavljanju takvog mrežnog i hierarhijskog saobraćajnog sistema, koji ravnomerno pokriva celu

teritoriju grada i koji se racionalno dopunjuje pešački dostupnim rastojanjima. Treba takođe obezbediti uslove da konforni, savremeni i jeftini gradski javni saobraćaj postane atraktivan i konkurentan u odnosu na individualni saobraćaj. Van svake je sumnje da je to u sadašnjim okolnostima moguće samo, od strane lokalne samouprave obezbeđenim skupim investicijama i izdašnim subvencijama, ali i istrajnim edukacijom stanovništva.

Održivi, kompaktni grad je naselje osrednje gustine nastanjenosti, što znači da za racionalni nivo izgrađenosti stambenih četvrti u njemu karakteristične su jedno- ili dvoulazne, dvo- ili trospratne zgrade za grupno stanovanje. Ova gustina nastanjenosti još može optimalno obezbediti ugodni kvalitet življenja, uz opstanak i još prihvatljivu rentabilnost masovnog javnog saobraćaja.

U održivim gradovima uslužna/poslovna sfera se naslanja i dograđuje na mrežu pešačkih zona, trgova i parkova, ili pak oni povezuju u jedinstvenu celinu stanovnicima i turistima namenjene pešačke/rekreacione zone i sadržaje. Pešački saobraćaj unutar naselja nije važan samo zbog ublažavanja/uklanjanja problema koje generiše automobilski saobraćaj i opterećenja prirodne životne sredine, već je to neophodno i zbog činjenice da se savremeno informatičko društvo pored masovnog korišćenja informatičkih tehničkih sredstava, jednim (čak značajnim) delom se oslanja i na neposredne ljudske kontakte i komunikacije ([10]).

Društvena zajednica sutrašnjosti, koja se naglašeno oslanja na znanje, te i naselje naučnih, tehničkih i privrednih inovacija u njoj ne može da opstane bez neposrednih ljudskih komunikacija. Zbog toga ljudi se moraju susretati, te za to u održivom naselju treba uspostaviti *punktove za susretanja i društveni život*. Tako stvoreni sadržaji za kulturno provođenje povećanog slobodnog vremena, i turističke destinacije istovremeno postaju i mesta susretanja stanovnika naselja, i u velikoj meri doprinose komunikativnosti, kreativnosti i okupljanju zajednice stanovnika naselja i uspostavljanju u njima osećaja pripadnosti zajednice. Takvi estetski oblikovani spoljni prostori ljudskih razmera, koje svi osećaju svojim, predstavljaju svojevrstne „tvrđave društvene pripadnosti i slobode“ i raspolažu sa presudnim uticajem na formiranje kompaktnih društvenih zajednica.

> **O energetskom i materijalnom protoku gradskih ekosistema**

Energetski i materijalni protok naselja zapravo predstavlja zbir potrošnje i razmene industrijske proizvodnje, društvenih infrastrukture i lične potrošnje stanovništva. Naselja su samoodrživa samo iz aspekta ljudskog znanja kao resursa, dok svi ostali resursi se uzimaju iz uže/šire okoline, odn. nakon prerade, valorizacije ili obrade otpremaju se iz naselja u vidu gotovih proizvoda ili otpadaka. Od sopstvenih potreba naselja po pravilu mogu da obezbede iz sopstvenih resursa samo vodu, i samo veoma retko raspoložu sa takvim rezervama termalnih voda koje su dovoljne za obezbeđenje daljinskog grejanja. Bitan je preduslov ostvarivanja održivosti, da naselja svoje potrebe materijala i energije po mogućstvu obezbeđuju iz sopstvenih/lokalnih izvora. Sve intenzivnije korišćenje obnovljivih energetskih izvora (energije vetra, Sunca, biomase, termalnih izvora itd.) otvaraju nove mogućnosti u pravcu ostvarivanja održivosti naselja. Princip održivosti najbolje zadovoljavaju ona naselja, u kojima je materijalni i energetski protok minimalan, što pak znači maksimalnu efikasnost (produktivnost) funkcionisanja. Princip globalne održivosti neminovno postavlja kao imperativ, neophodnost da naselja razvijenih zemalja racionalizacijom trošenja resursa doprinose dugoročnom obezbeđenju održavanja kvaliteta (i sopstvenog) življenja ([11]).

Pošto se i u prirodi odvijaju slični procesi, spomenuti ekološki principi su načelno pogodni i dovoljni za pouzdano modeliranje razmene materijala naselja sa okolinom. Konvencionalni metabolički modeli razmene materijala i energije obično se ograničavaju samo na kontinualno prisutne procese formalnih i strukturnih promena, obnavljanja/reprodukcije i „cikličnih kosmičkih promena“, odn. na bilansiranje uzajamnih dinamičkih uticaja naselja i njihove okoline. Cikličko kruženje razmene materijala bioloških sistema međutim pokušava ostvariti dinamičku ravnotežu, iz njih se ne izlučuju otpadni materijali, celina protoka materijala (izuzev možda ciklusa gasova) u opredeljujućoj meri se oslanja na lokalne resurse, a lokalna razmena materijala po pravilu ne prelazi preko prostornih granica sopstvenog ekološkog sistema. Kod projektovanja razmene materijala i energije ljudskih naselja treba slediti ovaj veoma jasan prirodni zakon.

Razmena materijala u naseljima produkuje velike količine otpadnih materijala, a praktično i svaki njihov proizvod se pretvara u otpad. Imperativni je zadatak naselja da uspostave i organizuju takav sistem gazdovanja sa otpadnim materijalima, koji ih u potpunosti reciklira, odn. prerađuje u resurse spremne za ponovno korišćenje. Savremeno gazdovanje sa otpadnim materijalima, koje se oslanja na selektivno prikupljanje i „re-“, postupke (*reduce, recycling, reuse*), je nezaobilazni sastavni deo naselja poboljšane održivosti, od kojih van svake sumnje najefikasnija je radikalno smanjenje produkcije otpadnih materijala, što pak znači i radikalno smanjenje i/ili izmenu strukture potrošnje. Uspostavljanje efikasnog sistema gazdovanja sa otpadnim materijalima je bitan faktor lokalnog (a i globalnog) smanjenja ekološke stope.

Važniji zadaci i mogućnosti obezbeđenja efikasnosti energetskog i materijalnog protoka naselja će se navesti u zaključcima.

> Održivi razvoja naselja i čuvanje kulturnog identiteta

Za politiku razvoja naselja predstavlja sve važniji zadatak i izazov sve učestalija i uočljivija pojava *promene kulturnog identiteta* naselja. U sklopu unutrašnje-političkih i/ili globalizacionih procesa, pored iz prošlosti nasleđenog tereta erozije „istorijskih“ manjinskih zajednica, u savremenim naseljima pojavljuju se i nastaju sve brojnije i uticajnije nove emigracione/imigracione etničke zajednice, koje – pored nesumnjivog pozitivnog doprinosa etničkoj i kulturološkoj raznolikosti – usled neminovne prateće pojave tako „importovanih“ ekonomskih napetosti, veoma često prerastaju u novonastale izvore etničkih/verskih intolerancija. Velikim delom upravo je lokalni zadatak naselja, da obezbede i ostvare uzajamne komunikacije između raznih većinskih/manjinskih grupa i zajednica, uvek u pravcu jačanja društvene kohezije, znači bez namere/cilja njihove asimilacije ili segregacije. Jedino je naime rešenje tog veoma osetljivog problema naselja – princip i strategija mirne koegzistencije i suživota.

Ovi zadaci i izazovi se po iskustvu nažalost ne mogu uspešno rešavati u okviru sadašnje prihvaćene i važeće paradigme – mo-

dela jedinstvene društvene zajednice usađene u kompleksni privredno-ekonomski sistem. Niti nacionalne vlasti, niti samouprave naselja naime (čak i da imaju za to jednoznačnu volju i opredeljenje) ne raspolažu sa resursima i ovlašćenjima, potrebnim za efikasno rešavanje tog problema u okviru sadašnjeg društveno-ekonomskog sistema. Prema tome uspostavljanje harmonične ravnoteže između privredno-ekonomskih i društvenih-kulturnih interesa je zajednički zadatak svih samoupravnih struktura, civilnih organizacija, etničkih i verskih zajednica, porodica i pojedinaca žitelja naselja.

> **Održivi razvoj u Subotičkoj praksi**

Koncepcijski pristup održivom razvoju samo je deklarativno ugrađen u praktično sva opredeljujuća regulativna dokumenta prostornog razvoja i urbanističkog uređenja grada:

3.1 U važećem *Prostornom planu opštine Subotica* (Sl. list SO Subotica br. 13/96) naime u uvodnom delu navedeno je da:

„...*Plan predstavlja jedan od ključnih instrumenata za realizaciju ideje o održivom razvoju teritorije opštine Subotica i njenih sastavnih delova (11 katastarskih opština), zasnovane na principima Agende 21, UN Habitat Cemat – olborške, sofijske, lisabonske i drugih deklaracija, povelja i strateških dokumenata koji obavezuju Republiku Srbiju i njene opštine da ih poštuju i primenjuju kako u planiranju, tako još više u ostvarivanju planskih rešenja koja se odnose na zaštitu i korišćenje prostornih resursa i vrednosti, uređenje teritorije Opštine i njenih osnovnih namena (poljoprivreda, šumarstvo, vodno i građevinsko zemljište, kao i zaštitni pojasevi regionalne infrastrukture) i prostorni razvoj čitave teritorije opštine Subotica.*

U (navodno) detaljnoj, ali nažalost površno i pretežno sofisticiranoj obradi teme (tč. „C.5. *Održivost razvoja opštine Subotica*“) navodi se međutim samo sledeće:

„... Jačanjem konkurentnosti u širim okvirima opština Subotica će biti u poziciji da svoj razvoj gradi na održivim principima, što pre svega podrazumeva pažljiv i odgovoran odnos prema vrednostima i resursima lokalne prirode, kvalitetan odnos prema životnoj sredini, posebno kulturnom nasleđu, etničkom diverzitetu i tradiciji.

Kod dosadašnjeg razvoja sa stanovišta navedenih principa naročito je izraženo pitanje odnosa prirode i njenih posebnosti prema načinu i sistemu građenja prema specifičnom kulturnom ambijentu. Konstatovana je tradicija organskog prožimanja prirode i naselja („stepski grad“). Istorijat naseljavanja teritorije ove opštine ukazuje na nekoliko istorijskih preseka gde se, u zavisnosti od političkog i ekonomskog sistema, gradilo na različite načine, naročito u ruralnom delu opštine. Seoska naselja sa tradicijom su pretrpela značajne transformacije u periodu socijalističke izgradnje, dok nova naselja nastala u istom periodu donekle menjaju sadržaj, i radi kolektivizacije u poljoprivredi i radi industrijalizacije. Isto tako nova naselja menjaju i tradicionalnu formu oslanjajući se znatno manje na tradiciju i stil građenja. Slične tendencije postoje i danas i to pre svega u samoj Subotici, i dalje ugrožavajući njen kulturno-istorijski profil i identitet.

Održivost razvoja opštine Subotica biće u znatnoj meri oslonjena na mogućnosti obnove sela radi čega su u ovom delu Plana istaknute polazne osnove za njeno stvaranje u budućnosti.

Paralelno sa ovim izvršena je detaljna analiza stanja životne sredine od čijeg kvaliteta u najvećoj meri zavisi uspešnost budućeg razvoja opština Subotica. Nasleđeno stanje kao i nedovoljna pažnja kod rasporeda aktivnosti na teritoriji Opštine u odnosu na moguće negativne uticaje na vodu, vazduh, zemljište, a samim tim na život stanovnika u naseljima, zahtevaju ozbiljno preispitivanje odnosa prema životnoj sredini, posebno kada se radi o lociranju i izgradnji kapitalnih objekata ali i objekata privatnih investitora.

U korelaciji sa navedenim ispitano je i stanje korišćenja zemljišta, odnosno rasporeda osnovnih funkcija kao i načina gradnje (pravila građenja) na ovoj teritoriji.

U ovom poglavlju (C.5.) će biti prikazan odnos građene sredine, stanje gradskih i seoskih naselja, stanje životne

sredine i način korišćenja zemljišta, uz ocenu sa stanovišta održivog razvoja...“

Radi ilustracije veoma površnog i sofisticiranog pristupa autora *Prostornog plana* temi i problematici zaštite i očuvanja prirodne životne sredine i principa održivog razvoja, navešće se opis i kvalifikacija iz ovog aspekta jedne (nasumice odabrane) od 17 naselja na teritoriji opštine, bez komentara:

„... Bajmok je agrarno industrijsko (17 % agrarnog st.) naselje zbijenog (panonskog) tipa u plitkoj Bajmočkoj dolini, izvorišnom kraku Krivaje koja je u okviru hidrosistema DTD. Nalazi se 25 km JZ od Subotice sa kojom je železnički povezana (Subotica-Sombor) i na raskrsnici puteva ka Subotici, Somboru, Bačkoj Topoli i Mađarskoj. Površina atara naselja je oko 13.000 ha od čega je 12.000 ha obradivo zemljište. Ima dve velike naseljske celine i 7 odvojenih delova u njihovom okruženju. Spada u stara naselja (prvi put se spominje u 15. veku) koje je nekad brojalo 250 salaša koji su danas porušeni. Nacionalna struktura naselja je mešovita (dominiraju Mađari, Srbi i Hrvati u približnom odnosu). Indeks geografskog starenja (i_s) kreće se u rasponu od 0,5 do 1. Električno osvetljenje je dobilo 1925. godine kada je osnovana Električna centrala Bajmok. Vodosnabdevanje je centralno, rad na uspostavljanju kanalizacione mreže je u toku a 40 % posla na uspostavljanju mreže već završeno (centralni deo naselja je kompletiran). Odnosenje smeća iz domaćinstava se vrši sistemom žutih kesa. Osnovna škola u mestu je izgrađena 1900. godine i ima 720 đaka i 40 učitelja i nastavnika. Zdravstvena stanica radi 24 sata sa lekarima opšte medicine i povremeno specijalistima. Industrijski centar ovog dela Opštine: prerađivačka (deo Severa), nameštaj, mesna (Matijević), konfekcija (Solid, ne radi), prehrambena (Fidelinka) i dr. Industrija. Industrijski objekti su tačkasto raspoređeni bez postojanja jasne privredne zone. U poljoprivredi dominira ratarstvo i stajsko stočarstvo. Ima dve katoličke crkve (1817. god.), jednu pravoslavnu i 4 mešovita groblja. Zbog nacionalne raznovrsnosti u Bajmoku se održavaju brojne kulturne i umetničke manifestacije (Smotra međunarodnih igara, Smotra dramskih igara opštine Subotica, Dani crkve, Dužijanca)

često u organizaciji brojnih KUD. Tradicija mesta i okoline je narodna radinost i slikanje slamom. Naselje Bajmok ima Razvojni plan, a u planu je izrada GUP-a. Bogato je termalnim vodama koje nisu dovoljno valorizovane i upotrebljene u turističke i zdravstvene svrhe. Malogranični prelaz u neposrednoj blizini danas ne radi 24 časa ali se uskoro očekuje dobijanje statusa graničnog prelaza (u tom slučaju priliku da radi moglo bi da dobije 240 ljudi). Nekada samostalna opština, danas ima potreba za formiranjem industrijske zone, boljom organizacijom poljoprivredne proizvodnje, većim stepenom autonomije, aktiviranjem turizma i dr...“

3.2 Takođe u uvodnom delu *Generalnog (urbanističkog) plana Subotica-Palić do 2020.* ukazuje se samo opisno na princip i obavezu poštovanja načela održivog razvoja, navodeći naime sledeće:

„... *Generalni plan (treba) koncipirati u skladu sa ulogom gradskog naselja Subotice kao regionalnog centra, koja je utvrđena prostornim planom Republike Srbije. Subotica kao regionalni centar se oslanja na svoje bliže okruženje i potrebno je da iskoristi prirodno-geografske pogodnosti u smislu prirodnih resursa i potencijala. Za ostvarenje ovog koncepta je takođe bitno da gradsko naselje Subotica, u najvećoj meri u kojoj to zakonska regulativa omogućava, preuzme glavnu ulogu u sopstvenom razvoju i prostornom uređenju.*

Takav planski koncept moguće je ostvariti jedino uz primenu principa održivog razvoja grada koji podrazumeva, uz poštovanje ekoloških principa, održivu gradsku ekonomiju i socijalnu pravdu. Posebnu odgovornost u sprovođenju zacrtanih ciljeva ovog koncepta ima lokalna samouprava, koja treba da ima široke ingerencije u skladu sa principom subordinacije, i građani kao subjekti i aktivni učesnici u implementaciji programa i ciljeva tako da ona bude podeljena unutar svih sektora zajednice.

Primenom ovog koncepta održivog razvoja, odnosno racionalnog korišćenja i planiranja prostora unutar zacrtane teritorije gradskog naselja podrazumeva se očuvanje stvorenih prirodnih karakteristika resursa, za nove generacije i njihov razvoj.

Od posebne važnosti za sadašnje i buduće stanovanje u gradskom naselju je očuvanje životne sredine i podizanje ekoloških kriterijuma na viši nivo.

Sa aspekta planiranja i uređenja prostora akcenat se stavlja na urbanu memoriju – očuvanje prepoznatljivog identiteta, koji se ogleda pre svega u planimetriji urbane prae-snove organski nastale i planski u kontinuitetu regulisane, zaštiti fizičkih struktura nastalih u procesu gradogradnje, koji daju upečatljiv izgled gradskog jezgra svojim slojevitim arhitektonskim jezikom sa fizičkim strukturama nastalim u raznim vremenskim periodima, ali i sa nastavljanjem procesa gradogradnje u kontinuitetu u duhu ovog vremena, sa rezervisanjem prostora i za naredni planski period...“

Ali se ovo načelo više i ne spominje u, inače inženjerski/arhitektonski veoma temeljito i korektno obrađenom dokumentu obima čak blizu 300 stranica!

3.3 Iako važeća (i čak veoma savremena!) domaća zakonska regulativa te oblasti, a naročito:

- *Zakon o zaštiti životne sredine* (Sl. gl. RS br. 135/04) i
- *Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu* (Sl. gl. RS br. 18/79-7) to izričito propisuje, čak ni druga, za prostorno uređenje i razvoj opštine i regije Subotice opredeljujuće važna važeća regulativna dokumenta, kao što su napr.
- *Prostorni plan Republike Srbije* (Sl. gl. RS br. 13/96)
- *Prostorni plan područja infrastrukturnog koridora autoputa E-75 Subotica-Beo-grad/Batajnica* (Sl. gl. RS br. 69/2003)
- *Uredba o utvđivanju područja banje Palić na teritoriji opštine Subotica* (Sl. gl. RS br. 31/99)
- *Regionalni prostorni plan Palić-Ludoš* (Sl. list SO Subotica br. 12/73) ali i preko 30 (već prihvaćenih, ili tek predloženih) planova detaljne regulacije, regulacionih planova, urbanističkih planova i projekata pojedinih naselja i delova naselja opštine Subotica – izbegavaju i/ili izričito marginalizuju značaj zaštite i očuvanja prirodne životne sredine i principa održivog razvoja.

Takođe se ukazuje na ovom mestu (iako to pitanje nije bio predmet istraživanja u okviru ovog Elaborata) da „subotička prak-

sa“ i regulativni pristup problematici prostornog uređenja i razvoja grada zadržali su – u praksi razvijenih zemalja prevaziđeni – pristup sveobuhvatnog/globalnog i po prirodi stvari veoma neelastičnog planiranja („*princip po-nude*“), ne, ili samo veoma uslovno i deklarativno prihvatajući pristup menadžmenta „dobrih“ projekata („*princip tražnje*“), kao znatno povoljnijeg iz aspekta privlačenja (u uslovima oskudice sopstvenog „društvenog“ kapitala) poželjnih spoljnih investicionih/raz-vojnih izvora.

> **Zaključci**

Kao bitni opšti zadaci mogu se istaći:

- obezbeđenje takvih oblika korišćenja za život neophodnih prirodnih resursa naselja, koji su – bez deficita ekološke stope – u harmoniji sa sposobnošću, opš-te-osetljivosti Zemlje i lokalne nacionalne privrede.
- projektovanje i ostvarivanje takve strukture naselja, koja preko efikasnijeg korišćenja zemljišta smanjuje ekološku stopu.
- efikasno obezbeđenje funkcionisanja naselja.
- razvoj i izgradnju takvih infrastrukturnih sistema, koji smanjuju obim eksploatacije prirode i ekološku stopu naselja.
- uspostavljanje energetske štednih saobraćajnih sistema, koji ne opterećuju prirodnu sredinu – pre svega intenzivnim razvojem masovnog javnog saobraćaja.
- smanjenje i uklanjanje pojave institucionalizovane zavisnosti od automobila.
- sprovođenje pripremnih mera za nastupajući period značajnog pada eksploatacije nafte i visoke cene energenata.
- uzimanje u obzir očekivanih budućih demografskih promena u projektovanju stambene izgradnje: sve izraženije potrebe prema pojedinačnom/individualnom („*single*“) stanovanju, i očekivana dinamika daljeg rasta stanovništva trećeg sveta.
- obezbeđenje izmenjenih društvenih potreba.
- shodno intencijama svetke privrede, pozornice inovacija i uspešne privredne aktivnosti postaće kompleksni i elastični gradovi, ali pri tome treba takođe težiti ka što obuhvatnijom lokalnom i regionalnom (samo)zadovoljavanju potreba.

- treba obezbediti uslove za zadovoljavanje novih potreba i funkcija, koji će nastati paralelno sa sve intenzivnijim razvojem informatičkog društva.

Posebno treba istaći važnije zadatke i mogućnosti obezbeđenja efikasnosti energetskeg i materijalnog protoka naselja:

- treba radikalno smanjiti ukupnu i (na jednog stanovnika i/ili na jedinicu proizvoda svedenu) specifičnu energetske potrošnje
- treba intenzivirati štednju energije i poboljšati energetske efikasnost,
- treba povećati udeo obnovljivih energetske izvora u energetskej potrošnji,
- treba smanjiti emisije gasova koji izazivaju efekat staklene bašte,
- treba ograničiti automobilske park i smanjiti prosečnu potrošnje goriva automobila,
- treba smanjiti ukupno i specifično zagađivanje voda, zemljišta i vazduha,
- treba ograničiti i regulisati gradnje robnih centara, super- i hipermarketa
- treba proširiti mrežu biciklističke saobraćajnice,
- treba smanjiti ukupno i specifičnu potrošnje vode,
- treba radikalno poboljšati obim i efikasnost prerade/prečišćavanja i recikliranja otpadnih voda i čvrstih otpadaka,
- treba smanjiti korišćenje papira i drugih ambalažnih materijala,
- treba intenzivirati primenu biotehnologije obrade (kompostiranja) otpadaka,
- treba smanjiti ukupno i specifičnu potrošnje građevinskih materijala,
- treba povećati površinu zelenih površina i koridora unutar i oko naselja

Ovi zadaci i mogućnosti istovremeno i paralelno se pojavljuju na nivou urbanističkog planiranja, ali i na nivou ekosistema najmanjih naseobina, pa čak i pojedinačnih domaćinstava.

Korišćena stručna literatura

1. Altvater, E. I Nahnkopf, B. (1996.): Grenzen der Globalisierung, Ökologie und Politik in de Weltgesellschaft. Münster: Westfälisches Dampfboot.
2. Ayers, R. U. (1996.): Limits to the growth paradigm. Ecological Economics
3. Barrett, J., Birch, R., Cherrett, N., i Wiedmann, T. (2005.): Exploring the Applicatio of thr ecological Footprint to Sustainable Consumption Policy. Journal of Environmental Policy & Planning
4. Bulla M., Mozsgai K. I Pomázi I. (2006.): Fenntarthatóság – Dilemmák és lehetőségek. Stratégiai kutatások – Magyarország 2015.
5. Enyedi Gy. (1994.): Fenntartható fejlődés – Mit kell fenntartani? Magyar Tudomány
6. Glasby, G. P. (2003.): Sustainable Development: The Need for new paradigm Environ-ment. Development and sustainability
7. Jámbor I. i Szilágyi K. (2006.): A biológiai aktivitás értékről. Kert- és településépítészeti Tanszék, Budapest
8. Locsmándiy G. (2003.): A településtervezés és környezetvédelem. BME Urbanisztikai Intézet
9. Rees, W.E. i Wackernagel, M. (1994.): Ecological Footprints and Appropriated carrying Capacity: Measuring the national capital Requirements of the Human Economy, Wa-shington, DC – Covelo: island Press
10. Scott Brown, D. (1990): Urban Concepts. New York: St. Martin Press
11. Tamás P. (2006.): Fenntartható Magyarország – Vázlatok egy zöld társadalompolitikáról. Stratégiai kutatások – Magyarország 2015.

Kivonat

A fenntarthatóság a napi sajtóban is mindennapi fogalomná vált, de sok esetben elvonatkoztatva a lényegtől, amelyekre rámutattak a Római klub, a Brutland jelentés és a későbbi Egyesült Nemzetek által elfogadott dokumentumok is. E gondolkodási folyamatokban kikristályosodott a gyenge, fenntartható és az erős fenntarthatóság megkülönböztetése. Érthetően a z enyhébb (?) lágyabb (?), emberi szükségleteket jobban hangsúlyozó megoldások kaptak nagyobb hangsúlyt. Hasonlóan az egyéb európai dokumentumokhoz Szerbia Környezetvédelmi törvénye ((Sl. gl. RS 35/04) is a z enyhébb (?) lágyabb (?) megoldást vállalja.

A települések élete is szigorúan kötődik a fenntartható fejlődéshez. A város az emberi lélek teremtménye, de vissza hat az emberi lélekre, vagy teremtő energiát, vagy romboló érzelmeket generálva. A város ugyanúgy a környezetével, háttérével is szoros kapcsolatban áll, mert szükségleteit csak a természetből tudja kielégíteni. Azzal, hogy az ipari fejlődés és a szállítási lehetőségek fejlődésével ez a háttér kitért, a globalizációval szinte háttárrá vált. Ebben a kérdésben az államhatárok jelentősége is lecsökkent.

A természet kihasználásának intenzitását legjobban az ökológiai lábnyom fejezi ki, még ha annak bizonyos elemei vitatottak is. Az ökológiai lábnyom Szerbiában 2, 6 ha, kb. 1 hektáros deficittel, de Vajdaság és Szabadka helyzete is hasonló és ilyen feltételek között kell az urbanizálódás kérdéseit megítélni.

A modern urbanizmus alapjait még 1933-ban megalapozták, és a jogos kritikák ellenére is érvényben maradtak 1992-ig, amikor az Agenda 21 deklarálta a fenntartható településfejlesztést. Természetesen, az Agenda 21 és a későbbi dokumentumok, beleértve a Habitat Agendát, az új Athéni chartát sem tudták feloldani az ellentéteket. Az ebből eredő eufemisztikus gyakorlatban az urbanisták elfogadják a neoliberais gazdaságpolitikát, míg az urbanisztikailag nem elég képzett városvezetők nem tudnak megfelelően megalapozott döntéseket hozni.

A városi struktúrák alakulását leginkább az autóipar és az automobilizmus érdekei diktálták, de a lobby érdekekben megjelentek az autópályaépítők és a telekspekulánsok érdekei is. Az így kialakult városokban az autótulajdonlás már kényszer, mert nélküle nem lehet megélni. A városok terjedésével növekszik a forgalom is, mert a munkahely távolsága eléri a 40 -50 km-t, arról nem is beszélve, hogy az esetleges történelmi városközpont adott városokban csökkenti az áteresztő képességet.

Ezeket a kérdéseket csak erősítik a városon kívüli bevásárló központok, amelyek önmagukban kompaktak, de a települések fenntarthatatlanságának szimbólumává váltak, mert tovább növelik a forgalmat, a parkolóhelyek zsúfoltságát, az energiafogyasztást és a környezet terhelését.

Az irodalmi források szerint a fenntartható települések kompak-
tak, holarchikus szerveződésűek, azzal, hogy a településfunkciók
hierarchikusan diverzifikáltak mindkét irányba, vagyis horizontáli-
san és vertikálisan.

A település struktúráját az utak és a beépített területek teszik,
a tevékenységek adják a funkciókat, az utak biztosítják a lakosok,
anyag és információk mobilitását. Természetesen, az így felfogott
struktúra nem homogén, történelmi kialakulása sok mindentől
függ. Az is tény, hogy a hangsúlyozott mobilitási követelmény is
az életminőség korlátozó feltételévé válik. Pl. az autótól mérsékel-
ten függő város bizonyítottan gazdaságosabb, egészségesebb
és emberségesebb. Ebből ered a felszíni és földalatti forgalom,
a személyautó, kerékpár és gyalogos forgalom optimális aránya-
inak kombinálási követelménye, azzal, hogy a városi közlekedés
attraktív és konkurens legyen a személyi forgalommal.

A fenntartható városokban a szolgáltató és üzleti szféra a gya-
logos zónákra támaszkodik, ami nemcsak amiatt fontos, hogy az
autóforgalom generálta problémákat csökkentjük, hanem azért is
mert a legmodernebb informatikai és kommunikációs megoldások
mellett is szükséges a személyes kontaktus, ami turisztikai, szóra-
kozási és egyéb okokból kifolyólag is fontos.

Hasonlóan fontos a városi ökoszisztémák anyagi és energeti-
kai forgalma is. Ezeket a forrásokat az ember, a város a termés-
zetből veszi el. A legtöbb esetben a városok csak vízzel tudnak
önellátóak lenni, míg a többi szükségletüket kívülről biztosítják.
Ebben a kérdésben is fontos a mind többet hangoztatott fenntar-
tható energetikai források biztosítása, kihasználása.

Az előzőekből adódik, hogy a települések annál fenntartha-
többak, minél kisebb az anyagi és energetikai forgalmuk, és ezt
hasonlóan kell modellezni, mint ahogy azt a környezettel tesszük.
A konvencionális megközelítést fel kell, hogy váltsa a természet-
hez hasonló ciklikus megközelítés, amely nem ad le hulladékot a
környezet felé, hanem azokat felbontja, reciklálja.

Ezért foglalkoznak mind többet a szelektív hulladékgyűjtéssel, reciklálással stb. Ezek a zártkörű megoldások a fenntartható települések szerves részét képezik.

E folyamatokat kezelve nem szabad elfeledkezni a települések kulturális identitásának változásairól. A történelmi kisebbségi közösségek erodálódnak, ugyanakkor megjelennek újabb imigrációs közösségek, amelyek hozzájárulnak az etnikai és kulturális sokféleséghez, de nagyon sok esetben konfliktusokat is okoznak. Ez csak a megfelelő csoportok közötti kommunikációval győzhető le, de felveti az asszimiláció és szegregáció kérdéseit is.

Szabadka gyakorlatában ezek a koncepciók beépültek deklaratív szinten a Területrendezési tervbe, Urbanisztikai tervbe, de sokszor csak szofisztikált témafeldolgozás szintjén.

A dolgozat, az előzőek fényében fogalmazza meg a legfontosabb általános feladatokat, és külön kitér a hatékony anyagi és energetikai forgalom kérdéseire.

Műhelymunka – kutatási eredmények kéziratai¹

Oktatási intézetek tudástranszfer hatásának vizsgálata Vajdaságban²

> A kutatásról

Az oktatás regionális szintű modellezésére igény van Vajdaságban, mert ezek az oktatáskutatások segíthetik a piacgazdaság szükségleteire építkező felsőoktatás és felnőttképzés megalapozását, amely a munkaerőpiaci változások hordozója is egyben. A válogatásba került kéziratok részét képezik az előbb említett Vajdaságra lehatárolt oktatáskutatásainknak.

A kutatási projekt három fázisból állt:

1. Adatgyűjtés – empirikus kutatás, statisztikai és dokumentumforrások, mélyinterjúk.
2. Adatelemzések – az innovációs potenciál elemzése, valamint a gyengeségek és erősségek, a fejlesztési célok meghatározása.
3. Meghatározott stratégia elképzelés alapján operatív programalkotás – a magyar érdekeltségű vajdasági térség innováció-készségének és oktatásfejlesztési lehetőségeinek tervvázlat készítése céljából.

---

¹ A tanulmánycsomag része a Szülőföld Alapnál 208/2 megpályázott pályázati kéziratnak, amelyet a Regionális Tudományi Társaság (Szabadka) munkatársai dolgoztak ki, AZ OKTATÁSRÉGIÓ KONCEPCIÓ KIDOLGOZÁSÁNAK TERVVÁZLATA részeként, a „Regionális tudástranszfer erősítése, az oktatási tudásközpontok hatékonyságának növelése – régiófejlesztési célok” címmel. A tanulmányok háttérkutatásának egy részét az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram Kuratóriuma megbízásából az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet támogatta (2008).

² Kutatási kéziratok szerkesztését Gábrity Molnár Irén végezte el.

> **A kutatócsoport tagjai**

Dr. Gábrity Molnár Irén, egyetemi tanár; Dr. Somogyi Sándor, emeritus professzor, Takács Zoltán, PhD hallgató és Veréb Miskolci Zsófia, PhD hallgató.

> **Hasznosulás**

A tudást egyre többen a gazdaság egyik fő mozgatórugójának, a fejlett piacgazdaságokban a piaci versenyelőny megszerzéséhez és fenntartásához nélkülözhetetlen tényezőként egyre fontosabbnak tekintik. Eredményes menedzselését intézményenként, de régiók szintjén is, elengedhetetlen feladatnak tartják.

A projekt feladata rámutatni az innováció-fejlesztés és a tudás-gyapartítás jelentőségére egy térség európai felzárkózása során. Feltárjuk, hogy a helyi oktatási intézmények milyen befolyással vannak a térségbeli mobilitásra, a vállalkozói oldal milyen szolgáltatásokat venne igénybe az edukációs és kutatási intézményektől. A kapott eredmények segítségével tervezni lehet e két szektor közti kapcsolat erősítését, az egyetemek hálózatának, együttműködésének és a gazdaságélénkítő szerepének növelését.

> **Tartalom**

1. *A régió innovációs helyzetének elemzése – Veréb Miskolci Zsófia, PhD hallgató*
2. *A felsőoktatási minőségügyének vizsgálata – Prof. Dr. Somogyi Sándor, Prof. emeritus*
3. *Oktatási intézetek tudástranszfer hatásának vizsgálata – Takács Zoltán PhD hallgató*
4. *Képzési igények és kínálatok térszerkezete – Prof. Dr. Gábrity Molnár Irén*
5. *Konklúziók – összegzések.*

1. A régió innovációs helyzetének elemzése

Veréb Miskolczi Zsófia³

> 1.1. Szerbia versenyképessége világviszonylatban

A siker fogalmát a közgazdaságtanban manapság a versenyképesség kifejezéssel helyettesítik. Természetesen a versenyképesség fogalmának is számtalan meghatározása van, az egyik legelfogadottabb az OECD definíciója, mely szerint: „A versenyképesség a vállalatok, iparágak, régiók és nemzetek feletti régiók képessége relatíve magas tényezőjövedelem és relatív magas foglalkoztatottsági szint létrehozása egy fenntartható bázison, miközben a nemzetközi versenynek tartósan ki vannak téve.” (Lengyel 1999). Ez a definíció nagyfokú egyszerűsítéseket alkalmaz, és a versenyképesség mérését két mutatószámra, a jövedelemre (GDP) és a foglalkoztatottsági szintre szűkíti le, ami ebben az esetben alkalmazható régióra, nemzetre, de akár vállalatokra is.

A legtöbb versenyképességet vizsgáló kutatás azonban ettől jóval több mutatószámot, és komplexebb összefüggéseket alkalmaz az egyes nemzetek, régiók versenyképességének feltárására. Az egyik legismertebb, és legösszetettebb jelentés az évente megjelenő The Global Competitiveness Report, melyet Michael E. Porter, a Harvard egyetem tanárának neve fémjelez. A legutóbbi jelentésben (The Global Competitiveness Report 2008-2009) 134 országot vizsgáltak, több mint 100 mutatószám alapján, melyeket a következő 12 tényezőcsoportba sorol:

---

³ A Pécsi Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola 2. éves Ph.D. hallgatója, a szabadkai Regionális Tudományi Társaság kutatója.

1. Intézmények
2. Infrastruktúra
3. Makro-ökonómiai stabilitás
4. Egészségügy és alapfokú oktatás
5. Felsőoktatás és továbbképzés
6. Piaci hatékonyság
7. Munkaerőpiac hatékonysága
8. Pénzügyi piac kifinomultsága
9. Technológiai felkészültség
10. Piac mérete
11. Üzleti kifinomultság
12. Innováció

A jelentés három gazdasági fejlettségi szintet különböztet meg:

- tényező-vezérelt gazdaság,
- hatékonyság-vezérelt gazdaság,
- innováció-vezérelt gazdaság.

A kapott mutatószámok segítségével a vizsgált országokat fejlettségi szintjük alapján 5 csoportba sorolja, ugyanis megkülönböztet még két átmeneti fázist, az 1-2 illetve a 2-3-as csoport között.

Szerbiát a jelentés a kettes, azaz a hatékonyság vezérelt csoportba sorolja, olyan országok mellett, mint Albánia, Macedónia, Románia, Bulgária, Ukrajna, Bosznia és Hercegovina stb. Tágabb régióknak országai közül a 2-3 közötti átmeneti fázis csoportba került Magyarország, Horvátország, Szlovákia, Törökország, míg a 3. csoportban többek között Szlovénia, Csehország és Görögország található.

A Globális Versenyképességi Index (Global Competitiveness Index – GCI) alapján felállított listát az USA vezeti, második helyen Svájc, harmadik helyen pedig Dánia áll. Szerbia a nem túl előkelő 85. helyen található, Peru, Guatemala, Jamaica és Gambia között. Az ország a régió egyéb országaihoz képest is lemaradt, megelőzni csak Macedóniát, valamint Bosznia és Hercegovinát sikerült. (1. táblázat)

1. táblázat

Szerbia és a régió néhány országának helyezése a GCI index alapján

Ország	2008-2009-es helyezés	2007-2008-as helyezés
Szlovénia	42	39
Szlovákia	46	41
Horvátország	61	57
Magyarország	62	61
Montenegró	65	82
Románia	68	74
Ukrajna	72	73
Bulgária	76	79
Szerbia	85	91
Macedónia	89	94
Bosznia és Hercegovina	107	106
Albánia	108	109

Szerbia lemaradása a többi országtól a legjelentősebb az innovációs és kifinomult tényezők között (2. táblázat), de a tudományos kutatási intézmények és a természettudósok és mérnökök számát illetően az előkelőbb 49, és 50-dik helyezést értük el.

2. táblázat

Szerbia helyezései (a 134-ből) az egyes GCI tényezők szerint

Alap követelmények	88
Intézmények	108
Infrastruktúra	102
Makroökonómiai stabilitás	86
Egészségügy és alapfokú oktatás	46
Hatékonyság fokozók	78
Felsőoktatás és továbbképzés	70
Piaci hatékonyság	115
Munkaerőpiac hatékonysága	66
Pénzügyi piac kifinomultsága	89

Technológiai felkészültség	61
Piac mérete	65
Innovációs és kifinomult tényezők	91
Üzleti kifinomultság	100
Innováció	70

> 1.2. Versenyképesség az EU-ban

Szerbia ugyan nem tagja az Európai Uniónak, de a jövőben csatlakozni szeretne, ezért fel kell készülnie, hogy vállalatának egy erős, egységes piacon kell versenyezniük. Másrészt, mint tagjelölt ország, részesülhet az EU bizonyos forrásaiból, melyet a közösség célkitűzéseinek figyelembevételével osztanak. Ezért tartom fontosnak röviden bemutatni az innováció, mint stratégiai célkitűzés helyzetét az Európai Unióban.

Az Európai Unió 1970-es években tapasztalható növekedési üteme a '90-es évekre jelentősen lelassult. Ennek egyik oka a munkaerő-igényes termelés kitelepülése a fejlett országokból, ami magasabb munkanélküliséghez és társadalmi elégedetlenséghez vezetett. Európa számára világossá vált, hogy ha meg akarja tartani gazdasági pozícióit, akkor növelnie kell a versenyképességét, különben lemaradása az Egyesült Államokkal, és Japánnal szemben tovább fog növekedni .

Ennek, pedig kulcseleme a tudásalapú társadalom megteremtése, a magas innovációs képességű vállalatok odavonzása, és a magas hozzáadott értéket teremtő vállalati funkciók országain belül tartása. Összehasonlítás alapul, mint általában itt is az Egyesült Államok szolgál, a világ legversenyképesebb gazdaságával, valamint Japán, de már olyan szereplők is veszélyeztethetik az EU gazdasági szerepét, mint Kína vagy India.

A felismerés csak 2000-re öltött konkrét uniós szintű formát, ugyanis ebben az évben Lisszabonban az Európai Tanács nem kisebb stratégiai célt tűzött ki, mint, hogy az EU 2010-re váljék a világ legversenyképesebb tudásalapú gazdaságává. A megvalósulásához pedig szükségesnek látták meghatározni, hogy addigra

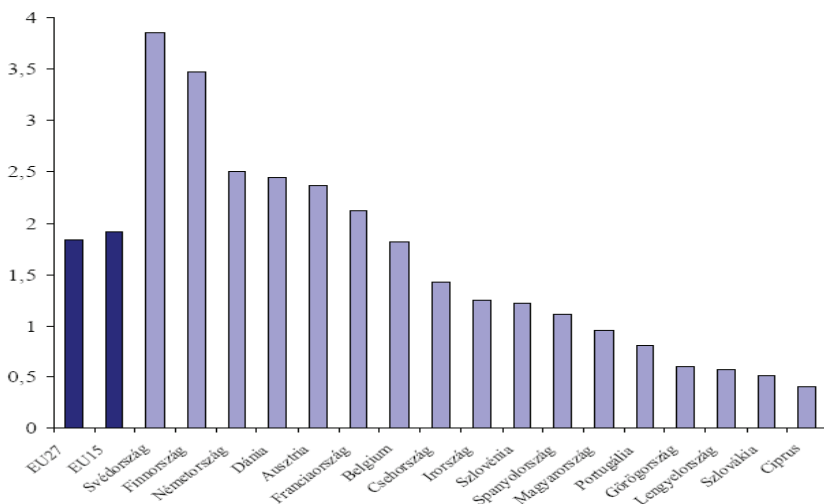

az Unió átlagos kutatás-fejlesztési (K+F) ráfordítása érje el a 3%-ot, amelynek a kétharmada az üzleti szférából származzék.

2000-ben a fejlett 15-ök is messze álltak a feltétel teljesítésétől, azonban a helyzet tovább romlott a 2004-es nagy bővítéssel, melylyel felerősödött az ún. európai paradoxon. (1. ábra) Ez alatt pedig azt értjük, hogy viszonylag erős tudományos teljesítmény párosul gyenge fejlesztési, tudáshasznosítási képességgel. (Példaként az USA szerepel, ahol a tudás gyakorlatba történő átültetése már évtizedek óta hatékonyabban működik, mint Európában.)

1. ábra

A K+F-ráfordítások a GDP részarányában néhány EU-s tagállamban, 2005 (%)

Forrás: KSH 2007

2006-ban az EU még mindig messze állt a lisszaboni feltételek teljesítésétől. Ezt az elmúlt évek alatt többen is megfogalmazták, és a pozitív irányú folyamatok felgyorsítására hívták fel a figyelmet. 2005-ös számítások alapján az innovációra fordított pénzüsszegek 2010-re csupán a 2.2%-ot érnék el. Ezért 2005-ben elindult egy kutatási és innovációs cselekvési terv, amely első ízben kezeli átfogóan az uniós K+F szakpolitikát. Ennek legfonto-

sabb kezdeményezései: az állami támogatások újraelosztása, a szellemi tulajdonjogok hatékonyabb védelme, a kutatásra szánt kiegészítő pénzeszközök mozgósítása, innovációs csomópontok létrehozása.

A K+F és az innováció fogalomköre gyakran összeolvad, nem egyértelmű, ezért a téma pontos megértéséhez fontos a két fogalom különválasztása. A K+F-en elsősorban a tudás gyarapítását értjük, új összefüggések és problémák felismerését. Az innováció a termékek és szolgáltatások széles körének, valamint ezek piacainak a megújítása; új termelési, elosztási és piaci eljárások alkalmazása; újítások bevezetése a menedzsmentben, a szervezetekben, és a munkaerő szakmai ismereteinek bővítése.⁴

Az EU 2000-től kezdve évente készít egy Európai Innovációs Eredménytáblázatot (EIE). Ebben az EU 27 tagállama mellett helyet kap többek között Törökország, Izland, Norvégia, Svájc, valamint az USA és Japán innovációs teljesítménye is. A jelentésekben megjelenik az Összesített Innovációs Index (ÖII), ami 2006-ig 20 innovációs mutató összesítéséből kapott index, mely az egyes országok innovációs teljesítményéről hivatott képet adni. (2. ábra) (Egyes országoknál nem áll rendelkezésre mind a 20 mutató, de az összesített index mindig legalább 12 mutatóval számol). Ezt a 20 mérőszámot a következő minősítő csoportra osztották:

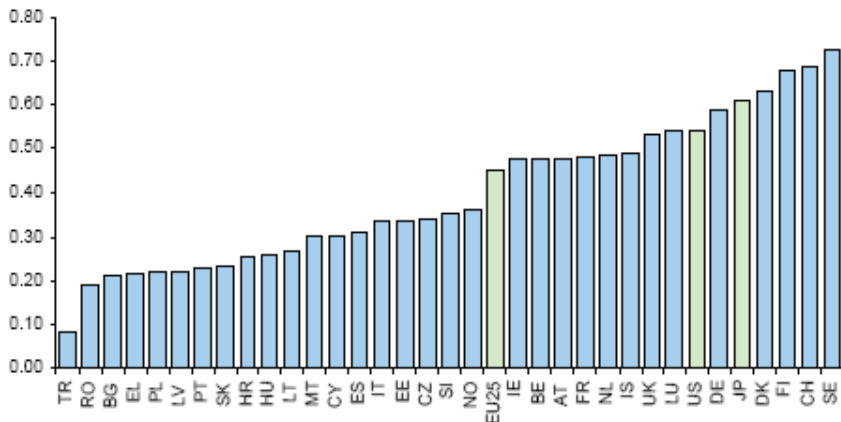
- Az innováció humán erőforrásai (5 mutató)
- Új ismeretek, tudás-alkotás (4 mutató)
- A tudás átadása és alkalmazása (4 mutató)
- Az innováció finanszírozása, teljesítménye és piaca (7 mutató)

---

⁴ Commission Staff Working Paper. (SEC[2004]1475, Brussels)

2. ábra

Az összesített innovációs index-2006

Forrás: European Innovation Scoreboard 2006. Comparative Analysis of Innovation Performace http://www.proinno-europe.eu/doc/EIS2006_final.pdf

Az EU 2002 óta méri külön az egyes régiók innovációs potenciálját is, és ez alapján 2002-ben, valamint 2003-ban felállított egy rangsort a tagországok régióiból. Az ehhez felhasznált mutatók az elmúlt években folyamatosan változtak. A 2006-os jelentésben már megjelentek az új tagországok régiói is (EU 25), így a vizsgált régiók száma 173-ról 208-ra emelkedett, a mutatók száma pedig 13-ról 7-re csökkent. Ezek:

- Tudomány és technológia területén dolgozók súlya a foglalkoztatottakon belül (a foglalkoztatottak százalékában),
- Élethosszig tartó tanulásban résztvevők aránya a 25-64 év közötti lakosságon belül (százalékban),
- Kormányzati forrásból finanszírozott K+F (a GDP százalékában),
- Vállalati K+F kiadások (a GDP százalékában),
- A medium-high és a high-tech szektorban foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatotton belül,
- A high-tech szektorban foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatotton belül,
- Az egy millió lakosra jutó szabadalmak száma.

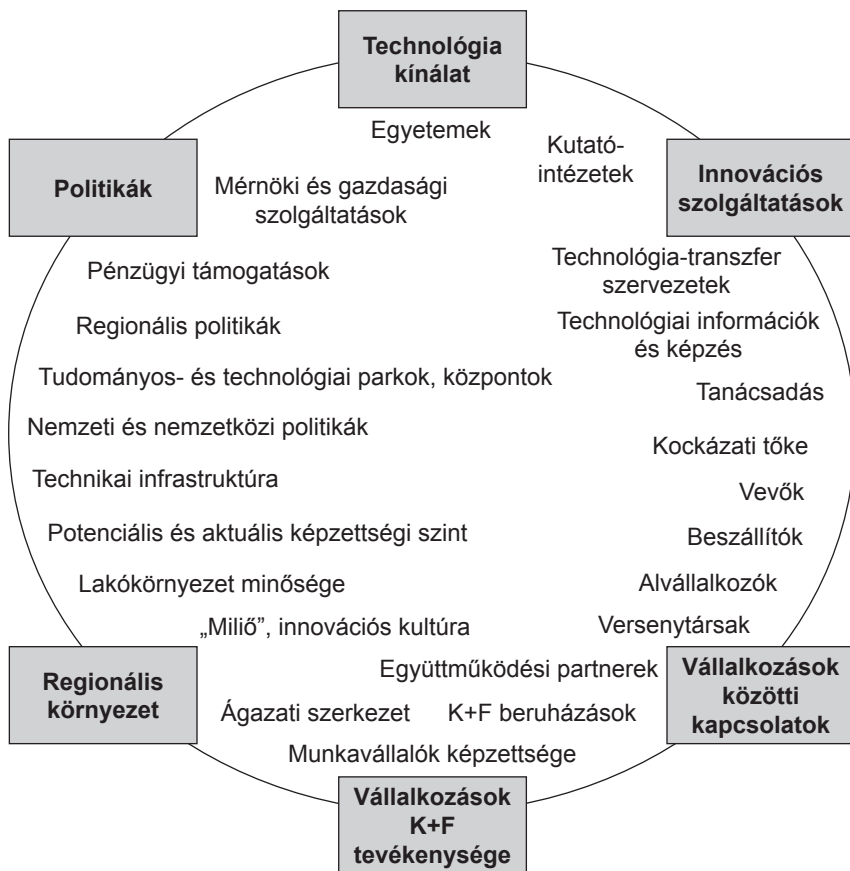
Az itt bemutatott EIS jelentések mutatóit évről évre változtatják a legfrissebb kutatásoknak megfelelően. Bár az egyes mutatószámok értékei nem állnak rendelkezésre Szerbiában, úgy gondolom fontos bemutatni őket, mivel jól tükrözik, hogy mely tényezők fejlesztésében látja az EU az innovációs képesség erősítésének lehetőségét.

> 1.3. A régió innovációs képessége

Az innovációs folyamatok befolyásolásában nagy szerepe van a nemzeti innovációs rendszernek, azonban az utóbbi években egyre elismertebb a regionális innovációs rendszerek szerepe, jelentősége az innovációs potenciál növelésében, ezért a regionális politikák is egyre inkább ebbe az irányba fordulnak, és komoly innováció ösztönző, helyi szintű intézményeket hoznak létre. A regionális innovációs képesség tehát nem más, mint „a regionális fejlődés meghatározó tényezője. Ebben a képességében nemcsak a technológia- és innováció-orientált vállalkozások, valamint az azok tevékenységét, együttműködését befolyásoló feltételek (technológiakínálat, innovációs szolgáltatások) találhatóak, hanem a régióknak az új vállalkozások létrejöttét és a technológiaorientált vállalkozások ösztönző környezete (innovációs externáliák), s végül a gazdaság- és területfejlesztést támogató politikája is.” (Lengyel–Rechnitzer 2004: 266) (3. ábra)

3. ábra

A regionális innovációs rendszerek alkotóelemei

Forrás: Dóry (2005)

> 1.4. A regionális innovációs rendszerek szereplőinek elemzése

(1) *Vállalkozások*, a rendszer bázisát képezik, de nem csak önmagukban, hanem a köztük lévő kapcsolatrendszerek, az interakciók, az információáramlás is meghatározó tényező. Szerbiában 2004-2006 között készült egy felmérés a vállalatok innovációs tevékenységéről. (Szerbiai Statisztikai Hivatal, www.statserb.sr.gov.yu) E szerint a legnagyobb

számban a szolgáltatások és a termelés területén tevékenykedő vállalatok hajtottak végre innovációkat. Átlagban a teljes bevételük 6,22%-át jelentették az innovációs kiadások, amelynek nagy részét (5,38%) új eszközök beszerzésére fordították. A kisvállalkozások lemaradása a közép-, illetve nagyvállalatoktól az innovációs tevékenységeket illetően nem jelentős. A megkérdezettek nagyon keveset, mindössze az éves bevételeik 0,03%-át költötték külső intézmény által végzett K+F-re, míg a rendszeres belső K+F tevékenységről a cégek 22,99%-a számolt be, itt azonban már jelentős különbség van a nagyvállalatok javára (41,25%) a kisvállalatokkal szemben (10,20%). Termékeik/szolgáltatásaik piacaként 92,52%-uk a helyi, illetve a regionális piacokat jelölte meg. Az innovációt akadályozó tényezők közül a legjelentősebbnek az állami pénzügyi támogatások hiányát nevezték meg.

- (2) *Tudás létrehozói* (egyetemek, főiskolák, kutatóintézetek, K+F szervezetek) Szerbiában a kutatás-fejlesztés területén nagyon kevés statisztika áll a rendelkezésünkre, különösen, ha területi szinten keresnénk adatokat. A K+F ráfordítások a GDP százalékában nem ismertek. Területi szinten az oktatásról találhatunk évente megjelenő statisztikákat, mely összefoglalását, elsősorban a vajdasági adatokra vonatkozóan a 3. és 4. táblázat tartalmazza. Sajnos országos szinten nem áll rendelkezésünkre adat arról, hogy milyen az egyes karok, tudományágak aránya a tanulók létszámát tekintve, ami azért is fontos lenne, mivel az innovációs teljesítmény meghatározásakor kizárólag a természet és műszaki ismeretek területén tanulók/dolgozók számát tekintik relevánsnak.

3. táblázat
Főiskolák és egyetemek száma Szerbia egyes községeiben, 2006-2007

Község/város	Főiskolák			Egyetemek		
	Iskolák száma	Diákok száma 2006/2007-es tanévben	Diplomát szerzettek száma	Iskolák száma	Diákok száma 2006/2007-es tanévben	Diplomát szerzettek
Szabadka	3	1361	212	3	3493	530
Topolya	1	227	25	-	-	-
Nagybecskerek	1	961	160	1	2376	596
Nagykikinda	1	240	85	1	57	-
Versec	1	223	99	-	287	-
Pancevo	-	-	-	1	287	-
Zombor	-	-	-	2	1145	423
Újvidék	5	9749	1617	19	34188	4306
Vajdaság összesen	13	13217	2309	27	41546	5855
Belgrád	32	30949	3153	69	92577	10932
Szerbia összesen	70	64500	8556	126	174210	20850

Forrás: Szerb Statisztikai Hivatal 2007, 2008

4. táblázat

1000 lakosra jutó felsőoktatási intézményben tanulók száma Szerbia nagyobb városaiban

Község	Ezer lakosra jutó főiskolai hallgatók száma	Ezer lakosra jutó egyetemi hallgatók száma	Ezer lakosra jutó felsőoktatási intézményben tanulók száma
Újvidék	31.03	108.81	139.84
Belgrád	19.31	57.76	77.07
Niš	4.16	72.76	76.92
Zaječar	53.27	19.77	73.04
Kragujevac	3.89	62.97	66.86
Szabadka	9.31	23.89	33.19
Čuprija	66.89	-	66.89
Šabac	13.09	-	13.09

Forrás: Szerb Statisztikai Hivatal 2007, 2008 alapján saját szerkesztés

(3) Az *innovációs szolgáltatásokat végző szervezetek*, mint a technológia- és tudástranszfer intézményei, a tovább- és átképzési intézményrendszer, a pénzügyi szervezetek. A régióban ez a leggyengébb láncszeme az innovációnak. Az élethosszig tartó tanuláshoz az igények mögött messze elmarad a kiszolgáló háttér, ami nem felel meg a vállalati szféra elvárásainak sem. A kockázati tőke szinte teljesen hiányzik nemcsak a régióban, de az egész országban.

(4) Az előző ponthoz kapcsolódik a *regionális környezet*, ahova olyan nehezen mérhető és befolyásolható elemek is tartoznak, mint az innovációs miliő, de ide sorolhatók a vállalkozásokat támogató intézmények is, mint az inkubátor házak, tudományos parkok. Ez utóbbi tekintetében pozitív változások mentek végbe az elmúlt években: Szabadkán és Nagybecskerekén (Zrenjanin) is működik inkubátorház, valamint más önkormányzatok is próbálkoztak hasonló tevékenységekkel. Szinte mindegyik nagyobb község célul tűzte ki ipari park létesítését. Ezek az intézmények ma még csak nagyon kis mértékben járulnak hozzá az innovációk

létrejöttéhez, és terjedéséhez, de legalább a gyökereik megvannak, és a későbbiekben alkalmasak lehetnek a vállalati igények kielégítésére.

- (5) *Politikák* – alapvetően nemzeti és regionális szinten is segíthetik az innovációt, valamint ide lehet sorolni az EU-t is, ami várhatóan szintén egyre jobban befolyásolja majd országunkat. Szerbiában a nemzeti és a regionális innovációs rendszer is igen fejletlen még. Létezik ugyan külön tudományos és technológiai fejlődésért felelős minisztérium, azonban a tevékenységi köre még nagyon korlátozott, ezen kívül sem decentralizált, sem dekoncentrált szervezetekkel nem rendelkezik. Tevékenysége elsősorban pályázatok kiírására és lebonyolítására korlátozódik, valamint kapcsolattartásra, a külföldi (különösen az Európai Unióban) kutatóintézetekkel és az ezzel kapcsolatos tanácsadói munkára. Valamivel jobb a helyzet regionális szinten: Vajdaságban létezik tudományos és technológiai fejlesztési titkárság, amely 2007-ben el is készítette a tartomány *Technológiai fejlesztési stratégiáját*. Ebben a következő területekre koncentrálnak: ICT iparág, biotechnológia és élelmiszer-feldolgozás, energetika, ökológia és vegyipar, biodízel, egészségügy és gyógyszeripar, nukleáris technológiák. *A terv előrelátja egy Vajdaság szintű regionális innovációs rendszer kiépítését is, a megfelelő szervezetekkel, és az ehhez szükséges információ háttér rendszer kialakítását.*

A helyi szintű tudástranszfer intézmények szerepét valamelyest a vállalkozásfejlesztési központok végzik el. Azonban *hiányzik egy jól átgondolt, a különböző területi szinteket érintő, egymásra épülő, és együttműködésen alapuló országos innovációs rendszer.*

Felhasznált irodalom

Dóry T. 2005: *Regionális innováció-politika*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó

European Innovation Progress Report 2006. (Commission of the European Communities. Brussels, 2006), http://www.proinno-europe.eu/doc/EIS2006_final.pdf

European Innovation Scoreboard 2005. *Comparative Analysis of Innovation Performance*. (Commission of the European Communities. Brussels, 2005)

European Innovation Scoreboard 2006. *Comparative Analysis of Innovation Performance*. (Commission of the European Communities. Brussels, 2006)

Községek Szerbiában 2007. Szerb Statisztikai Hivatal, www.statserb.sr.gov.yu

Községek Szerbiában 2008. Szerb Statisztikai Hivatal, www.statserb.sr.gov.yu

Kutatás és Fejlesztés 2006. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2007.

Lengyel I. 1999: *Régiók versenyképessége (A térségek gazdaságfejlesztésének főbb közgazdasági fogalmai, alap gondolatai, tényezői az EU-ban)*. Szeged: JATE Gazdaságtudományi Kar

Lengyel I. – Rechnitzer J. 2004: *Regionális gazdaságtan*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

Vajdaság Autonóm Tartomány Technológiai Fejlesztési Stratégiája 2007.

World Economic Forum 2008. The Global Competitiveness Report 2008-2009.

2. A felsőoktatási minőségügy néhány kérdése

Prof. Dr. Somogyi Sándor¹

> 2.1. Bevezető

Az átalakuló országok felsőoktatását egyszerre sújtotta egy gyorsan felszámolható rendszerbeli különbség, és egy hosszú távon is meghatározó fejlettségi szintbeli lemaradás, amely a felsőoktatás európai versenyében különös jelentőséget kap. Az Európai Felsőoktatási Térségbe (EFT) tagolódással további innovációs lehetőségek nyíltak meg. A hosszú távú felzárkóztatáson feltétlenül számolni kell, mint fontos feladattal a minőségi követelmények érvényesítésével a hazai felsőoktatásban, mert az EFT létrehozásával, a Bologna-folyamat érvényesítésével, a felsőoktatási intézmények versenyhelyzetbe kerülésével a minőségi követelmények mindenütt előtérbe kerülnek. Ez új kihívást jelentett és jelent a felsőoktatási szférának, mert a minőségügy nem egyszerűen, receptszerűen alkalmazható diszciplináris ismerethalmaz, hanem egy rendszer, amely törekszik adott folyamatok működtetésének komplex, minden részletre kiterjedő előírására és fejlesztésére a fogyasztók által elfogadott minőség biztosítása érdekében. A kihívás súlyát növeli, hogy a minőségről egyszerre kell gondolkodni környezeti, oktatási folyamat és a hallgatói élet-pálya dimenziókban, a jelen, holnap és jövő időhorizontjaiban.

Egy pillantást vetve a gazdasági szférára, az tapasztalható, hogy a világban (globálisan) jelen lévő szervezetek mind nehezebben tudják tartani a sikernek nevezhető színvonalat. A termékek és szolgáltatások eladása már nem elégséges a sikeres piacpolitikához. Szükség van a technológiák, irányítási rendszerek ro-

---

¹ A szerző a Veszprémi Pannon Egyetem Professor Emeritusus-a, a Georgikon – Mezőgazdaságtudományi kar, valamint az újvidéki Mezőgazdasági Kar és a szabadkai Közgazdasági Kar valamikori egyetemi tanára.

hamos fejlődésével együtt járó információ- és ismerettartományok mind jobb átadására, a tudás menedzselésére, az intelligens vagy tudásrégiók kialakítására (Döbrönte, 2004).

A növekvő fejlesztési költségek, az időigény, a termékek csökkenő életciklusa, valamint a konkurencia is, a szervezetek működtetésének, termékek, szolgáltatások minőségének sokoldalú fejlesztését kívánja. E nagy szervezetek sajátos multikulturális jelenlétéhez vezetnek, és a minőségbiztosítás felé fordulnak, amely támogathatja versenyhelyzeti előnyeik fenntartását.

Ennek egységesebb közvetítése és alkalmazása azonban megfelelő képzési háttérrel igényel. Ehhez szorosan kötődik a kulturális javak és irányítás egységesítésének és szabványosításának világméretű irányzata. Ebben jelenik meg a minőség szervezetileg is szavatolt értéke, a szervezet minőség-fenntartó képessége. E téren szükségszerűen gyorsul a tudáspiacra lépés korlátainak lebontása, amivel lépéskényszerbe kerülnek a tudáspiacon jelenlévő intézmények is.

Az oktatás, képzés, mint a multikulturális kapcsolatrendszer eleme, a humán oldaláról igen fontos, mert a jövő alakítója, egyben a változások elviselője az alkotó ember (Lovering, 1992). Megjegyezzük, hogy az amerikai sikeres módszerek alkalmazásának európai tapasztalatai különböző okok miatt (kulturális, politikai, szabályozási) ezek eredményességének egyenetlenségét mutatják (Papanek, 2003).

A multikulturális, nagy tudásigényű termelés, szolgáltatások kiépítése, fenntartása, bővítése, valamint ennek szükségleteihez mért oktatási, továbbképzési, felnőttoktatási és távoktatási rendszerek kiterjesztése számos nemzeti és globális stratégiában helyet kap, de ez számos helyen – az anyagi lehetőségek függvényében – a gyakorlatban egyenetlenül érvényesül.

A termelés és az azzal járó szolgáltatások globalizálódása az eszközök tekintetében eddig is folyamatos volt. Ezért az oktatás bármilyen formáját igénybe vevők, világszerte elvárják az ugyanolyan kiváló minőségben rendelkezésre álló, régiós, kulturális, minőségi, a különböző oktatási szinteknek megfelelő, célra orientált

„szolgáltató csomagok” kínálatát. A globalizálódás következtében nő a komplexitás követelménye, ami az oktatás teljes, kulcsra-kész megoldásait, megfelelő menedzselési támogatását, a képzési anyag moduljainak színvonalas megalkotását kívánják.

> **2.2. Korábbi kutatásaink**

Korábbi minőségügyi kutatási eredményeink közül célszerűnek tartjuk felvillantani a következő gondolatmeneteket:

- A minőségügy, gyakorlat – elmélet dualizmusa és a globalizáció kihívása.
- A fejlett országok oktatási reformtapasztalatai, kritikai megjegyzések.
- A szolgáltató egyetem.
- Kritériumrendszer, célok és feladatok megfogalmazása a minőségügy továbbfejlesztéséhez.
- Az oktatás minőségügyi ellenőrzése.

> **2.2.1. A minőségügy, gyakorlat – elmélet dualizmusa és a globalizáció kihívásai**

A tapasztalat és az új ismeretek viszonyában tény, hogy létezik egy korábban kiképzett aktív népesség, amelynek elméleti, iskolai tudása „amortizálódott”, viszont tapasztalata és kapcsolatrendszere megnőtt. Az amortizálódott ismerethalmaz nagymértékben alkalmatlanná teszi őket a változások kezelésére. Tapasztalatuk és kapcsolatrendszerük ugyanakkor segítik őket pozícióik megőrzésében. Ez önmagában nem lenne baj, csak akarva-akaratlanul is őrizve pozícióikat fékezik a változásokat.

Ugyanakkor, a globalizáció komoly kihívások elé állítja a társadalmat, amire viszont csak az új ismeretekkel lehet választ adni. Ebben a felsőoktatás akkor tud segíteni az államnak, társadalomnak, ha az oktatás és kutatás szintjével, nemzetközivé válásával a passzív védekező stratégiát jelentő válasz helyett, aktív választ tud adni a globalizáció kihívásaira. Az oktatás társadalmi szerepét a globalizáció fogalomkörével kapcsolatban is minőségügyi nézőpontok alapján célszerű értelmezni elszabadulva a gyakorlat – elmélet szembeállításától, téves dilemmájától.

Elfogadtuk, hogy a globalizáció a gazdaság globalizálódása mellett a globális társadalom fogalmát is jelzi. (Ezt a fogalmat már korábban is használták. Pl. Meszarovich a Római klub ülésén.) Ezzel kapcsolatban felvetődik a kérdés, hogyan bírja legjobban segíteni a társadalmat a felsőoktatás, mint az új ismeretek közvetítője, a globális társadalom kihívásaira adandó válaszok keresésében?

Keresve a válaszokat, vált felismerhetővé az ellentét, hogy sokan nem kezelik megfelelően az önmagában nagyon hasznos gyakorlati tapasztalatot és a tudományos kutatásokon alapuló új ismereteket, új tudást. A tapasztalatot sokan preferálják az új ismeretekkel szemben. Ilyen irányba próbálják az úgynevezett „gyakorlatias tudás” előtérbe helyezésével, az elmélet bizonyos elmarasztalásával, befolyásolni a felső szintű oktatást is.

Kérdés, hogy ha a főiskolák mellett az egyetemi karokon is a gyakorlatias tudást helyezik előtérbe, akkor az egyetemi hallgatók az új utak keresői, a változások hordozói, vagy csak kompromisszum-kész, fegyelmezett végrehajtók lesznek-e?

Megítélésünk szerint az elmélet és a gyakorlat összehangolására van szükség és nem szabad szem előtt téveszteni, hogy a hallgatóság felkészítése a jövőre nem a múltból származó gyakorlati ismeretek ismételtetése, túlhangsúlyozása, hanem az új elméleti ismeretek operacionalizálása. Ez a dilemma is kapcsolatos a minőségüggyel, de könnyen társítható azzal a dilemmával, amit az elitképzés – tömegképzés és minőség triviális értelmezésének összekötése vet fel.

> 2. 2. 2. A fejlett országok oktatási reform tapasztalatai, kritikai megjegyzések

Megítélésünk szerint a fejlett országok tapasztalataira támaszkodni kell a minőségügy kérdéseiben, még ha mindenben nem is követhetjük őket. A fejlett országok oktatási rendszerének fejlesztési irányvonalai már a múlt század hetvenes éveiben az:

- innováció,
- differenciáció és az
- oktatás hozzáférhetősége voltak.

A kevésbé fejlett országok oktatási reformerei is ezt az utat próbálták követni. A viták sokszor a tradicionális értékek védelmezői és a mindenáron változtatni akarók összeütközésére hasonlított. Sokszor úgy tűnt, hogy az egész oktatási reform az értelmiségiek parttalan vitájává fajult, ahol már a vita lehetősége, egymás legyőzése fontosabb a céloknál és eredményeknél. Sokszor az sem volt érzékelhető, hogy strukturális változásokról, vagy az oktatási folyamat minőségi reformjáról volt-e szó a vitákban. Úgy láttuk, hogy a fejlesztés következményei úgy a fejlett országok gyakorlatában, mint a kevésbé fejlettek esetében összegezhethők a következőkben:

- az oktatás tömegességének növekedése,
- tartalmi diverzifikáció,
- a tanulók individuális szükségleteinek közelítése,
- hallgatók, oktatók számának növekedése,
- költségek növekedése,
- a minőségi szint csökkenése.

Már a nyolcvanas években is fogalmazódtak meg komoly kritikai megjegyzések a reformokkal, újításokkal kapcsolatban. Korábban is hivatkoztunk (Somogyi, 1989) az UNESCO munkatársára, L. Atherley-re aki 1985-ben Dubrovnikban megfogalmazta, hogy „A kezdeti szervezési, tömegesítő reformok sehol sem tettek eleget az elvárásoknak. Főleg politikai és gazdasági tényezők jutottak kifejezésre. Sehol sem mutatható ki a munkatermelékenység javulása, gazdasági növekedés és szociális kiegyenlítődés. Az oktatási tartalmak nem közelítik a gazdaság szükségleteit és a munkanélküli fiatalok úgy érzik, hogy az oktatási folyamatban visszaéltek helyzetükkel”.

Elfogadtuk a felsorolt következményekkel kapcsolatban az OECD országokban megfogalmazódott sokszor kritikus kérdéseket (OECD, 1989):

Egyensúlyban vannak-e az eredmények a befektetett eszközökkel?

A minőségi csökkenést a tömegesítés okozta-e?

Hogyan közelíteni az „oktatás a jövőre” feladatot?

Hogyan definiálni a minőségi oktatást?

Milyen mutatókkal mérni a minőséget?

Lehet-e az oktatási rendszer elemzése nélkül a minőségről vitázni?

Milyen a motiváció hatása a minőségre és a minőségügyi rendszer hatása a motiváltságra?

> 2. 2. 3. A szolgáltató egyetem

A szolgáltató egyetem koncepciója szerint az egyetemnek szerves kapcsolatban kell állnia társadalmi-gazdasági környezetével. Azon túl, hogy tudást termel és elad, közvetít a társadalmi-gazdasági környezeté felé, részt kell, hogy vegyen az eredmények bevezetésében és felügyeli a felhasználást.

A szolgáltató viselkedés konzisztens kell, hogy legyen az egyetem és egységeinek missziójával, de hasonlóan a gazdaság áttéréséhez a piaci logikára, nem a belső, hanem a külső, társadalmi-gazdasági logika kell, hogy legyen a meghatározó.

Nem önmagáért cselekszik az egyetem, hanem a környezetéért, a fogyasztóiért. Ebben a modellben a tevékenységeket egymásba folyva, egymást kölcsönösen áthatva szerepel mindaz, amit eddig oktatásként, alap- és alkalmazott kutatásként, szakértésként, tanácsadásként ismertünk.

A környezettel kialakuló szerveesebb kapcsolatrendszer megoldást ígér a finanszírozás kritikus problémájára, ami hozzájárulhat a minőségbiztosítás működéséhez és szintjének emeléséhez is. Az ilyen általánossá váló felsőoktatás felhasználói köre a korábban is heterogénebbé válik. A nagyra nőtt ágazat figyelme, a demográfiai jellegű hallgatói létszámváltozások miatt is, még inkább a nem tipikus korcsoportok felé fordul. Nemcsak a munka melletti képzésről lehet szó, hanem a foglalkoztatásból való kiszorulás veszélyével fenyegetett idősebb korcsoportok átképzéséről is. Az egész életen át tartó tanulás tehát szó szerint értendő. A döntő kérdés továbbra is a munka világához való kapcsolódás, a munkavállalók folyamatos képzésének és továbbképzésének, átképzésének megvalósítása.

A hagyományos oktatási formákkal, azok térbeli és időbeli beosztásai mellett mindez nem oldható meg, de lényegesen változik a diploma elnyerésére törekvő fiatal korcsoportok igénye is. Szeretnének felkészülni a gyorsan változó társadalmi-gazdasági környezetben való eligazodásra, ami új készségek elsajátítását helyezi előtérbe.

Vannak olyan prognózisok, hogy a multimédiás megoldások és a számítógépes kommunikáció segíteni fognak. Elmosódhatnak a határok az oktatás és a munka világa, az oktatási intézmény és az otthon, a helyben történő és a távoktatás, valamint a különböző ismeretkörökkel való foglalkozás között.

1998-ban az UNESCO megrendezte a felsőoktatás világkonferenciáját „Felsőoktatás a 21. században” címmel. A résztvevők deklarációt fogadtak el a következő évszázad várható folyamatairól és a kívánatos teendőkről. A deklaráció egyik fontos gondolata, hogy a jövő felsőoktatásának új szemléletet kell követnie társadalmi szerepével kapcsolatban:

- Fel kell hagynia a különálló ágazatként való viselkedéssel, és a teljes oktatási rendszer részeként kell küldetését megfogalmaznia.
- Felelősséget kell vállalnia az oktatás teljes folyamatáért, de fel kell vállalnia a felelősséget a társadalom egészéért is.
- Releváns tudást kell közvetítenie, és meghatározó szerepet kell játszania abban, hogy a jelenleg értékválsággal küzdő társadalmak meg tudják haladni a gazdasági szempontokra korlátozódó beállítottságukat, és nagyobb figyelmet fordítsanak a morális és lelki dimenzióra.

A bolognai folyamat indítása e gondolatokat alátámasztotta és a megvalósítás operacionalizálása megkezdődött.

> 2. 2. 4. Célok, feladatok és kritériumrendszer megfogalmazása a minőségügy továbbfejlesztéséhez

A minőségüggyel kapcsolatos célok, feladatok és kritériumrendszer megfogalmazása, összetettsége miatt kollektív feladatnak számít, de saját elképzeléseinket is megfogalmaztuk.

Célokként fogalmaztuk meg a következőket:

- Többet tudni önmagunkról, mint felsőoktatási intézményről.
- Legyen belső elvárás változásokat – jobbításokat elérni.
- Létezzen belső számonkérhetőség is a külső mellett.
- A minőségügyet beépíteni az intézmény életébe.

Feladatoknak tekintjük:

- A minőségüggyel szembeni hozzáállás megváltoztatását.
- A különböző szintek feladatainak elhatárolását.
- A megfelelő adminisztratív támogatás biztosítását.
- A minőségügyi eljárások kidolgozását.
- Az értékelési kritériumok kidolgozását.
- Az önértékelés, belső és külső értékelés biztosítását.
- A folyamatos ellenőrzés biztosítását.
- A visszacsatolás biztosítását a döntési folyamatokhoz.
- Minőségügyi információs alrendszer biztosítását.

Elfogadtuk a következőkben összefoglalható álláspontokat a minőségügy megalapozásához szükséges kritériumrendszerrel:

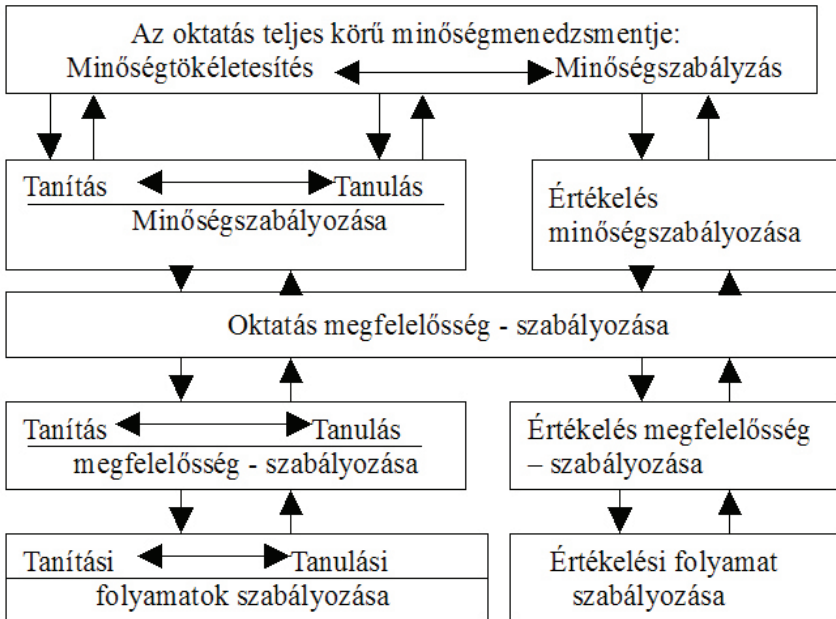
- Az oktatás minőségének négy alapköve:
  - **tudás** (szaktudás, képzettség, gyakorlat),
  - **akarat** (motiváltság, önfegyelem, kreatív kíváncsiság),
  - **becsületesség** (igazságszeretet, elvszerűség, lelkiismeretesség),
  - **kitartás** (magabiztosság, következetesség, rendíthetlenség).
- Az oktatás minőségét illetően a hangsúly a folyamat és nem a struktúra reformján van.
- Célokkal összehangolt tartalmakra van szükség.
- Világos pedagógiai stratégia szükségeltetik.
- Alapvető követelmény az áttekinthető értékelési rendszer.
- Megkerülhetetlen a tanárok kompetenciája és elhivatottsága.
- A klasszikus tudásszerzés és alkalmazás, mint kognitív eredmény (cognitive outcomes) helyett, magasabb rendű gondolkodási szint és problémamegoldó készség a kívánatos.
- A Curriculumok flexibilitása, állandó innovációja elkerülhetetlen.
- A hallgatók szakmai kompetenciájának növelése és a tudásuk adaptivitásának biztosítása.

> 2. 2. 5. Az oktatás minőségügyi ellenőrzése

Korábbi kutatásaink során, rendszerszemléleti megközelítéssel meghatároztuk az oktatás minőségmenedzsmentjének áttekintését (1. ábra), mert ebből kiindulva lehetett végiggondolni

1. ábra

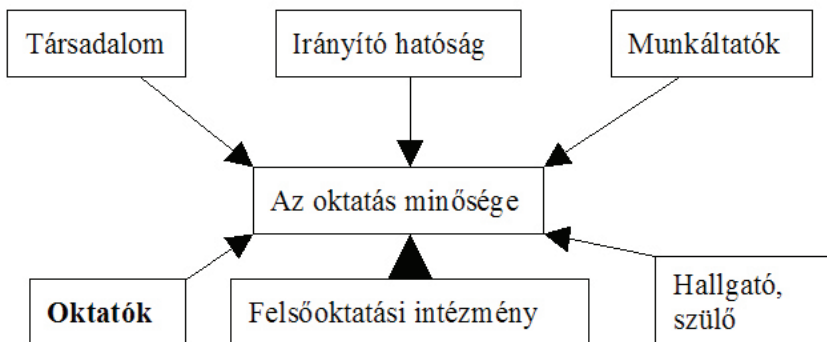
Az oktatás minőségmenedzsmentje

A minőségben érdekelt társadalmi elemek rendszerét (2. ábra) és a minőség ellenőrzését. Könnyen belátható, hogy az ellenőrzések rendszerszemléletű megoldásának tartalmaznia kell az érdekelték kritériumait valamilyen integrált formában.

2. ábra

Az oktatás minőségének érdekeltjei

Az előzőekből kiindulva a meglévő ellenőrzési próbálkozásokon túl hiányoltuk a következőket:

- Az oktatási anyagok átvizsgálási utasítását, (Guidelines for Taught Programme Review) aminek alapján minden tanszék, minden előadó, minden tantárgyra el tudná készíteni a megfelelő dokumentációt, ami az oktatási folyamatot, adott tantárgyból leírná, és ami az innovációkkal összhangban lenne folyamatosan újítva.
- A belső, külső auditálás és akkreditációs eljárás kritériumrendszerét, amelynek alapján a dokumentáció és a megvalósítás összehasonlításra kerül. Példaként álljon itt, hogy Newcastleban 6 terület került értékelésre előre meghatározott kérdéslisták és osztályzási kritériumok alapján:
  1. Tantervek felépítése, koncepciója és az oktatás szervezése.
  2. Oktatás, tanulás és vizsgáztatás – értékelés.
  3. Az egyetemisták haladása és eredményei.
  4. Az egyetemisták támogatása és irányítása.
  5. Oktatási segédletek.
  6. Minőségbiztosítás és fejlesztés.
- Az auditáló és akkreditációs vizsgálatokból származó jelentésekkel (Quality Assessment Report) kapcsolatos eljárási rend

(The Mechanism of Quality Management and Enhancement Through Taught Programme Review), ami visszacsatolásként a döntéshozóknál kezdeményezné a minőség folyamatos jobbítását.

- A kérdőíves lekérdezések rendszerének egyszerűsítése, amelynek alapján vizsgálható lenne az egyetemisták és más érdekeltek véleménye a kar munkájáról.

> 2. 3. A felsőoktatási minőségbiztosítás európai fejlődése – néhány sarokpont

A felsőoktatás dinamikusan alkalmazkodó, társadalmi igényeket kielégítő rendszerének formálását három alapvető egymással összefonódó beavatkozás jellemzi:

- Törvényes szabályozások,
- Bolognai folyamat, és
- Minőségügyi rendszer bevezetése.

> 2. 3. 1. A törvényes előírások

A törvényes előírások adott állam iskolarendszerének alapvető szabályozását nyújtják. Szerbia 2005 szeptemberében meghozta a Felsőoktatási törvényt a bolognai folyamattal összhangban, amely a minőségi követelményeket is magába foglalja. Arsovski (2006) szerint ez a törvény megfelelő keretet nyújt Szerbia csatlakozásához az EFT²-hez.

A gyakorlat felületes vizsgálata is azt mutatja, hogy az akkreditálási követelmények kielégítésén nem igazán léptek túl a felsőoktatási intézmények. E feladat elvégzése törvényes kényszer volt. Ez nélkül megkérdőjeleződött volna az intézmények működése. Ennek sikeres kivitelezése is nagy eredményként könyvelhető el, mert ezzel megkezdődött az a nehéz folyamat, ami a belső és külső minőségi fejlesztést, ellenőrzést egy napon objektív alapokra helyezi.

---

² EFT = Európai felsőoktatási térség

A minőségbiztosítás bizonyos lépései is megtörténtek: a folyamatos működtetés, a minőségmenedzsment beépülése az intézményi irányítás rendszerébe, felhasználása az olyan folyamatok fenntartásában, melyek megkönnyítik az újra akkreditálást, hosszabb fejlődést igényel.

> 2. 3. 2. A bolognai folyamat

Az Európai Unió, ahová mi is törekszünk, több lehetőséget nyújtott a felsőoktatás minőségi megerősítésére. Az egyik ilyen lehetőség a felsőoktatási törvényben meghatározottak szerinti felsőoktatási minőségfejlesztés. A további minőségi változást szolgálták azok a lépések a bolognai folyamatok részeként (ahol azokat megtették), amelyek felkészítik a felsőoktatás szakembereit az önértékelési eljárásokra, amelyek segíthetik szervezeteik minőségbiztosítását.

A bolognai folyamatot megelőzte az 1998. május 25-ei *sorbonnei nyilatkozat*, amely Európa kulturális dimenzióinak fejlődését illetően az egyetemek központi szerepét hangsúlyozta, és megalapozta a felsőoktatás európai közös tér elfogadását, mint célt.

Európa az egyetemek őshazája és nem meglepő, hogy az egyik legrégebbi egyetem; a Sorbonne megalapításának 800. évfordulóján született az a deklaráció, amely megalapozta a később Bologna Folyamat néven közismertté vált reformtevékenységet. Franciaország, Németország, Olaszország és az Egyesült Királyság oktatási miniszterei állapították meg az egységes európai felsőoktatási térség kialakításának szükségességét. Ebben a dokumentumban fogalmazódtak meg a következő igények:

- a határok eltörlése a felsőoktatási rendszerek között,
- eddiginél sokkal szorosabb kooperáció az országok között,
- az oktatás közös keretrendszerének kidolgozása,
- a képzési rendszerek összehasonlíthatósága,
- a külföldön elért eredmények elismerése,
- a hallgatói, oktatói és kutatói mobilitás növelése.

Ezt a kihívást fogadták el az európai felsőoktatási intézmények és átvették e közös tér megteremtésében a vezető szerepet. Er-

ről szól *Európa oktatási minisztereinek közös nyilatkozata* (Bologna, 1999. június 19.) az európai felsőoktatási térségről, amely lefekteti, hogy az egyetemi függetlenség és autonómia keretében biztosítják a felsőoktatás és kutatás folyamatos alkalmazkodását a folyamatosan változó követelményeknek, szükségleteknek és a tudomány fejlődésének megfelelően. A bolognai nyilatkozat hat fontos stratégiát emel ki:

- a) **Átláthatóság (transzparencia)**, amely mind az EU munkavállalóinak mobilitása és az Unió gazdasági versenyképessége, mind magának az EU felsőoktatási rendszerének versenyképessége szempontjából kulcsfontosságú.
- b) **Lépcsős képzés**, amelyben az első ciklus alapvetően a tömeges felsőfokú képzés színtere lesz a gyakorlat igényeit kielégítő, közvetlenül is alkalmazható tudással. Erre épül az elméletileg igényesebb egyetemi (masters) képzés, majd az elitképzés csúcsa, a PhD iskola.
- c) **Kredit rendszer**, amely a hallgatói mobilitást támogatja a tanulmányi időkorlátok oldásával, a megkezdett tanulmányi pályák kisebb veszteséggel járó módosítási lehetőségével, az életen át tartó tanuláshoz összekapcsolása a lépcsőzetes oktatással.
- d) **Hallgatói és oktatói mobilitás** akadályainak elhárítása, annak érdekében, hogy az egységes oktatási térség valamennyi szereplője elől is elháruljanak a mobilitási akadályok.
- e) **Minőségbiztosítás** az elvégzett tanulmányok egységesítése érdekében, mert a diplomák kölcsönös elismerésének csak egyik feltétele az átláthatóság (azaz hogy egyértelmű legyen az elvégzett tanulmányok tartalma, a megszerzett tudás alkalmazhatósági területe). Legalább ennyire fontos, hogy egy, az oktatási intézménytől független szervezet értékelje és minősítse az adott intézményben folyó oktatást, és ezek a minősítést végző szervezetek az EU-ban azonos elvek alapján működjenek.
- f) **EU identitás**, EU ismeretek, EU kultúra a polgárok EU identitásának erősítéséhez, az európai kulturális örökség megőrzéséhez, illetve Európának a világ kultúrájában betöltött vezető szerepének megerősítéséhez.

> 2. 3. 3. A bolognai folyamat megvalósítása

A bolognai folyamat megvalósítását állandó figyelemmel kísérik az oktatási miniszterek a kétévenkénti összejöveteleiken (EUA, 2009).

Prágában a 2003. összejövetelen megegyeztek a következőkben:

- két fő cikluson alapuló képzési rendszer bevezetéséről („bachelor” és egyetemi-„master” képzés),
- kreditrendszer bevezetéséről,
- diploma-kiegészítés (Diploma Supplement) általános használatáról,
- mobilitás elősegítéséről,
- minőségbiztosításról, ami magába foglalta az együttműködést a Felsőoktatási Minőségbiztosítás Európai Hálózatával (ENQA),
- európai vonatkozású tudás propagálásának erősítéséről,
- élethosszig tartó tanulásról,
- hallgatók bevonásáról az EFT további formálásába,
- további országok bevonásáról a folyamatba.

A miniszterek *2003-as berlini találkozásán* határozták el, hogy a 2010-re létrehozandó EFT számára képesítési keretrendszert dolgoznak ki, az oklevélmelléklet, a kredit rendszer és a lineáris képzési rendszer bevezetésén túl ezzel is segítve az egyes országok felsőoktatási rendszereinek átláthatóságát, végzettségeinek összehasonlíthatóságát. A következő két évre meghatározott célok az alábbiak voltak:

- hatékony minőségbiztosítási rendszerek kialakítása,
- a két cikluson alapuló képzési rendszer hatékonyságának fokozása,
- a fokozatok és képzési idők kölcsönös elismerési rendszerének kifejlesztése,
- mobilitás terén az ösztöndíj- és a hitelrendszer fejlesztése,
- együttműködés az Európai Kutatási Térséggel.

A *2005-ben Bergenben* összegyűlt miniszterek elfogadták az EFT-vel kapcsolatos ajánlásokat, amelyekben a minőségbiztosítás

is megfelelő súlyt kapott. Meghatározták az EFT-ben érvényes célokat és prioritásokat, 2010–ig, kihangsúlyozva a következőket:

- A bolognai folyamat minden résztvevőjének partnerségét (intézmények, személyzet, egyetemisták, ügyviteli és társadalmi partnerek, nemzetközi intézmények),
- A célok megvalósításának értékelését,
- Lépcsőzetesség,
- Minőségbiztosítás,
- Diplomák és tanulmányi periódusok elismerése.

Felvetődött a 2010 utáni időszakra vonatkozó fenntartható fejlődés gondolata is.

A *2007-es londoni találkozó* alkalmával a 46 miniszter újra megerősítette elkötelezettségét az EFT keretrendszerének megfelelő nemzeti képesítési keretrendszerek létrehozása mellett. Az EFT keretrendszere a felsőoktatás három szintjét (alapképzés/Bachelor, mesterképzés/ Master, doktori képzés/PhD) foglalja magában. A munka minden tagországban megkezdődött, s ebben az European Higher Education Area (EHEA) honlapján található információk nagyban segítik a szakembereket.

Ezzel párhuzamosan az Európai Unióban a tagállamok részvételével megindultak „Az egész életen át tanulás Európai Képesítési Keretrendszere” (European Qualifications Framework for Lifelong Learning, EQF) kidolgozásának munkálatai. (Legjobban jellemzi lemaradásunkat az európai folyamatokkal szemben, hogy nem rendelkezünk a felnőttoktatást, továbbképzést szabályozó előírásokkal.)

Az EQF tanulmányi eredmény alapú kimenetek alapján összesen nyolc hierarchikus szintbe sorolja be az oktatási és képzési rendszer teljes vertikumában a formális és nem-formális tanulás keretei között megszerezhető képesítéseket.

Az EQF létrehozásának egyik legfontosabb célja, hogy az EU tagállamok saját oktatási-képzési rendszereik hasonlítása révén összehasonlíthatóvá tegyék képesítési rendszereiket, s ezáltal az Unión belül a nemzeti keretek között keletkezett képesítések jobb

„összehasonlíthatóságának, és átválthatóságának” köszönhetően növekedjék a mobilitás és ezen túl mind az egyén, mind a munkáltatók világos képet kapjanak megszerzett képesítésük értékéről és használhatóságáról.

Az ajánlás összhangban van a bergeni ülésen az Európai Felsőoktatási Térség számára elfogadott keretrendszerrel és szintleírásokkal. Ezáltal az EQF integrálja az EFT-t, és a felsőoktatásban szerzett képesítéseket a 6. 7. és 8. szintekbe sorolja.

A 2009-es *leuveni közlemény* megerősíti a jelenleg érvényes érdekeltiségű megközelítést, ami a 2010. utáni periódusra nézve annyit jelent, hogy az egyetemisták, egyetemek, vállalkozói szféra az állammal közösen megosztja a felelősséget a további együttműködés és reform ügyében. A közlemény külön aláhúzza az európai mobilitás mennyiségének és minőségének fontosságát, az élethosszigan tartó tanulást és a kutatók karrierlehetőségeit.

> **2. 4. A minőségügy felsőoktatási alkalmazása**

A minőségügy felsőoktatási alkalmazásával kapcsolatban két tényt kell megemlíteni:

1. A minőségmenedzsment bevezetésének első próbálkozásai nem Európához, hanem az amerikai oktatáshoz és a múlt század nyolcvanas éveinek végéhez kötődő jelenség. Teljesen érthető a kezdeményezés helyszíne, ha tekintetbe vesszük, hogy az egész minőségmenedzsment mozgalmat az USA és Japán ipari tömegtermelésének szükségletei generálták. Az csak idő kérdése volt, hogy ennek az elgondolásnak alapjai átterjedjenek az élet más területeire is.

Ebben az időben kapott erőre az elképzelés, hogy a minőségmenedzsment alkalmazása helyet kapjon a felsőoktatás folyamatainak javításában is. Ebben a fejlődési szakaszban használták a Total Quality Education (TQE) elnevezést is (Freed, 1994). Rendszereztek és hangsúlyozták a Total Quality Forum-on is 1994-ben a teljes minőségmenedzsment bevezetését az oktatásban. Ebben az időben jelentek meg olyan jellegű kiadványok, mint Fields (1994) könyve a teljes minőség bevezetésére az iskolákban.

2. Az európai felsőoktatásban a minőségügyet a bolognai folyamat hozta be. A bolognai nyilatkozat 5. pontja említi a minőségbiztosítást. A prágai és bergeni nyilatkozatok is hangsúlyozzák a minőségbiztosítást, és ebben az időben már működött a Felsőoktatási Minőségbiztosítás Európai Hálózata (ENQA) is. A prágai nyilatkozat meg is említi az együttműködést ezzel a szervezettel.

A minőségbiztosítás a felsőoktatásban érint minden területet: politikákat, szemlézési folyamatokat és tevékenységeket, amelyek biztosítják, hogy az intézmények, programok, diplomák (minősítések) eleget tegyenek az oktatás specifikus szabványainak, tudományosságának. Ugyanakkor biztosítja az intézményeket, érdekelteket, hogy a felsőoktatás minősége kiszámíthatóan biztosítva lesz, azzal, hogy eleget tesz az intézmények és programok fejlesztési, javítási elvárásainak is.

> 2. 4. 1. Az EFT minőségügyi nyilvántartása

A **minőségügy** területére a Bologna-országok létrehozta 2008-ban egy nyilvántartást azokról a minőségbiztosítási szervezetekről, amelyek az egyes országokban jogosultak akkreditációt végezni, melyek a korábban elfogadott EFT minőségbiztosítási szabványok és iránymutatásokkal összhangban működnek azt remélve, hogy ez növelni fogja a minőségügy szerepét a folyamatban, és átláthatóbbá teszi az akkreditációs döntéseket.

A nyilvántartás célja, hogy valamennyi érdekelt félnek és a nagyközönségnek nyilvános hozzáférést biztosítson a minőségbiztosítási szabványokkal és iránymutatásokkal összhangban működő, megbízható minőségbiztosítási ügynökségekkel kapcsolatos objektív információkhoz. Ennek megfelelően erősíteni fogja a bizalmat felsőoktatásunk iránt az EFT-n belül és azon túl is, és lehetővé teszi a minőségbiztosítási és az akkreditációs határozatok kölcsönös elismerését.

> 2. 4. 2. A minőségbiztosítási szabványok és iránymutatások hatása

A Bergenben elfogadott EFT-beli minőségbiztosítási szabványok és iránymutatások a minőségbiztosítás terén bekövetkező

változás erőteljes motorjának bizonyultak. Valamennyi ország megkezdte ezek végrehajtását, és közülük néhánynak jelentős haladást sikerült elérnie. Különösen a külső minőségbiztosítás vált sokkal fejlettebbé, mint korábban. A hallgatók részvétele a folyamatokban valamennyi szinten megnőtt 2005 óta, habár még mindig szükség van fejlődésre.

A bergeni álláspontok értelmében a felsőoktatási intézményeknek folytatniuk kell saját belső minőségbiztosítási rendszereik kialakítását, ugyanakkor elismerték az akkreditációs és a minőségbiztosítási határozatok kölcsönös elismerése terén elért haladást, és szorgalmazták a további nemzetközi együttműködést a minőségbiztosítási ügynökségek között.

Az első európai minőségbiztosítási fórum, amelyet az EUA, az ENQA (Európai Felsőoktatási Minőségbiztosítási Hálózat), az EURASHE (Európai Felsőoktatási Intézmények Szövetsége) és az ESIB (az E4 csoport) 2006-ban közösen szervezett, lehetőséget biztosított a minőségbiztosítás európai fejleményeinek megvitatására. A bergeni fórum bátorította e négy szervezetet, hogy folytassa tovább az európai minőségbiztosítási fórumok évenkénti megszervezését, lehetővé téve a jó gyakorlatok terjesztését és annak biztosítását, hogy az EFT-ben a minőség a jövőben is fejlődni fog (Londoni kommuniké, 2007).

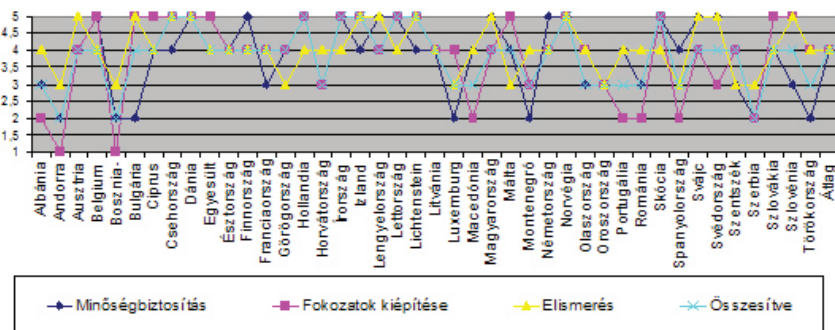
> 2. 5. A bolognai folyamat minősítési rendszere

A Bologna Koordinációs Bizottság (Bologna Follow-up Group) kidolgozott egy minősítési rendszert, amely a minőségbiztosítás, fokozatok kiépítése és elismerés alapján értékeli a résztvevő országokat (Report, 2005). A minősítés eredményének kivonatát a Kovács G. (2005) által kidolgozott 3. ábra szemlélteti.

Könnyen belátható, hogy 2005-ben Szerbia eredményei összesítve és a minőségbiztosítás terén is elmaradt az elvárásoktól. Hozzá kell tenni, hogy a 2009-es beszámoló (Bologna, 2009) szerint sem történt nagyobb javulás a minőségbiztosítás terén, de megállapításra kerültek a következők:

3. ábra

A Bologna Koordinációs Bizottság értékelése az aláíró országokról

Forrás: Bologna Process Stocktaking, (Report, 2005)

- A minőségbiztosítási rendszer nemzeti szinten teljes egészében működik és kiterjed minden felsőoktatási intézményre felölve a legfontosabb feladatokat: önértékelési beszámolókat, külső felülvizsgálatot, az eredmények publikálását és a nyomon követést.
- Meg van határozva a nemzeti minőségbiztosítási intézmények vizsgálatának határideje az EHEA-ban előrelátott minőségbiztosítási szabványokkal és utasításokkal összhangban.
- Az egyetemisták bizonyos feladatban már részt vesznek.
- A nemzetközi részvételt a minőségbiztosításban az jelzi, hogy vannak már az intézmények, programok külső szemlélésében team tagok vagy megfigyelők és a nemzeti minőségbiztosítási intézmény tag az ENQA-ban.

> 2. 5. 1. Minőségbiztosítási követelmények az európai irányzatok és szabványok alapján

Az egyetemek belső minőségbiztosítását nagymértékben befolyásolják az európai szabványok és követelmények, mivel megkövetelik, hogy:

- Az egyetemek meghatározzák minőségügyi politikájukat.
- Meghatározzák az eljárásokat (procedúrákat) a minőség és szabványok alkalmazására az oktatási programok fejlesztésében.

- Meghatározzák az eljárásokat (mechanizmusokat) az oktatási programok jóváhagyására, időszakos felülvizsgálatára és kísérésére.
- Az egyetemisták munkájának, tanulásának értékelését nyilvánosan meghirdetett kritériumok alapján előre meghirdetett értékelési folyamatban.
- Biztosítva legyen a minősített és kompetens személyzet, amely részt vesz a hallgatók képzési folyamatában.
- Ajánlatos kifejleszteni az oktatók munkájának, kompetenciájának értékelési eljárásait.
- Biztosítani a lehetőségeket a továbbképzésre és a személyes képességek, ügyességek fejlesztésére.
- Előrelátni a korrekatív lépések lehetőségét is, egészen a tanárok visszahívásáig és munkaviszonyuk megszüntetéséig.
- Kidolgozni a megfelelő hallgatói munkát támogató erőforrás biztosítási rendszert és megfelelő programokat.
- Megfelelő információs rendszert kidolgozni, amely gyűjti, elemzi és az irányítás rendelkezésére bocsátja a szükséges kimenő információkat a hatékony programok, tevékenységek irányítására.
- A programokról és eredményekről állandóan aktualizált, reális, objektív kvalitatív és kvantitatív mutatókkal működő informálást biztosítani az érdekelteknek.

Ezen elvárások elemzése alapján megfogalmazhatóak a minőségbiztosítási tevékenységek és fázisok megvalósításának a feladatai:

1. Országos szinten meg kell teremteni a minőségbiztosítás megfelelő intézményi keretét, ami felöleli:

- A felsőoktatási rendszer törvényi szabályozásának és az EU elvárásoknak elemzését, az ismeretek aktualizálását.
- A minőségbiztosítási modell kialakítását és a megfelelő előkészítő döntések meghozatalát.
- A minőségbiztosítási intézmények kialakítását, működtetését és betagosítását az európai minőségbiztosítási hálózatba.
- Az akkreditálás és újra akkreditálás teljes rendszerének felállítását.

2. Az egyetemek szintjén meg kell határozni:

- A minőségbiztosítás alapjait.
- A minőségbiztosítási rendszerek megtervezését és megszervezését intézményenként.
- Ezzel párhuzamosan a tanárok, teljes személyzet és az egyetemi hallgatók felkészítését a feladatok napi rutinná tételére.
- Meghatározni a minőségbiztosítási rendszer folyamatos működésének a belső – folyamatos evaluációnak a feladatait és az akkreditálásnak, újra akkreditálásnak az összefüggéseit.

A minőségbiztosítás megalapozása magába foglalja:

- Az akkreditálás teljes tartalmának áttekintését.
- A minőségbiztosítás szervezésének, tervezésének megalapozását.
- Tervező és munkacsoportok megalakítását, a feladatok és felelősségek lefektetését.
- A tanárok és személyzet felkészítését a tervező munkára.
- Külső szakértők, konzulens szervezetek alkalmazásának előkészítését.

A tervezési fázis magába foglalja:

- A helyzet felmérését és a felmérési eredmények ellenőrzését.
- A minőségpolitika és stratégia meghatározását.
- A kulcsfontosságú folyamatok meghatározását és feltérképezését.
- A minőségügyi rendszer dokumentálását, ami magába foglalja, a Minőségügyi kézikönyv kidolgozását, eljárási rendek kidolgozását, procedúrák leírását, utasításokat, formanyomtatványokat és a feljegyzéseket.
- A minőségbiztosítási rendszerdokumentáció elfogadását, megismerését és az érintettek felkészítését az alkalmazásra.

A személyzet felkészítése kivételesen igényes munka, mert le kell győzni az eddigi rutinmódszerek alkalmazásának a védelmét, átmentési kísérletét minden emberben. Természetesen, az eltérő szintek, és eltérő feladatokon dolgozó egyének felkészítése eltér egymástól. Tisztelni kell a követelményt, hogy minden szint,

minden személy megismerje a célt és a saját feladatait, és a nem megfelelő végrehajtás hatásait a többi végrehajtóra, szervezeti egységre, és az intézményre, mint egészre.

Ugyanilyen, ha nem igényesebb feladat a hallgatók érdekeltté tétele, felkészítése a feladatokra. Itt tekintetbe kell venni azt a nehézséget, hogy a hallgatók összetétele állandóan változik, de azt a távlati feladatot is, hogy innen viszik a minőségügyi felkészültséget magukkal az életbe, a jövőbeli munkahelyükre.

Ahhoz, hogy eljussunk a minőségbiztosítási rendszer folyamatos működésének a belső – folyamatos evaluációjához, be kell vezetni a minőségbiztosítást:

- Alkalmazni a minőségbiztosítási dokumentációt.
- Elvégezni a dokumentáció alkalmazásának és a minőségbiztosítási feladatok végrehajtásának finom hangolását, vagyis be kell járatni a rendszert.
- Folyamatosan ellenőrizni kell a minőségbiztosítás eredményeinek abszolút és relatív értékmérőit.
- A minőségbiztosítás fejlesztése folyamattá kell, hogy váljon.

A folyamatos belső evaluáció csak a minőségbiztosítás folyamatos működtetésének következménye lehet és magába foglalja:

- Az oktatási programok jóváhagyását, kísérését, időnkénti vizsgálatát és a sikeresség tényezőinek keresését.
- Az előadó személyzet evaluációját (értékelését, továbbképzését).
- Az erőforrások értékelését.
- Az információs rendszer evaluálását.
- A hallgatói értékelést.

Nem utolsó sorban tisztázni kell a folyamatos minőségbiztosítás feladatait és az akkreditálásnak, újra akkreditálásnak az összefüggéseit.

> 2. 6. A minőségbiztosítási rendszer és az akkreditáció

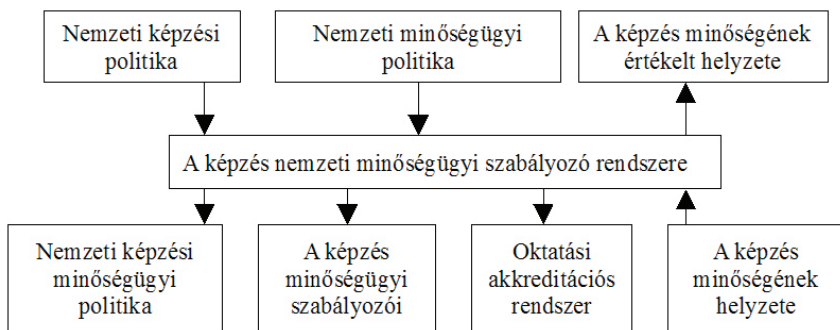
Adott felsőoktatási intézmény minőségbiztosítási rendszere az országos minőségügyi biztosítási rendszernek része. Veress (1999) ezt a következőképpen ábrázolta (4. ábra).

Könnyen értelmezhető, hogy a minőség-ellenőrzés a minisztérium és háttérintézményeinek, a minőséghitelesítés az akkreditáló testületek, míg a minőségértékelés az oktatásban résztvevők és érdekeltek feladata. Ide kell sorolni az önértékelést, belső felülvizsgálatok rendszerét, valamint a szakmai szövetségek, hallgatói testületek, a gazdasági életet képviselő szervezetek értékeléseit is.

Fontos kitérni az akkreditálással kapcsolatban a minőséghitelesítés fogalmára. Az olyan felülvizsgálat, mint az akkreditálás, elsősorban a megfelelőséget tudja megítélni, míg a minőségbiztosítás működését hitelesíteni tudja, megállapítva, hogy az a minőségügyi dokumentációban lefektetettnek megfelelően működik, vagy nem működik.

4. ábra

A képzés nemzeti minőségügyi szabályozó rendszere

Ez a fogalmi meghatározás azért fontos, mert a minőség szubjektív kategória, közvetlenül nehezen, vagy egyáltalán nem mérhető. Ugyanakkor a megfelelőség meghatározható és mérhető, ha előzőleg meghatároztuk a megfelelőség jellemzőit és kritériumait. A minőség és megfelelőség összehasonlítása az 1. táblázatban tekinthető át.

1. táblázat

A minőség és a megfelelés főbb jellemzői

	Minőség	Megfelelés
A definíció/fogalom jellege	Szubjektív	Objektív
„Dimenzió“	Értékbeli	Naturális
A tulajdonság jellege	Funkcionális	Leíró
Mérhetőség	Nehéz	Könnyű
Jelentőség	Elsődleges	Másodlagos

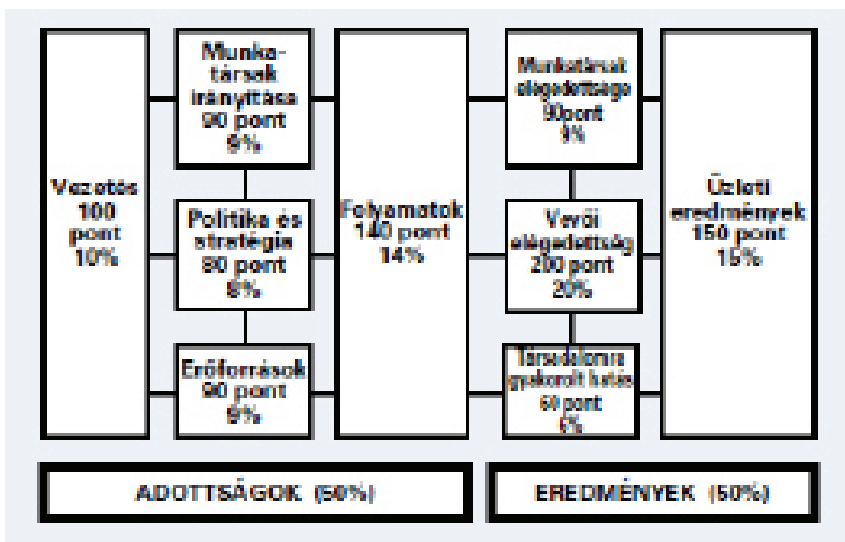
Feltétlenül fontos, hogy az akkreditálás ne csak a megfelelés megállapítására korlátozódjon, hanem megfelelő súlya legyen a minőség-hitelesítésnek is.

A minőségbiztosítás és megfelelés biztosítása rendkívül jelentős az intézmények továbbfejlődésében. A külföldi tapasztalatok szerint a minőségbiztosítási rendszerek alkalmazásával, a megfelelés biztosításával bizonyos idő után egyfajta átalakulás megy végbe, amely során a vezetési eszközökből vezetési rutin lesz, amit sikeres minőségorientált vezetési gyakorlatként (good management practice) kezelhetünk.

A felsőoktatási minőségbiztosítást tehát adaptációs folyamatként kell elfogadni, racionális magatartásnak, mert az állandó javításra, innovációkra helyezi a hangsúlyt és önmagát, de az egész intézmény teljesítményét is javítja.

A szervezéstudomány jelentős elemnek tartja a szervezeti önértékelés rendszerének kialakítását és fenntartását. Az EFQM, vagyis a Malcolm Baldrige üzleti kiválósági modellen (5. ábra) alapuló önértékelés számos szervezet tevékenységi körébe, kultúrájába épült be. Könnyen belátható, hogy a modell a felsőoktatási intézmények életére is könnyen alkalmazható, csak a gazdaságban használatos terminológiát kell behelyettesíteni a főiskolai intézményi modell elemeinek megszokott elnevezéseivel.

5. ábra
A Malcolm Baldrige üzleti kiválósági modell

Ehhez nyújtanak támpontot a következők:

Kovács és Veress (2000) szerint „a minőségügy alapvető fogalma az igény – kielégítési folyamat, amely egyrészt a termelő vagy szállító (ellátó, vagy szerződő fél), azaz a gyártó, vagy a szolgáltató által végzett termelésből áll (amelynek az eredménye a termék, amely gyártmány, vagy szolgáltatás, amely a fogyasztókhoz, megrendelőkhöz kerül), aki a fogyasztás során azt felhasználja, elhasználja, fogyasztja.”

Veres G. (1999) szerint az egyetemi/főiskolai képzést, mint társadalmi igény kielégítési folyamatot két szinten értelmezzük, de ebből csak az alsóbb szintű meghatározást említjük, amely szerint:

- A tanítási folyamatot tekintjük termelési folyamatnak,
- a tanulást fogyasztási folyamatnak, és
- terméknek az átadott ismereteket.

Visszatérve az EFQM modellen alapuló önértékeléshez, ki kell hangsúlyozni, hogy az önértékelési kultúra bevezetésében kulcs szerepet játszik a szervezetek vezetőinek és meghatározó mun-

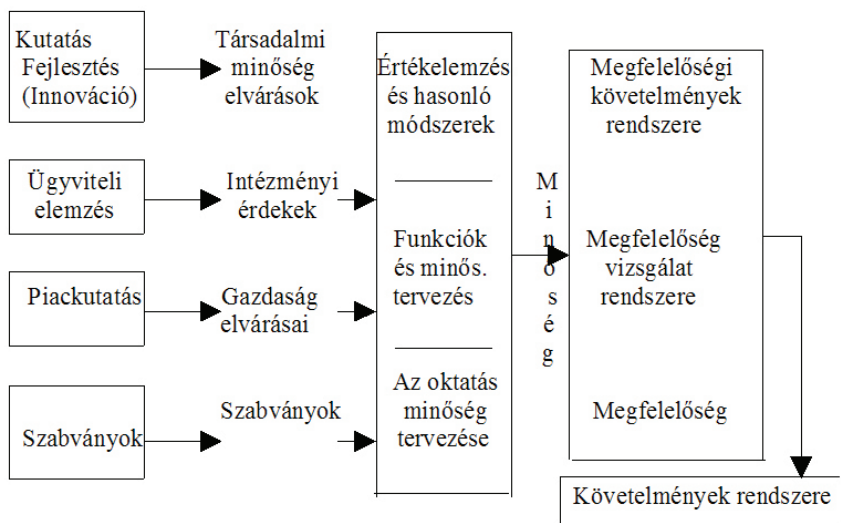
katársainak felelőssége, tudatossága, a szervezet eredményessége érdekében teendő intézkedések megtétele. Mindehhez a felsőoktatási szervezet humánerőforrásai fejlesztése szükséges, hogy a bevezetendő és alkalmazandó eljárás alapjai megteremtődjenek.

A szervezeti kultúra állandó fejlesztéséhez az önértékelési eszközök kellő segítséget nyújtanak és segíthetnek megtörni a felsőoktatásban meggyökeresedett hagyományok, hierarchiák, viselkedési minták és értékek fenntarthatatlan rendszerét. A termelő és szolgáltató szektorhoz hasonlóan a felsőoktatási szervezetekben is kialakult és él egy szervezeti kultúra. Ha vizsgáljuk e kultúrát, azt tapasztaljuk, hogy az oktatás szereplőinek folyamatos interakcióiban fejlődik, amelyben egyszerre jöhet létre tradíció, szervezeti struktúra, oktatói és hallgatói viselkedési minták stb.

Hasonlóan kell értékelni a minőségbiztosítás működésének és az újra akkreditálásnak a kapcsolatát is. Az intézmények felkészítése az akkreditálásra általában hamarabb lejártszódott, mint a minőségbiztosítás kontinuitásának végiggondolása. Ebből kifolyólag nem lett racionálisan végiggondolva az akkreditálás előkészítő anyagaira alapozott minőségbiztosítási rendszer bevezetésének lehetősége.

Az akkreditálási elvárások teljesítése a megfelelés biztosságát jelentette, de ez a folyamat kibővítve a minőségtervezési folyamattal és abból keletkező minőségügyi dokumentáció (Minőségügyi kézikönyv, minőségirányítási folyamatok leírásai, munkafeladatok leírásai, alapokmányok és nyilvántartások) elkészítésével a minőségbiztosítás megalapozását jelenthette volna a minőségtervezés felvállalása (6. ábra) és a tervezés, bevezetés lépéseinek beépítése az akkreditálási feladatok elvégzésébe (7. ábra).

6. ábra
A minőségtervezés folyamata

Ha végiggondoljuk, egy minőségügyi rendszer folyamatosan működtethető, és napirenden tartja az állandó evaluálást – vagyis értékelést és fejlesztést, ami annyit jelenthetne a jövőben, hogy az állandó minőségi javulás mellett nem kellene külön felkészülést szervezni az újra akkreditáláshoz, mert a teljes minőségbiztosítási dokumentáció naprakész lenne. Annak áttekintésével értékelhető a munka színvonala, a folyamatok és eredmények, ami alapja lehet az újra akkreditálásnak.

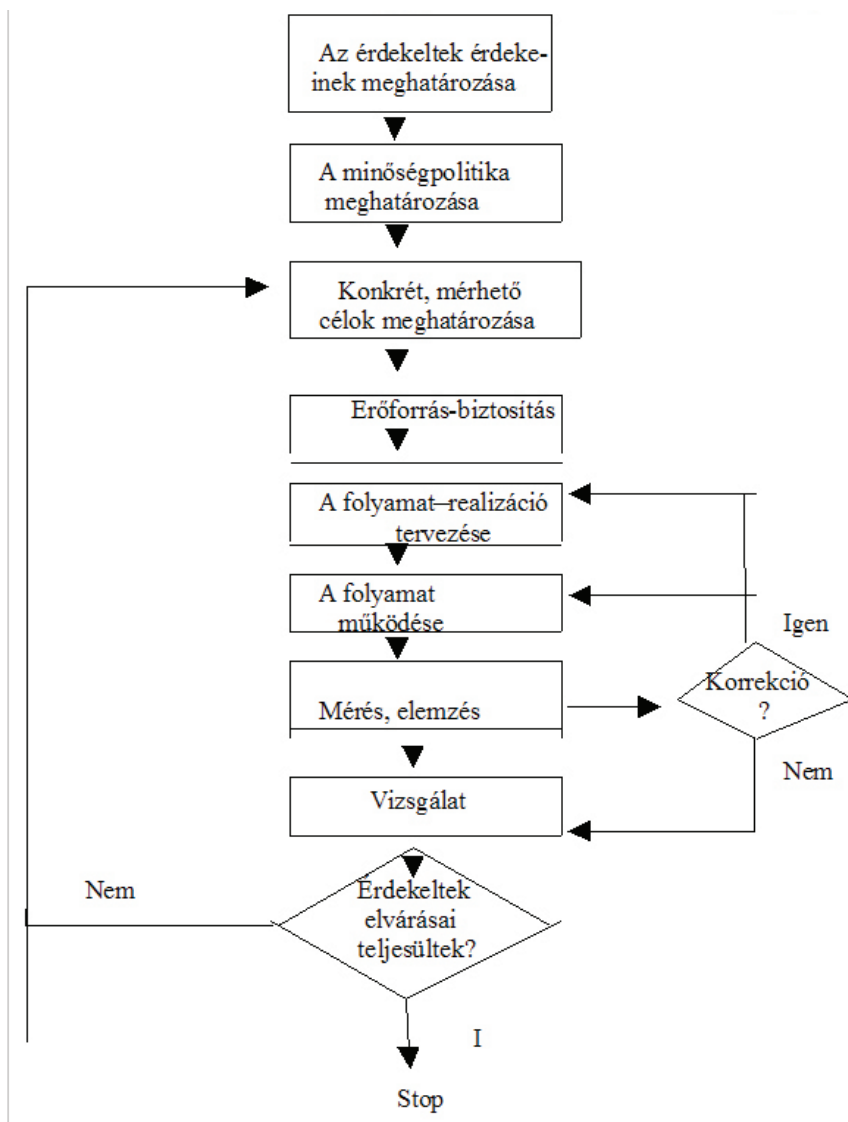
Magától értetődően ennek megvalósításához tudatosulniuk kell a belső és külső motivátoroknak (2. táblázat) az intézmények vezetésében. Ennek megalapozottsága miatt álljon itt, hogy a minőségügyi szakma úgy tartja, hogy a minőségügyi rendszer bevezetése megalapozható az ISO szabványokból, vagy a Total Quality Management (TQM) filozófiából kiindulva is. Mindkét esetben ugyanaz a cél elérése valósul meg, mert a bevezetett minőségügyi rendszer átszövi az intézményt mint rendszert, és alrendszerévé válik.

Az előzőekből kiindulva valószínűleg nem megalapozatlan a következő állításunk: „Aki tanulmányai során foglalkozott rend-

szerművel, és elfogadta a rendszerszemlélet alapjait, az gyorsan rádöbben, hogy a minőségügy is rendszerszemléletű, mert a szervezet mint egy rendszer egészét öleli fel” (Somogyi és mások, 2007.)

7. ábra

A minőségügyi rendszer tervezési és bevezetési folyamata

Megítélésünk szerint, megfelelő vezetői elkötelezettséggel, a főiskolai intézményeknek túl kellett volna lépniük az akkreditáláshoz kötődő törvényes elvárásokon, és a minőségügyi rendszer megalapozására is gondolni. A felméréseken, helyzetértékeléseken, tanterveken, programokon túl a megfelelő minőségügyi dokumentációt kialakítva, a megfelelő képzést elvégezve az egész folyamat a minőségügyi rendszer bevezetését is megoldhatta volna.

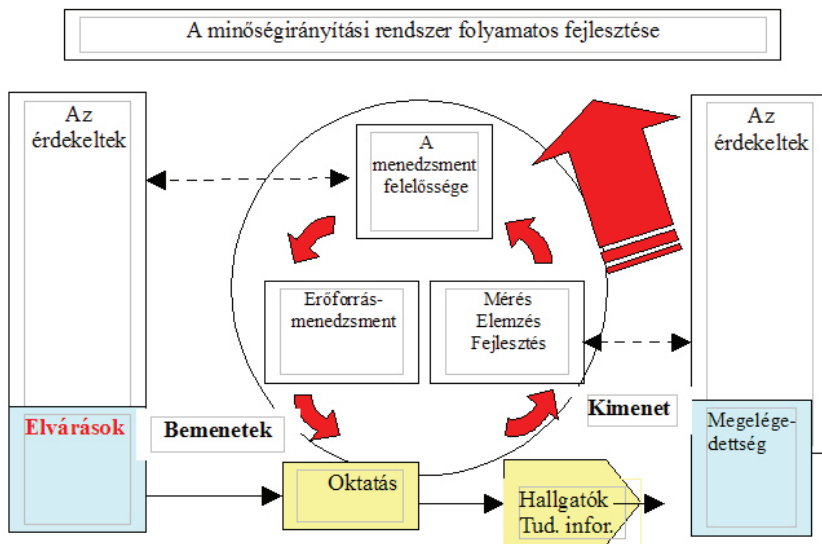
2. táblázat

A szervezetek motivációi minőségügyi rendszerek bevezetésére

Külső elvárások, motivátorok	Belső elvárások, motivátorok
Fogyasztói elvárások	Szervezettebb folyamatok
Piaci kényszer	Rendteremtés
Állami, hadsereg, nagy rendszerek megrendelése	Működés javulása
	Ellenőrzés javulása
Csatlakozás a konkurensekhez	Költségcsökkenés
Export piacok biztosítása	Kiegyensúlyozottabb minőség
Tulajdonosok elvárása	Rendszerbeli megközelítés
	A működési biztonság növekedése
A szervezet imázsának a javulása	Stabilabb teljesítmény
	A minőség iránt javuló viszony
Külföldi tőke befektetési lehetősége	A vállalat kívánsága a minőség kifejezésre juttatásában tanúsítással
	Információáramlás javulása
Piaci pozíciók javulása	A döntéshozatal jobb előkészítése
	A hibakockázat csökkenése nagy megterhelés mellett

Az említett feladatokkal kapcsolatban a folyamatorientált szemlélet különös fontosságát mutatja a 8. ábra. A szemlélet egyidejűen foglalkozik az értéknövelő tevékenységekkel, az információáramlással, a vevőközpontúsággal és a folyamatos fejlődéssel.

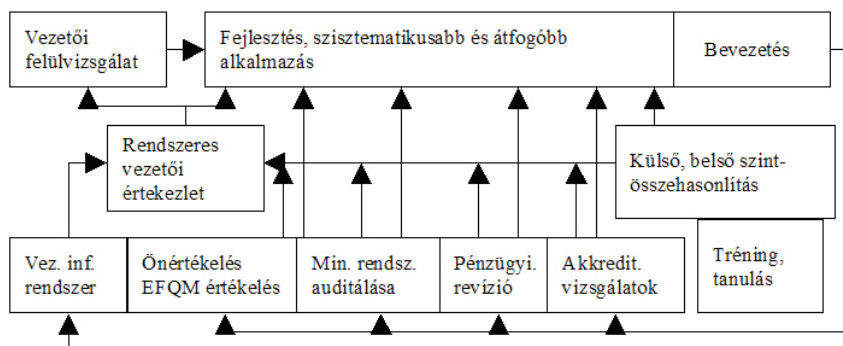
8. ábra
A folyamatorientált szemlélet modellje

Félő, hogy a legtöbb helyen az akkreditálással elért szintet tartani fogják, de a folyamatokat nem fogják a minőségbiztosítás követelményeinek megfelelően, dokumentáltan kísérni, és az újra akkreditálás előkészületei hasonlóak lesznek az első akkreditálás előkészületeihez.

Ezzel ellentétben, a folyamatok ellenőrzését az átvizsgálások, értékelések egész rendszerének kellene alávetni (9. ábra)

9. ábra
Az átvizsgálások és értékelések rendszere

> **2. 7. Minőségügyi rendszerek integrálása az intézményirányítási rendszerrel**

A szervezéstudományokban felismerték, hogy párhuzamosan egymás mellett létező menedzsment rendszerek nem működhetnek elszigetelten, azokat integrálni kell. Az integráció iránti igény már a 80-as évek végén megjelent, melyet hatásosan mutat be Tenner és DeToro (2007) TQM-ről szóló műve, a minőség teljes kifejlődésének öt szakaszán keresztül:

1. A felső vezetés konszenzusa.
2. Az egész cégre kiterjed a TQM oktatása, mindenki megismerkedik az alpmódszerekkel.
3. A problémamegoldó és folyamatjavító módszerek térhódítása.
4. Az egész céget átható minőségtudatosság áttöréses eredményeket hoz.
5. A minőségmenedzsment, az irányítás és stratégia eggyé válik, nincsen külön minőségügy, külön minőségügyi értekezletek, és a minőségügyi rendszernek elkülönített működése. Mindezek tökéletesen egybeforrnak a vállalat irányításával.

Ugyanerre az integráltságra utal az előző ábrából a vezetői felülvizsgálat és a minőség auditálás rendszere is (3. táblázat)

A nagyobb teljesség kedvéért meg kell említeni az audit modernizálódását, ami a nagyobb komplexitás irányába mutat. A 4. táblázatban áttekinthetők a klasszikus és a modern, komplex belső audit eltérései.

3. táblázat

Vezetői felülvizsgálat és audit összehasonlítása

Vezetői felülvizsgálat	Minőségi rendszer audit
Mit ölel fel	
Az egész szervezetet vagy szervezeti egységet	Folyamatot, tevékenységet, amit lefed a minőségirányítás
Elrendeli	
Vezetés	Megkövetelik a nemzetközi szabványok
Módszer	
Vezetés választása szerint	Nemzetközi szabványok szerint
Dokumentáció	
Az érvényes nyilvántartási rendszer	Folyamatközpontúság, folyamatmodellezés
Megfelelőség	
A szervezet teljesítménye	
Szabályozottság	
A jó működés bizonyítékai – jelei	
Munkatársak	
Hogyan dolgoznak	Mennyit tudnak a minőségügyi rendszerről
Állandóság – Változatosság	
Minden a szabályzatok szerint működjön	A folyamatos fejlesztés bizonyítékai
Személyzet felkészítettsége – képzettsége	
Megfelelő iskolai végzettség	Pótlólagos minőségügyi képzettség
Időztítés	
Évi programok szerint, a vezetés döntése alapján 1 héttől 2-3 hónapig	Belső audit évente 1-2 esetben néhány napos időtartamban
Költségek	
Ellenőrök fizetése, anyagi költségek és a folyamatos képzés költségei	Belső auditorok képzése, költségeik, a külső auditorok költségei

4. táblázat

A klasszikus és a modern komplex belső audit összehasonlítása

	Klasszikus	Modern
Módszer	Szabványok szerinti audit. Hangsúly a feladatok elvégzésének módján és a korrekciókon.	Önellenőrzéses audit. Hangsúly az erősségeken és a problémák keletkezésének megakadályozásán egyes elemek fejlesztésével.
Cél	Bizonyítás, hogy a követelményeknek eleget tesznek. A tényleges és előírt közötti eltérések meghatározása. A követelményeket nem kielégítő elemek meghatározása.	Megállapítani az előrelépés lehetőségét a hibátlanság felé. A felhasználók megalégedettségének megismerése, mérése és a javítások lehetősége. A szervezet hatékonyságának növelése. Visszacsatoló információk, minden működési területen.
Jellemzően	Vertikális	Eltolódás a horizontalitás felé az önellenőrzés miatt.
Irányultság	Reaktív – múlt	Proaktív – jövő
A szervezet teljesítményének értékelése	A vezetés szempontjából.	Az érdekelték (stakeholders) szempontjából
Az auditorok tanulási forrásai	Szabványok, eljárások és auditori tréningek.	Önértékelési tréning, pénzügyi auditoroktól, piackutatóktól, szervezőktől.
Szükséges auditori kompetenciák	Az audit eljárások, módszerek, technikák ismerete. Irányítási rendszerek ismerete. Kommunikációs készségek.	A szervezet működésének megértése. Az önértékelési módszerek és TQM technikák ismerete. Kommunikációs és konszenzuseresési készségek.

Feltétlenül ugyanezekkel a fejlődési lépésekkel kell számolni a felsőoktatási intézményekben is. A minőségbiztosítást az intézet vezetésének részévé kell tenni minden szinten.

> **2.8. Ajánlások**

A szakképzés, továbbképzés valamint felnőttképzés napjaink és további életvitelünk alapvető problémája, tekintettel a gyors változásokra és az új ismeretek, képességek szükségére, a hűmán erőforrás állandó fejlesztésére.

Az oktatási rendszer hiányosságai, elmaradottsága megköveteli a problémakör komplex kezelését. A rendszer önmagában és a rendszerben résztvevő szervezetek eleget kell, hogy tegyenek a következő általános céloknak:

- kompetencia elvűségnek,
- gyakorlatorientáltságnak,
- munkaerő-piaci helyzethez igazodásnak,
- szakképzési struktúra kialakítási követelményeinek.

A fejlesztéspolitika kialakításában, megvalósításában, a rendszer működtetésében részt kell, hogy vegyenek a gazdaság és a vállalkozók képviselői, a szakmai érdekvédelmi szervezetek, kamarák és az állami ágazati hatóságok a minisztériumi szinttől az önkormányzatokig.

A legfontosabb távlati és középszintű feladatok körvonalazása előtt ki kell hangsúlyozni egy komplex, átfogó előzetes felmérés fontosságát a piacorientált oktatás – képzés minőségközpontúságáról. E felmérésbe tarozik:

- Megfelelnek-e a minőségi, tartalmi, formai szabályozók és minőségi követelmények?
- Megfelel-e az intézményi infrastruktúra és megfelelő-e?
- Az oktatói kompetencia (szakmai kompetencia, didaktikai felkészültség, kommunikációs készség, a tanítás mellett a tanulás-irányítási képesség).

- Megteremteni a rendszer egészének és a kivitelező szervezeteknek a minőségmenedzsmentjét.
- A kivitelező szervezetek, beleértve a gyakorló helyek akkreditálását és újra akkreditálását a minőségmenedzsment követelményei alapján.
- Támogatni a szakmaszerkezet korszerűsítését, az átjárhatóságot és a korábbi képzésekben megszerzett ismeretek elismerését.
- Szakmánkénti bontásban megteremteni a tanulói és oktatói teljesítmények folyamatos mérését, összevetve az eredményeket a minőségmenedzsment rendszerében rögzített követelményekkel.
- Az akkreditálásban és a minőségügy fejlesztésében érintett állami intézmények felügyelete mellett napirenden tartani a minőségmenedzsment bevezetését, működtetését minden intézményben és az újra akkreditálás alapvető követelményeként kezelni a minőségügyi rendszer folyamatos működését és az állandó innováció, minőségfejlesztés fenntartását.

Irodalom

Arsovski Z. (2006): Mapiranje ključnih procesa u visokom obrazovanju, Festival kvaliteta 2006, Kragujevac.

*** **Bologna, (1999):** The European Higher Education Area – Joint Declaration of the European Ministers of Education s, Convented in Bologna on the 19th of June 1999.

*** **Bologna Process Stocktaking Report 2009** – <http://www.ond.vlaanderen.be>

Döbrönte Katalin-Vida Szabolcs (2004): A regionális politika és intézményrendszer szerepe Magyarországon. Tér és Társadalom. .

*****EUA (2009)** – European University Association – <http://www.eua.be>

*****European Higher Education Area (EHEA)** – <http://www.ond.vlaanderen.be>

*** **Report** from a working group appointed by the Bologna Follow –up Group to the Conference of European Ministers, Responsible for higher Education, Bergen, 19 – 20- may 2005 – <http://www.ond.vlaanderen.be>

Fields, Joseph C. (1994): Total Quality for Schools: A Guide for Implementation, Books&Standards

Freed, Jann E. and Others (1994): Total Quality Management on Campus: Pipe Dream or New Paradigm? ,AIR 1994, Annual Forum Paper.

Kovács Gergely (2005): (Át)alakuló európai felsőoktatás – Bologna Folyamat – www.sze.hu

- Kovács K. – Veress G. (2000):** Minőségelmélet, Miskolci Egyetem
 ***Londoni kommuniké (2007) – www.okm.gov.hu
- Lovering, J. (1992):** Theory Led by Policy: The Inadequencies of the „New Regionalism”, International Journal of Urban and Regional Research.
- *****OECD (1989)** – Schools and Quality, An International Report, Paris,
- Papanek G.(2003):** Az „európai paradoxon” a magyar K+F szférában. Fejlesztés és finanszírozás.
- Somogyi Sándor (1989):** Minőségmenedzsment oktatása a kesztelyi Georgikon Karon, Georgikon Napok
- Somogyi S., Kajári K., Szabó I. L., Domján P. (2007):** Minőségmenedzsment vezetők részére, Most – Híd, Forum
- A.R. Tenner, I. J. DeToro (1997):** Teljes körű minőségmenedzsment, Műszaki Könyvkiadó Budapest
- *** **UNESCO (1998)** – Felsőoktatás a 21. században – www.unesco.org/education
- Veress Gábor (1999):** A felsőoktatási intézmények minőségmenedzsmentje, Műszaki könyvkiadó – Magyar Minőség Társaság

Angol nyelvű dokumentumok

General Report of the Bologna Seminar “Aligning National against European Qualifications Frameworks: the principles of self certification”, Tbilisi, November, 2008

Quality Assurance and Qualifications Frameworks (Felsőoktatási képesítési keretrendszerek Angliában, Wales-ben, Észak-Írországban, Ausztriában, Magyarországon, Németországban és Romániában). ENQA- European Association for Quality Assurance in Higher Education (Európai Felsőoktatási Minőségbiztosítási Szövetség), 2008

Recommendations of the Bologna Seminar “Council of Europe Higher Education Forum on Qualifications Frameworks, October 2007

London Communiqué of the European Ministers responsible for higher education in the countries participating in the Bologna Process, 2007

National Qualifications Frameworks – Development and Certification. Report from Bologna Working Group on Qualifications Frameworks, 2007

Bergen Communiqué of the European Ministers Responsible for Higher Education in the countries participating in the Bologna Process, 2005

The framework of qualifications for the European Higher Education Area, May 2005

General Report of the Bologna Conference on Qualifications Frameworks, Copenhagen, January 2005

Report by the Bologna Working Group on Qualifications Frameworks – February 2005

Framework for Qualifications of the European Higher Education Area
Berlin Communiqué of the Ministers Responsible for Higher Education in the countries participating in the Bologna Process, 2003
General Report of the Bologna Seminar “Qualification Structures in European Higher Education”, Copenhagen, March 2003

3. Oktatási intézetek tudástranszfer hatásának vizsgálata Vajdaságban

Takács Zoltán¹

> Bevezető

A tanulmányban Szerbián belül a Vajdaság, mint régió aktuális oktatási problémáit elemezzük. A korábbi kutatási projektek adatainak másodelemzésével, majd további szakirodalmi feldolgozással a kisebbségi differenciált oktatási esélyek kerülnek új megvilágításba. Felfedjük a származási, képzési, nyelvismereti, iskolaválasztási, területi és egyéb esélykülönbségek által generált új továbbképzési igényeket a többnemzetiségű Vajdaságban.

> 3.1. Vajdaság képzettségi összetétele

A (volt) jugoszláv népesség, azon belül a vajdasági lakosság képzettségi struktúrája az elmúlt fél évszázadban hatalmas fejlődési folyamaton ment keresztül. A változások reprezentatív példája az írástudatlanok részarányának csökkenése (1921-ben 50,5%, 2002-ben 3,6% Szerbiára vonatkoztatva).

A népesség iskolázottságának változását Mirnics három szakaszra tagolva elemzi: először az általános oktatási-iskoláztatási hálózat kiépítése történik meg, majd a második szakaszban biztosítják a népesség alap iskolázottságát, míg a harmadik szakaszban növekszik a népesség középiskolai és felsőoktatási részvétele, azaz egy magasabb képzettségi struktúra alakul ki a

---

1 A Pécsi Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola 3. éves Ph.D. hallgatója, a szabadkai Regionális Tudományi Társaság és a Magyarorsággutató Tudományos Társaság kutatója, a Magyarkanizsa Egészségház pénzügyi és számviteli osztályának vezetője. A szerző kutatása nagyban hozzájárult a PhD abszolutóriumának a kidolgozásához.

1. táblázat

A 15 év feletti vajdasági lakosság iskolavégzettségi statisztikái

Népszámlálás	Összesen	Általános iskola 3. osztályáig	4-7. osztály	Befejezett általános iskola	Középiskola	Főiskola, egyetem
1953	1 268 302	349 959	711 889	88 171	105 473	6 982
1961	1 360 824	316 779	732 765	120 432	170 552	16 855
1971	1 539 760	273 735	689 037	234 398	293 871	43 356
1981	1 629 497	218 286	345 550	517 009	442 220	83 833
1991	1 627 459	171 056	373 723	411 552	537 333	120 689
2002	1 709 778	110 103	245 663	425 564	751 182	162 081
Százalékos összetétel -%						
1953	100	27.6	56.1	7.0	8.4	0.6
1961	100	23.3	53.8	8.8	12.5	1.2
1971	100	17.8	44.7	15.2	19.1	2.8
1981	100	13.4	21.2	31.7	27.2	5.1
1991	100	10.5	23.0	25.3	33.0	7.4
2002	100	6.4	14.4	24.9	43.9	9.5

Forrás: Vajdaság Autonóm Tartomány, Đurđev. 2007

2. táblázat
Iskolázottsági különbségek az etnikumok között – %

Nemzeti közösségek	Iskolai végzettség nélküli	3. osztályig	4-7. osztály	Általános iskola	Középiskola	Főiskola	Egyetem
Szerb	5. 42	1. 94	13. 73	23. 06	42. 23	4. 65	6. 69
Montenegrói	2. 49	0. 95	5. 00	16. 83	48. 14	8. 72	16. 35
Albán	12. 38	1. 10	13. 58	44. 96	16. 63	1. 87	2. 36
Magyar	2. 11	3. 09	20. 95	29. 76	37. 34	3. 28	3. 03
Horvát	2. 08	2. 40	22. 91	27. 81	38. 77	3. 06	2. 84
Szlovák	1. 60	1. 70	22. 82	31. 99	34. 87	2. 99	3. 20

Forrás: UNDP alapján Kajári, 2006.

társadalomban (Mirnics, 1998). Az 1. számú táblázatban a vajdasági lakosság iskolai végzettségének alakulását mutatom be, népszámlálási adatokra támaszkodva.

Az egyetemi és főiskolai végzettséggel rendelkezők hányada az 1953. évi népszámláláskor mindössze fél százalék volt. A képzettségi szint gyors növekedését a II. világháborút követően az iskolarendszer fejlesztése és a gazdasági fellendülés segítette elő. Tömegessé vált az általános iskolai képzés, valamint a szakképzés. Az 1970-es éveket követő ipari fejlődés hozta a változások tetőpontját. A lakosság képzettségi szerkezetének regionális különbségei is szembetűnőek.

A Vajdaság területén az oktatásnak már a Monarchia idején komoly tradíciója volt, s emiatt itt a képzettségi szint alakulása messze kedvezőbb értékekkel volt jellemezhető, mint Szerbia középső részén. A regionális összehasonlításban a képzettségi szint mutatói a Bácskában a II. világháború utáni időszakban, általánosságban jobbak voltak a vajdasági átlagnál, míg a Bánság és a Szerémség átlag alatti értékeket mutatott. Ennek okai a Bánság periférikus helyzetében, valamint a mezőgazdasági lakosság magas arányában keresendő, valamint abban, hogy a II. világháborút követően az elvándorolt német lakosság helyébe érkező nagyszámú betelepített lakosság az akkori Jugoszlávia elmaradottabb területeiről származtak (kolonizáció), akik között sok volt az írástudatlan. (Nagy, 2007)

Regionális összehasonlításokban a Vajdaság népessége a legutóbbi népszámlálás adatai szerint (is) fejlettebb képzettségi szerkezettel rendelkezik, mint Közép-Szerbia, illetve összességében Szerbia. Az írástudatlanok részaránya a 15 évnél idősebb lakosságban alacsonyabb (2, 52%), mint Szerbiában (3, 64%), vagy Közép-Szerbiában (4, 05). Befejezett általános iskolai végzettség 1%-kal nagyobb, mint a két említett területi entitás esetében. A középiskolai végzettség mintegy 3%-kal jobb Vajdaságban az országos átlagnál és a Közép-Szerbiai képzettségi szintnél. Viszont a felsőfokú (főiskolai, egyetemi) végzettség körében a Vajdaság esetében 2%-os lemaradást tapasztalunk. Ez az egyetemi végzettség esetében a kifejezettebb (Népszámlálás, 2002).

A 2. táblázatból láthatjuk, hogy az etnikumok közötti képzettségi eltérések is jelen vannak a régió népességében. A magyarok képzettségbeli hiányosságai összehasonlítva a többségi nemzettel a középiskolai, valamint a felsőfokú végzettség esetében a legkifejezettebbek. Mindkét esetben a hátrány cca. 5%-os képzettségi részarányal mérhető (közép és felsőfok). Az egyetemet végzett magyarok részaránya a 15 évnél idősebb lakosságban cca. 3%-kal alacsonyabb, mint a többségi nemzeté.

További regionális – területi jellegű elemzésekből láthatjuk, hogy azokban a községekben, ahol erős oktatási intézmények működnek (középiszkolák, főiskola) ott meghaladja a lakosság iskolai végzettsége (akár a szinte 80-90%-os abszolút magyar többségű községekben is) a vajdasági/szerbiai átlagot (Pl. általános iskolai végzettség Magyarkanizsa, Óbecse, Kishegyes, Ada). A kis mezővárosok a képzettség további szintjein nem szolgálnak elégséges részarányokkal. Szabadka, mint csomóponti régió, Észak-Vajdaság regionális központja, a középiskolai és főiskolai végzettségű lakosság részarányával meghaladja a vajdasági képzettségi adatokat, viszont nem tud olyan képzettségi struktúrát elérni, mint pl. a dél-bácskai régió, ahol az egyetemi végzettséggel rendelkező lakosság aránya 8% körül mozog (az Újvidéki Egyetem és egyéb társadalom-gazdasági okok miatt). A 3. számú táblázat részletesen taglalja az iskolai végzettség területi (és egyben etnikai) különbségeit a Vajdaságban, különös tekintettel a vajdasági magyarság életterét képező észak-bácskai régió adataira.

Összegezve: a magyarok általános iskolai végzettsége jobb, mint a többségi nemzeté, viszont a képzettség további szintjein lemaradások tapasztalhatóak. Gábrity ezen adatok ismeretében veti fel az anyanyelvű iskolahálózat, az egyenlő esélyek, a kishitűség problémáját, a délvidéki magyarságot illetően (Gábrity Molnár, 2003).

3. táblázat

A vajdasági, többségében magyar lakta községek 15 év feletti lakosságának iskolai végzettsége (%)

Régió	Iskolai végzettség nélkül	Általános iskola 3. osztályáig	4-7. osztály	Befejezett általános iskola	Középiskola	Főiskola	Egyetem
Vajdaság	4. 4	2. 0	14. 4	24. 9	43. 9	4. 3	5. 2
Észak-Bácska	2. 6	2. 0	16. 2	27. 0	43. 1	4. 4	4. 7
Észak-Bánát	3. 5	3. 5	2. 8	18. 8	39. 4	3. 8	3. 6
Magyar többségű községek							
Szabadka	2. 2	1. 6	15. 3	26. 5	44. 3	4. 8	5. 1
Topolya	3. 8	3. 0	19. 0	28. 0	39. 1	3. 5	3. 6
Kishegyes	3. 5	3. 1	17. 2	29. 3	41. 0	3. 0	2. 6
Ada	2. 2	2. 6	20. 6	28. 8	38. 5	3. 8	3. 1
Magyarkanizsa	2. 1	3. 2	23. 8	30. 9	34. 8	3. 0	2. 1
Zenta	2. 3	2. 0	18. 8	26. 2	41. 3	4. 8	4. 5
Csóka	2. 7	4. 5	24. 3	27. 9	35. 1	2. 9	2. 2
Óbecse	3. 6	3. 0	17. 4	30. 3	37. 6	3. 4	3. 8

Forrás: Népszámlálás. 2002

> 3.2. Oktatás és képzés a Kárpát Panel 2007 empirikus kutatásban

A 2007-ben, a Vajdaságban végzett Kárpát Panel kutatás² a vajdasági magyarságot érintő, oktatás/kutatásra vonatkozott. A kutatás, képzéssel kapcsolatos kérdéssoraiban a megkérdezettek nyilatkoztak a képzettségi szintjükéről, végzettségükről, korukról, nemükről, származási hátterükről, majd a kapott válaszok alapján keresztátlák segítségével történtek további elemzések.

A parciális kutatási eredmények elemzésének célja a kisebbségi közegre jellemző, általános összefüggések megfogalmazása, a kiemelkedő egyenlőtlenségek megjelölése, majd ezek ismeretében a tanulmány következtetéseinek megfogalmazása.

A szerbiai/vajdasági megkérdezettek az iskolai végzettségre vonatkozó kérdés megválaszolása során kilenc válaszlehetőség közül választhattak: 1 – általános iskola, 2 – szakiskola, 3 – szak-középfiskola, 4 – gimnázium, 5 – technikum, 6 – főiskola, 7 – egyetem, 8 – magiszteri, 9 – Ph.D., egyéb posztgraduális képzés. A válaszadók 7%-a jelenleg is tanul, a többi megkérdezett befejezte a tanulmányait. A tanulmányaikat befejezett válaszadók közül (N=328) legtöbben általános iskolát végeztek: 33,3%. Minden negyedik megkérdezett szakközépfiskolát (érettségit nyújtó képzés) fejezett be, míg 17,6%-uk hároméves szakiskolát végzett. A kérdőívészés során adatot szolgáltató vajdasági magyarság 7,8%-a rendelkezett egyetemi végzettséggel, főiskolát pedig 6,7%-uk

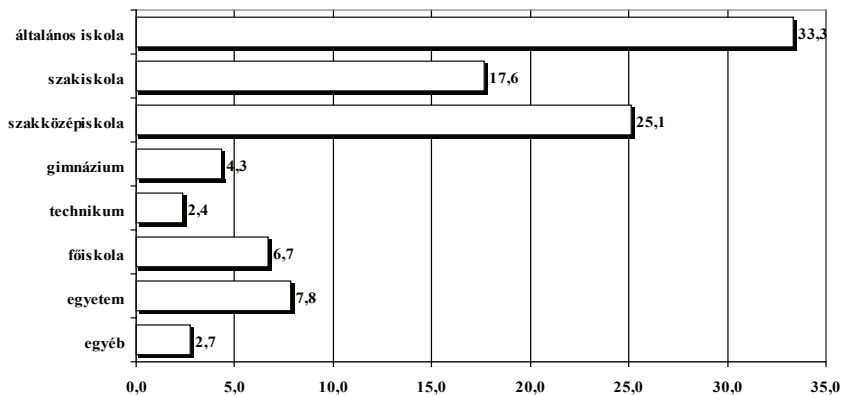
---

² A Kárpát Panel kutatás a Vajdaságban 380 fős mintával készült, 2007-ben (többlepcsős, véletlen mintavételi módszerrel, a háztartások szintjén, a személyek szabad kvótás rendszerben történő kiválasztásával). A mintavételi lépcsők alapja: a régió, körzetek, azon belül főleg a magyarok lakta községek, majd a települések. A kérdőívészés 17 vajdasági községben, azon belül pedig 26 településen Bácskában és Bánátban folyt (Szerémség kivételével, a magyar lakosság alacsony száma miatt). A minta megoszlása tömb – szórvány viszonylatban: 65-35%. A válaszadók 49%-a falun, 51%-a pedig városban él. A minta szociodemográfiai jellemzői: a megkérdezettek 58%-a nő, 48%-a férfi, családi állapotuk szerint 61%-a házas, a többi egyedül él, vagy özvegy, 71%-uknak van gyermeke. A Kárpát Panel által képviselt minta korstruktúrában is reprezentálja a vajdasági magyarságot, ami azt jelenti, hogy: 30%-uk 18-34 éves, 35%-uk a 35-54 éves, míg 35% az 55 év feletti korcsoportját képviseli (Gábrity Molnár–Rác, 2007a).

fejezett be. Az 1. ábra szemlélteti ezen arányokat (ez némely esetben jobb, mint a régió népességének iskolavégzettsége, ld. képzettségi összetétel).

1. ábra

A magyar lakosság (N=328) legnagyobb iskolai végzettsége

Forrás: Kárpát Panel 2007.

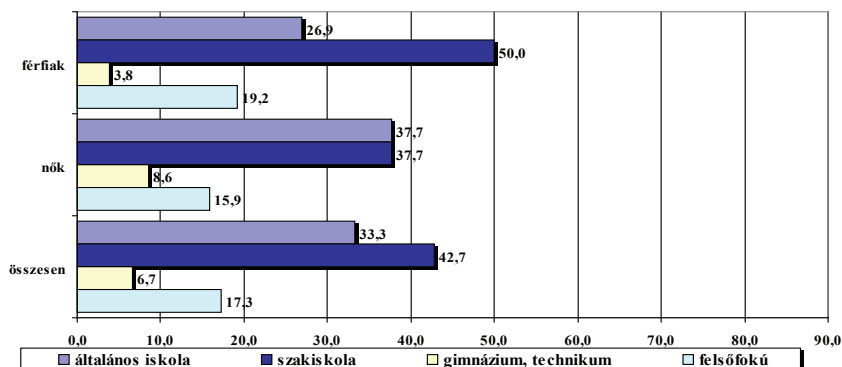
A tanulmányaikat befejezett válaszadók esetében láthatjuk, hogy jelentős különbségek mutatkoznak meg férfiak és nők, valamint a falusi és a városi lakosság között (2. és 3. ábra).

Az általános iskolát végzettek körében a nők, a szakiskolát és főiskolát/egyetemet végzettek körében pedig a férfiak vannak többségben. A válaszadó férfiak nagyobb százaléka fejezett be gimnáziumot, mint a válaszadó nők.

Falun legtöbben általános iskolát végeztek. A szakiskolai oktatás a válaszadók által szolgáltatott információk alapján mindenki számára elérhető, kisebb különbségek jelentkeznek csak a falun és városban élő vajdasági magyar lakosság szakiskolai végzettségét illetően. Gimnáziumi tanulmányokat is inkább az urbánus településeken élő magyar lakosság folytatott. A magasabb végzettségi szinteken pedig (főiskola, egyetem és posztgraduális képzés) egyértelműen felülreprezentáltak a városban élők.

2. ábra

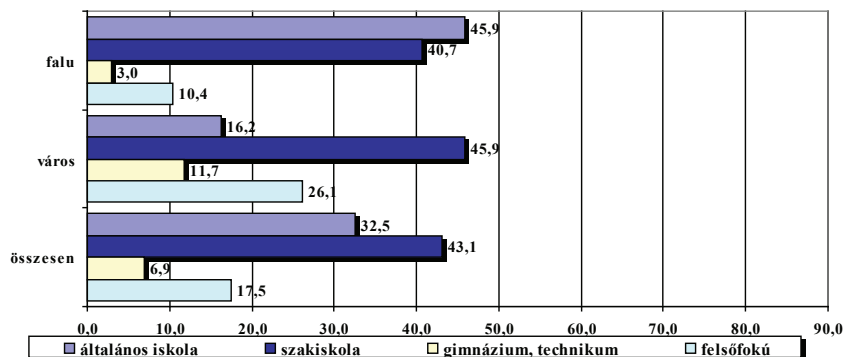
Nemek szerint megmutatkozó különbségek a vajdasági magyar lakosság iskolázottsága terén

Forrás: Kárpát Panel 2007.

3. ábra

A lakhely következtében megmutatkozó különbségek a vajdasági magyarság végzettségében

Forrás: Kárpát Panel 2007.

A 4. ábra a lekérdezett személyek életkora és iskolázottsági szintje közti különbségekre hívja fel a figyelmet. Az oktatás magasabb szintjeit egyértelműen a fiatalabb generációk érik el. Szakiskolai, szakközépiskolai végzettséggel a fiatalabb (18-34 éves) generációk több mint 10%-kal nagyobb arányban rendelkeznek,

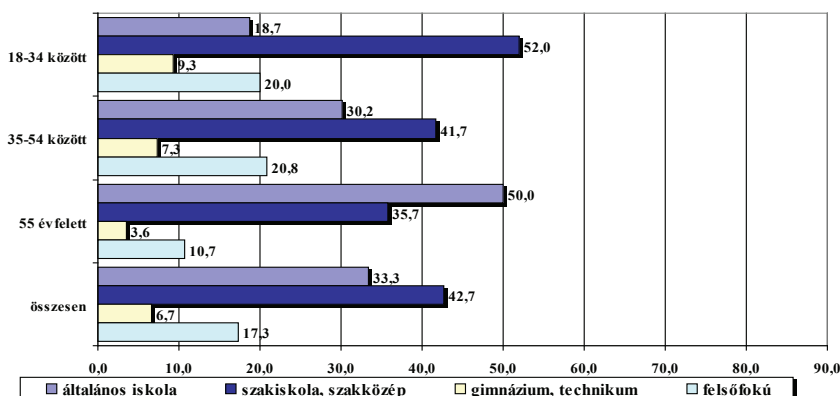

mint a 34-54 évesek, míg az 55 év felettiekkel összehasonlítva ez az eltérés 20% körül mozog.

Hasonló eltérések figyelhetők meg a gimnáziumi végzettség, de leginkább a felsőfokú végzettség és a megkérdezettek kora között. Itt jellemzően a fiatalabb generációk rendelkeznek magasabb iskolai végzettséggel. Ezen eltérések hátterében a közép- majd a felsőoktatási intézmények fokozatos expanziója, kifejezett tömegesedése, valamint az iskolai életszakasz meghosszabbodása áll.

4. ábra

Iskolázottsági különbségek a vajdasági magyar lakosság korösszetételében

Forrás: Kárpát Panel 2007.

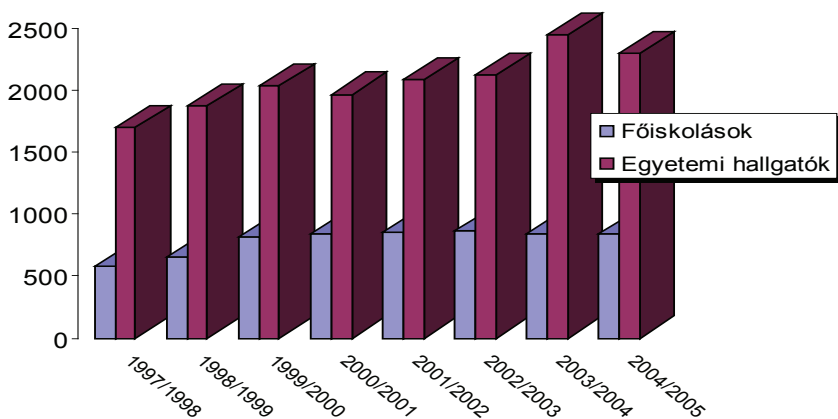
> 3.3. Magyarok a vajdasági felsőoktatásban

A Vajdaságban, a 2004/2005-ös tanévben összesen 3 142 magyar nemzetiségű tanuló tanult az Újvidéki Egyetem karain illetve a tartomány főiskoláin. A magyar egyetemisták száma 2 298³, míg a főiskolai hallgatók száma 844 volt.

³ A hallgatói létszám a 2008/2009-es tanévben sem változott jelentősebb mértékben, a magyar egyetemi hallgatók száma 2 485 volt a Tartományi Oktatásügyi és Művelődési Titkárság adatai alapján.

5. ábra

Az Újvidéki Egyetemen, vajdasági főiskolákon tanuló magyar hallgatók

Forrás: Tartományi Oktatásügyi és Művelődési Titkárság. 2006.

Az 5. ábrán látható, hogy az 1997-2005 közötti időszak egy országos viszonylatban is érvényes trendet rajzol ki a tartomány felsőoktatási kontingensében: az egyetemre iratkozók száma a 2000-es évtől határozottan megnövekszik, míg a főiskolán való tanulást egyre kevesebben preferálják. Ez fordítottan érvényes a magyarokra: a magyar diákok egyre nagyobb számban iratkoznak főiskolákra, míg az egyetemen tanulók száma stagnál.

A rendezetlen magyar nyelvű felsőoktatás miatt a magyar hallgatónak kevés lehetősége van az állami karokon és főiskolákon, anyanyelvén tanulni. Mindössze 1/3-uk tanul anyanyelvén, vagy részben anyanyelvén (főleg a szabadkai karokon, főiskolán), míg 2/3-uk szerb nyelven végzi egyetemi/főiskolai tanulmányait, főleg az Újvidéki Egyetem karain⁴.

⁴ Pontosabb adatokkal a magyar hallgatók tanítási nyelv szerinti megoszlására a 2000/2001-es tanévből rendelkezünk (Gábrity Molnár, 2003). Az említett tanévben a magyar egyetemisták 71,2%-a tanult szerb nyelven, részben magyarul 22,8%-uk, míg tisztán magyar nyelven 6%-uk tanult mindössze. A főiskolai képzésben kedvezőbb az arány, ugyanis a hallgatók 50,5%-a tanul magyar nyelven (részben 13,6%, míg tisztán magyar nyelven 36,9%-uk). A magyar főiskolai tanulók megközelítőleg fele tanul szerb nyelven.

A vajdasági magyar fiatalokra jellemző a tannyelv szerinti iskolaválasztási preferencia, ugyanis állandósult problémát jelent a magyar fiatalok szerb nyelvtudása. Ez abszolút mértékben formálja a fiatalok szerb felsőoktatási rendszerről, szerbiai egyetemekről alkotott képét.

A válaszadók (Kárpát Panel, 2007) arra a kérdésre, hogy: „*milyen nyelven végezte az iskolát (a legmagasabb iskolai szinten)?*” nem szolgáltak meglepő válaszokkal. (6. ábra) Egy kiterjedt és stabil általános iskolai háló meglétét támasztja alá a megkérdezettek válasza. Az általános iskolát több mint 90%-uk magyarul fejezte be. Az anyanyelvű oktatás az oktatás magasabb szintjein már problémákba ütközik. Szakiskolát a válaszadók 65,9%-a, gimnáziumot pedig 75,6%-a fejezett be magyarul. Ebből is látszik, hogy a *vajdasági magyarság nem tudja anyanyelvén bejárni a teljes oktatási vertikumot.*

A felsőfokú végzettség megszerzése során a megkérdezettek 44,7%-a tanult magyarul a Vajdaságban. Szakok szerint – a 7. ábrát elemezve – vezetnek a pedagógusok, majd a műszaki és a közgazdász végzettségűek következnek. Azok a szakok dominálnak, amelyeket magyarul, vagy részben magyarul lehet hallgatni Vajdaságban.

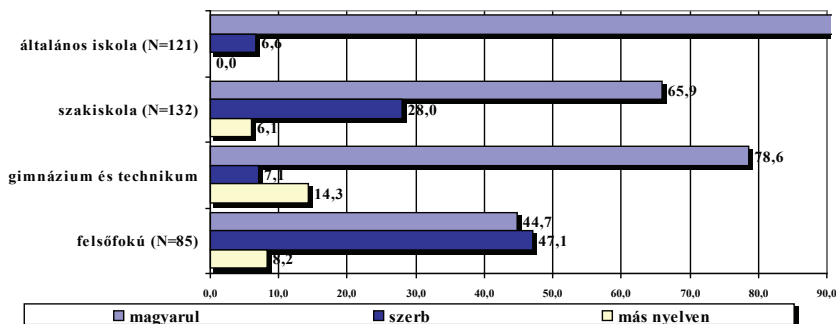
Szakkválasztási korlátokkal szembesülnek a fiatalok. Ők mindeképpen szeretnének felsőfokú végzettségre szert tenni, de ez számukra csak abban az esetben érhető el, ha anyanyelvükön tanulhatnak (vagy részben, vagy teljes egészben), a *környezetnyelv (szerb) nem elégséges ismerete*⁵ egyszerűen kiszorítja őket a felsőoktatási intézmények sokszor gazdagabb, államnyelven kínált programjaiból.

---

⁵ A Mozaik 2001-es kutatás során a vajdasági (magyar) fiatalok a „jól beszélt” nyelvek kategóriájában, magukat legtöbbször a szerb nyelv, mint környezetnyelv után az angol, majd a német nyelvhez sorolták. *A fiatalok 79%-a beszéli jól a környezetnyelvet.* Erős regionális alapokon létrejövő egyenlőtlenségek határolják be a környezetnyelv ismeretét (tömb – szórvány). Nem tanul meg minden magyar fiatal szerbül. Mindezek a „nyelvi barrikádok” a fiatalok érvényesülési esélyeit korlátozzák, és növelik az esélyegyenlőtlenséget. Angolul 22%-uk, míg németül mindössze 6%-uk beszél jól. Más idegen nyelvek, mint pl.: olasz, francia, spanyol, orosz részaránya igen alacsony. Mozaik, 2001. MTT archívuma

6. ábra

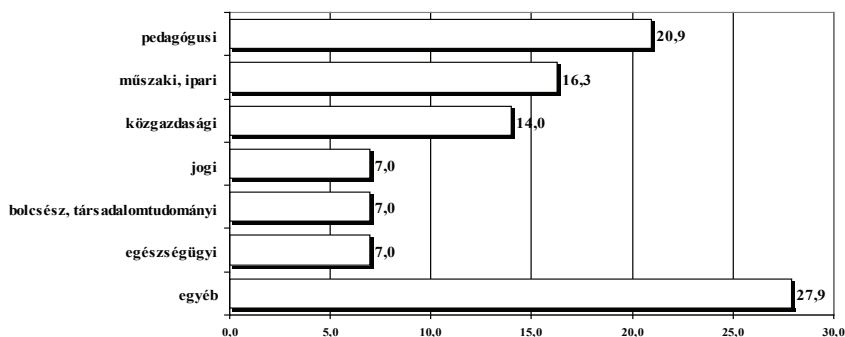
A tanyelv és a legmagasabb iskolai végzettség közti összefüggések a magyar lakosság körében

Forrás: Kárpát Panel 2007.

7. ábra

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők tudományágak szerinti megoszlása, %-ban (N=43)

Forrás: Kárpát Panel 2007.

A vajdasági magyar fiatalok tipikus karrier-útjainak alakulása egyértelműen kapcsolatba hozhatóak a jellegzetes nyelvtudás-típusokkal, amelyeket a fiatalok képviselnek. Gábrity 2007-es empirikus kutatásaiból kiderül, hogy a *sikeres karrier* feltételezi: az anyanyelv kitűnő (jeles), az államnyelv szintén kitűnő (jeles) ismeretét, majd további egy idegen nyelv közép vagy felsőfokú, és a második idegen nyelv „jó” ismeretét. Az anyanyelvüket jól, az államnyelvet elégségesen és egy idegen nyelvet középfokon

ismerő vajdasági fiatalok *középszerű karriert* futnak be. *Sikertelen szakmai előrehaladás* nehezíti azon fiatalok helyzetét, akik keverik a két állandó használatban lévő (magyar és szerb) nyelvet, és gyengén, infunkcionálisan rendelkeznek egy idegen nyelvvel (Gábrity Molnár, 2007b).

A nyelvismeret fontossága megkérdőjelezhetetlen, legyen szó bármilyen összetételű, vegyes, vagy etnikailag homogén környezetről. Az etnikai környezet sajátosságai, egyfelől megkövetelik az egyéntől a környezet nyelvének ismeretét (nem kötelezően anyanyelv) a társadalmi kommunikáció megteremtése miatt, ahol maga az érdekérvényesítés, az egyén érvényesülése valósul meg ezáltal, másfelől a társadalom „nyitottsága” újabb és újabb *lehetőségeket kínál az egyének számára az önmegvalósításra egy globális „soknyelvű” multietnikai színtéren.*

A vajdasági magyarságot is kifejezetten érintő egyenlőtlenség, többek között a felsőoktatási intézmények területi koncentráltságából adódik.

A vajdasági régió felsőoktatására jellemző az intézmények *tartományközpontban történő koncentrálttsága, a régió északi részének marginalizálódása.* Az Újvidéki Egyetem 70,3%-ban, míg pl. Szabadka csak 17,7%-ban tud hozzájárulni a felsőoktatási hálózat kapacitás-megosztásához. *A Szerbiában tanuló magyar hallgatók fele Szabadkán tanul (46,05%), majd 6,49% Nagybecskerekén, 6,14% Zomborban, és Újvidéken 40,48%.*

A többi kihelyezett tagozattal működő vajdasági városkában (Nagykikinda, Fehértemplom) a magyar hallgatók száma elenyésző, 1% alatt mozog. *Az Észak-Bácskában működő néhány kar tömöríti nagy mértékben a vajdasági magyar elit felnövekvő generációit.*

A Vajdaságon belül egyetlen vajdasági állami egyetemi központ látja el az ország 27,8% lakosságát képviselő tartományi felsőoktatási térséget, míg a közép-szerbiai egyetemi képzés 4 állami alapítású egyetemi központban zajlik. *Az intézményi megoszlás okolható a felszínre kerülő képzettségbeli regionális egyenlőtlenségekért, és a vajdasági magyarok által képviselt „kényszerű” iskolaválasztási preferenciák kialakulásáért egyaránt (Takács, 2008).*

A tények ismeretében a vajdasági magyarság legnagyobb, az oktatás területén jelentkező esélyegyenlőtlenséget a felsőoktatásban tapasztal: szakmai (kényszerű iskolaválasztási preferenciák), nyelvi (anyanyelv) és képzettségi szintbeli (preferált főiskolai tanulmányok) korlátokkal szembesülve.

> 3. 4. A régió felsőoktatásának megítélése a vajdasági magyar fiatalok részéről

Az oktatáson belül, a felsőoktatás által termelt regionális egyenlőtlenségek problémája mindenképpen megoldásra szorul. A délvidéki magyarság helyzete e téren igen összetett: a továbbtanulási hajlandóság kisebb, mint a többségi nemzeté, a gyermekek száma folyamatosan csökken, valamint a továbbtanulás dimenziója nem csak a szándékon múlik, de a hozzáférhetőségen is (Gábrity Molnár, 2006).

Pásztor szerint: „A kisebbségekhez tartozás olyan önálló tényezőnek tekinthető, mely a származáson túl is differenciálja az iskoláztatási esélyeket”. Pásztor Felvidéki vonatkozású következtetései szerint a „magyar nemzetiséghez való tartozás csaknem két évvel csökkenti a gyerekek iskolában eltöltött éveinek számát” (Pásztor, 2004).

Így az esélyegyenlőség hasonló feltételei között, nem okoz nagy meglepetést az a tény sem, hogy a vajdasági magyar főiskolások, egyetemisták részaránya fele akkora, mint a vajdasági 20 és 35 év közötti lakosságé (5,59% a magyarok esetében, míg 11,5% a vajdasági lakosság esetében).

A nemzeti kisebbségek felsőfokú képzettségében is hasonló arányú különbségek mutatkoznak. A magyarok mintegy 6,3%-a, míg a többségi nemzet 11,3%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel. Az egyetemet végzettek aránya a magyarok körében igen alacsony (a 15 évnél idősebb lakosság 3,3%-a). A magyar egyetemisták részaránya az összes vajdasági hallgatói létszámban 6%, de részarányuk azonban folyamatosan csökken.⁶

---

⁶ Népszámlálás, 2002.

A tannyelv fontos szerepet játszik a magyar hallgatók pályaválasztás során meghozott döntéseiben, ugyanis állandósult problémát jelent a magyar fiatalok szerb nyelvtudása, amely abszolút mértékben formálja a fiatalok szerb felsőoktatási rendszerről, szerbiai egyetemekről alkotott képét. Sokan nem vállalják föl ezt a megpróbáltatást.⁷ Esetleg, **kudarckerülő magatartást** tanúsítanak, konzisztensen cselekednek, mert tudják magukról, hogy melyik nyelven képesek sikeresen továbbtanulni, és a tannyelv függvényében választanak a legközelebbi városban felsőoktatási intézményt.

A tanulók, sokszor önhibájukon kívül eső tények miatt nem tudnak szerbül (az általános és középiskolában is gyengén tanítják a szerb nyelvet) és ezt a problémát, mivel mindenáron diplomához szeretnének jutni, egy valójában energiatakarékos lehetőséggel oldanák meg.

Tehát, lokális szinten is vannak tévutak, amit mutat a környezetnyelv nem megfelelő oktatása. Ez **gettósodáshoz** vezet hosszú távon, abban az esetben, ha már a negatív, deprimáló, visszafejlődő/fejlesztő társadalmi körülmények miatt a költségkímélő, kudarckerülő megoldások is elfogytak.

A középiskolások, vagy a már érettségivel rendelkezők magyarországi továbbtanulása/érvényesülése, sokszor automatikusan hozza magával az **elvándorlás, külföldi letelepedés lehe-**

---

⁷ *Karrierutak vagy parkoló pályák? Friss diplomások karrierje, migrációs tendenciája, felnőttképzési igényei a Kárpát-medencében* kutatási projektum (az MTA Etnika-nemzeti Kisebbségkutató Intézet koordinálásával (Budapest), 2006) eredményei világosan kifejtik: A magyar közösségek a Vajdaságban, annak függvényében, hogy a magyarság milyen arányban képviselteti magát, változó nyelvi magatartásformát tanúsítanak. Azok a tényezők, amelyek az államnyelvtudást meghatározzák: lakóhely környezetnyelve, a település nagysága/jellege és az iskolai tannyelv választás. A vajdasági magyar fiatal iskolai életútjában a tipikus nyelvhasználati helyzet: 1. a tömb-magyarság térségében – Kétnyelvű óvoda, általános és középiskola magyarul, egyetem szerbül vagy részben anyanyelven (Szabadka), esetleg specializálás szerbül Vajdaságban vagy magyarul az anyaországban. 2. a szórványban – Kétnyelvű óvoda, általános iskola magyarul, a középiskola szerbül, vagy részben magyarul, az egyetem szerbül (Újvidéken vagy Szabadkán). Forrás: Mozaik 2001- Gyorsjelentés, Vajdaság, a Magyar fiatalok a Kárpát-medencében című tanulmánykötetben, kiadó: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest. 2002.

tőségét. Mivel a külföldön diplomázott egyéneknek, a potenciális visszatérést követően, ismét az államnyelvet érintő korlátokkal kell szembesülniük, ők gyakran nem is térnek vissza.

Nem a nyelv képezi az egyetlen problémát. A fiatalok valamenyien elgondolkodtak a külföldre költözés és munkavállalás lehetőségéről. Tisztában vannak azzal, hogy mennyi esélyük lehet az EU-ban, vagy más kontinensen munkát vállalni, vagy letelepedni.

Nagyobb migrációs hajlammal rendelkeznek azok, akiket egy potenciális cél-ország esetleg be is fogadna: orvos, műszaki informatikus, programozó, művész, sportoló, újságíró, építőmunkás, szimultán fordító, főleg a határ menti területekről, ahonnan esetleg heti ingázásban is megoldható a Magyarországon, vagy közeli EU-s országban való hosszabb tartózkodás és munkavállalás.

Elzárkóznak a külföldre vándorlástól azok, akik tudják, hogy szakmájukkal nincs esélyük munkát vállalni (pedagógus), vagy akinek itthon kielégítő munkája van (műszaki végzettség).

A 2007-ben készült empirikus kutatás eredményei azt bizonyítják, hogy a délvidéki magyar fiatalok igenis átlátják a társadalom és gazdaság fejlődési pályáját (az ország helyzete kedvezőtlen, ők a háborúk, válságok generációi, jellemző rájuk a borúlátás: távoli EU-s perspektívák, politikai instabilitás, pesszimizmus, külföldi tőke hiánya, gazdasági fellendülés hiánya stb.), a felsőoktatásról, diplomákról, iskolai végzettségekről pedig konkrét, kiforrott véleménnyel rendelkeznek.⁸

Véleményük szerint a *régióban a keresett szakmák*: közgazdász-menedzser, informatikus, logisztikai szakember, építészmérnök, pénzügyi szakértő, marketingszakember, reklámszakértő, szakorvos, fogorvos, szimultán fordító, turisztikai szakember

---

⁸ A fókuszcsoport résztvevőinek véleménye alapján Gábrity Molnár Irén tanulmányában: Vajdasági magyar fiatal diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei, a *Mandel Kinga – Csata Zsombor (szerk.):* Karrierutak vagy parkoló pályák? Friss diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei a Kárpát medencében nemzetközi projektum anyagában, az egykori Apáczai Közalapítvány honlapján. 2007. http://www.apalap.hu/letoltes/kutatas/karrierutak_vagy_zarjelentes.pdf (Letöltve: 2009. február 1.)

(vendéglátóipar), vállalkozók, építész, szobafestő, kőműves, textilmunkás.

A presztízsszakmák: menedzser, banki/pénzügyes munkák, marketing, informatikai munkák, programozó, vállalkozó, közgazdász, képzett könyvelő, ügyvéd, egyetemi tanár, logista, építész-mérnök, szakorvos.

Nem igényelt (viszonylag telítődött) szakmák a régióban: fém-megmunkáló munkás, fodrász, vegyész, gépkocsivezető, kertész és a bölcsészszakok (kivéve a pszichológust és az angol nyelvészt), kereskedő-eladó (*Gábrity Molnár, 2007b*).

Gábrity elemzéseiben a friss diplomások véleménye szerint a jó/kielégítő egyetemi képzés jellemzői: dinamikus és nyitott felsőoktatási intézmény, multidiszciplináris képzés, versenyképes tudás, kreativitás serkentése. Elvárásaik között van még a kollegiális tanár-hallgató viszony, fejlett infrastruktúra igénye (laboratóriumok, könyvtár, sportközpont, kollégiumok). Végül, a választható szakirányok/tantárgyak, amelyek több nyelven folynak, inspirálók és folyamatos továbbképzést biztosítanak (*Gábrity Molnár, 2007b*).

Társadalmi szempontból, Vajdaság jellegzetes multikulturális térség, ahol az autochton lakosok két-, vagy háromnyelvű életvitelhez szoktak. Ez alapot szolgáltathat egy **multietnikai egyetem, vagy multietnikus egyetemi infrastruktúra** kialakításához. Ehhez azonban nélkülözhetetlen a határ menti és a határokon átívelő kapcsolatok építése.

Megállapíthatjuk, hogy a (magyar és nem csak magyar) hallgatók rendelkezésére álló lehetőségek nem elég széleskörűek, és a jelen helyzet nem kielégítő a tartomány intellektuális kapacitásait tekintve sem a nemzeti-etnikai jellegű igényekhez mérten.

> 3.5. A jövő szakmakínálatát biztosító regionális felsőoktatási háló távlatai

A régió teljes „intellektuális produkciójának” terhét jelenleg az **Újvidéki Egyetem** hordozza, viszont piaci viszonyokat illetően, a jövőben nem marad domináns szerepben. Belgrád mellett nehezen tud érvényesülni (kapacitás, tradíció stb.). Mindez mellett nem tudja biztosítani a térbeli lefedettséget sem. Továbbá a belgrádi, illetve az újvidéki székhellyel bíró felsőoktatás nem méltó hordozója a régióspecifikumoknak, jellemző térdimenzióknak, amelyek a felsőoktatás területén, de akár a foglalkoztatás területein is kifejezésre jutnak. Így Vajdaság, északi része fejlett, szakmakeresletet kielégítő, európai értékrendet képviselő egyetemi háló nélkül marad és a magyar fiatal értelmiség egyébként is „nehézkés” ki-termelése szakad meg –teljesen.

A változásokra érzéketlen egyetemi karok nem megfelelő képzései, programjai pedig tovább fokozzák a feltörekvő munkanélküliséget, azaz a piacképtelen oklevéllel rendelkezők csoportját. A munkáltató más kompetenciákat remél, más képességekre, tudásra, jártasságra vár, amihez nélkülözhetetlen az oktatási rendszer segítsége, képzési, átképzési, felnőttképzési rendszer legitimálása.

A vajdasági felsőoktatási intézményekből kikerülő nem piacképes diplomatulajdonosok tisztában vannak azzal, hogy a megszerzett tudást itthon nem fogják tudni értékesíteni, így jelentkeznek a **fiatal elvándorlók**, akik külföldön próbálnak meg munkát vállalni, karriert-, jövőt építeni (teljesen függetlenül attól, hogy sikerül-e nekik legalább külföldön a szakmában dolgozni).

Vannak azok az itthon is piacképes diplomatulajdonosok (műszaki informatikus, orvos, újságíró, fordító stb.), akik bárhol képesek érvényesülni, ezért nem túriuk a politikai elit hazardírozó viselkedését és emigrálnak. A szakmakereslet továbbra sem találkozik a szakmakínálattal, mert a rigorózus felsőoktatási struktúra piaci igényeket nem követ.

Egy nyelvi-, és kulturális tekintetben teljesen liberális **multi-kulturális egyetemalapítási elaborátum** vázlatában már létezik

(Szabadka Önkormányzat Képviselőháza kereteiben azt 2003-ban elfogadta). A képzés itt több nyelven folyna, az államnyelv mellett a nemzeti kisebbségek nyelvén, valamint idegen nyelveken. Önálló egyetemként működne, minimum 3 tudományterületen, a teljes oktatói vertikumon, és felnőttképzési programok keretén belül.

A kutatás kiterjedne a gazdasági szféra szükségleteire is, és kölcsönös együttműködés, segítségnyújtás, finanszírozás mentén működne. Sajnos, az elmúlt időszak „megrekedt” centralista ideái mellett ez nagyon nehezen képzelhető el.

Az egyetemi város létrehozásának célja az északi régió megfelelő szakmakínálatának biztosítása lenne. Több diszciplína karok formájában történő akkreditálása, biztosítva ez által a régió fiataljainak a lehetőségeket, a nagyobb választékot (egyben a gazdasági szükségletekhez idomított oktatási kínálatot), illetve a magyar, vagy részben magyar nyelven történő tanulás esélyét.

A teljes magyar népesség iskolai és szakmai képzésének hatékony feljavítása, saját (lokális) erőforrások bevetésével, és az elérhető anyaországi/külföldi (EU) támogatások tudatos összpontosításával volna lehetséges. Viszont ez nem működhet, mert politikai szempontok, irányelvek országos szinten mindezt akadályoznák, nem beszélve a törvényes előírások lehetőségeket szűkítő megletéről.

A felsőoktatásról alkotott felfogás revíziója azt jelentené, hogy a jövőben sor kerülne az oktatási intézmények **régióban működő hálózatának** elemzésére/felülvizsgálatára, amely alapot szolgáltatna egy olyan határokon átívelő felsőoktatási mechanizmus létrehozásához és működtetéséhez, amely képes kikerülni az átfedéseket, párhuzamos szakok és szakirányok létesítését Szabadka–Újvidék–Szeged–Pécs–Eszék–Temesvár körüli régióban gondolkodva.

A többnyelvű egyetemek keretében is nélkülözhetetlen folyamatosan fenntartani a magyar (részben magyar) intézményeket. Prioritást élveznek: az identitásörző felsőoktatási intézmények (pl. az alapképzéses pedagógusszakmát kibocsátó karok mesterkurzussal vagy másoddiplomával kiegészítve), valamint minden régi-

óban a presztízsszakmákat kibocsátó karok, tehetséggondozók, szakkollégiumi rendszerrel ellátva.

A regionális felsőoktatási háló egyetemi bázis-együttműködéseit egészítené ki egy távlatokat felsorakoztató intézményi szerkezet: Kárpát-medencei *e-egyetem* virtuális háló, a gazdasággal szorosan együttműködő *trainee (gyakorlatot biztosító) -infrastruktúra*, regionális gyakornoki szerkezet felépítése/működtetése karrierrodákkal karöltve, biztosítva ez által a munkaerőpiaccal kiépített kapcsolatok intézményesülését, zökkenőmentességét, információáramlást, visszacsatolást, amelyben a helyi gazdasági szereplők is érvényesítenék érdekeiket. A gazdaság igényei felé forduló kutatói műhelyek fontos szerepet játszhatnak az egyetemi kutatómunka tartalmi „színesítésében”.

A jövőben az oktatás és regionális intézmények támogatásában a versenyképesség fejlesztése a főszerep. A határon túli magyar felsőoktatás (a vajdasági is) integrálódhatna egyfajta „magyar felsőoktatási térbe”, rajta keresztül pedig az egységesülő európai felsőoktatási térbe. Az egységes európai felsőoktatási térség új összefüggéseket helyez előtérbe, melynek következtében nemzeti felsőoktatási stratégia kidolgozására van szükség. E célból újragondolandó a térség magyar-magyar és magyar-nem magyar nyelvű intézményei közötti regionális együttműködések gyakorlata, finanszírozása, amely nyomán egy olyan regionális felsőoktatási tömörülés jöhet létre a Kárpát-medencében, amely az egységes európai felsőoktatási piacon is megállja a helyét.

Felhasznált irodalom

Đurđev, B (2007): Stanovništvo i domaćinstva Autonomne Pokrajine Vojvodine početkom XXI. veka. Novi Sad: APV. Pokrajinski sekretarijat za demografiju, porodicu i društvenu brigu o deci. 146-151. p.

Gábrity Molnár Irén (2003): Az értelmiségpótlás körülményei. In: Gábrityné Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa (szerk.): Kisebbségi létjelenségek. Szabadka: MTT. 287-329. p.

Gábrity Molnár Irén (2006): Oktatásügy – a tudásalapú társadalom felé. In: Gábrityné Molnár Irén és Ricz András (szerk.): Kistérségek életereje. Szabadka: RTT. 103-130. p.

Gábrity Molnár Irén – Rác Lívia (2007a): Vajdaság (Szerbia) – Kárpát Panel 2007. In: Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái, Gyorsjelentés. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 120-184. p.

Gábrity Molnár Irén (2007b): Vajdasági magyar fiatal diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei. In: Mandel Kinga – Csata Zsombor (szerk.): Karrierutak vagy parkoló pályák? Friss diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei a Kárpát medencében. 132-172.: Apáczai Közalapítvány honlapja: http://www.apalap.hu/letoltes/kutatas/karrierutak_vagy_zarojelentes.pdf (2008.02.15.)

Kajári Karolina (2006): Életminőség – humánhátér, kultúra. In: Gábrityné Molnár Irén és Ricz András. (szerk.): Kistérségek életereje. Szabadka: RTT. 72-82. p.

Mirnic Károly (1998): A magyar kisebbség iskolázottsági szintje a Vajdaságban. In: Gábrityné Molnár Irén és Mirnic Zsuzsa (szerk.): Vajdasági Útkereső. Szabadka: MTT. 33-55. p.

Nagy Imre: Vajdaság. Pécs – Budapest: Dialóg Campus Kiadó. 205-206. p.

Republički Zavod za Statistiku: Popis 2002 – Népszámlálás 2002. Beograd: Republički Zavod za Statistiku Srbije.

Pásztor Adél (2004): Iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek kisebbségben – http://www.szochalo.hu/uploads/media/iskolazottsagi_eselyegyenlotlensegek.pdf (2008.december 5.)

Takács Zoltán (2008): A felsőoktatás regionális dimenziói a Vajdaságban. In: Buday-Sántha Attila – Zemplényiné Bartha Júlia (szerk.): Évkönyv. 2008. Pécs: PTE KTK. 271-283.

Tartományi Oktatásügyi és Művelődési Titkárság honlapja: <http://www.psok.org.yu> (2008. 02. 15.)

4. Képzési igények és kínálatok térszerkezete

Dr. Gábrity Molnár Irén¹

> **Bevezető**

A vajdasági iskolahálózat képzési szakokat és minőséget nyújtó kapacitásai nem mindig felelnek meg a munkaerő-piaci elvárásoknak. A probléma elemzéséhez folyamatosan ismernünk kell a foglalkoztatottsági feltételeket, majd a kínálatot is, mint a munkavállalók képességét.

> **4.1. Foglalkoztatottsági adatok**

Szerbiában a mezőgazdaság, halászat és erdőgazdaság a statisztikai kimutatásokban primőr, az ipar, bányászat, építőipar és kisipar szekunder, a szolgáltatások terciér besorolásúak. Az utóbbi fél évszázad során, aktív népesség zöme előbb áttevődött a primőr gazdasági tevékenységből a szekunder gazdasági tevékenységekbe (1953–1971 között), onnan pedig a terciér tevékenységekbe (1971–1991 között).

Az 1953–1991-es időszakban az aktív népesség gyors ütemben szabadult meg a nehéz mezőgazdasági munkától. Vajdaságban 1991-ig az aktív népesség 35, 8%-a hagyott fel a mezőgazdasággal és ipari jellegű foglalkozásokba kezdett. Az iparosodás és iparosítási gazdaságpolitika kezdeti szakaszában a mezőgazdasági népesség volt az, amely az ipar és később a szolgáltatások számára biztosította a szükséges emberi erőforrást.

---

¹ A szerző az Újvidéki Egyetem Közgazdaságtudományi Karának rendes tanára, az MTA külhoni Köztisztületi tagja és a Magyarorsággal kapcsolatos Tudományos Társaság elnöke, valamint a Regionális Tudományi Társaság (Szabadka) alelnöke.

1. táblázat

Az aktív és az aktív kereső (foglalkoztatott) népesség változása nemzetiségek szerint 1961–2002 között²

	Összes népesség (000)	Aktív népesség (000)	Aktív kereső (foglalkoztatott) (000)	Az aktív keresők százaléka	
				% az összes népességben	% az aktív népességben
Vajdaság					
1961	1854	816	400	21,6	49,0
2002	2031	912	701	34,5	76,9
Szerb					
1961	1018	441	216	21,2	49,0
2002	1322	600	457	34,6	76,2
Horvát					
1961	145	66	37	25,5	56,1
2002	77	33	26	33,7	78,8
Szlovák					
1961	74	33	11	14,8	33,3
2002	57	26	21	37,5	80,8
Montenegrói					
1961	35	12	9	25,7	75,0
2002	35	16	12	34,3	75,8
Magyar					
1961	443	198	102	24,4	51,1
2002	290	126	102	35,2	81,1
Román					
1961	57	30	4	8,0	14,3
2002	30	13	11	36,7	84,6

Forrás: Demografska kretanja i karakteristike stanovništva Jugoslavije prema nacionalnoj pripadnosti. Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd 1978. – Za internu upotrebu, 445.

² *Etnički mozaik Srbije prema podacima popisa stanovništva 2002. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beograd 2004, 155–263.*

A 2002. évi népszámlálás szerint, a vajdasági mezőgazdaságban már ugyanolyan volt a szakképzettségi szint, mint az ipar legtöbb ágazatában. A mezőgazdasági népesség átrétegződése az 1991–2007-es privatizációs időközben hatalmas méretekben felgyorsult, amelynek következtében 20 000–60 000 hektáros, szerb kézen lévő földtulajdonok jöttek létre Vajdaságban, amelyeken a munkavállalók jelentős arányban magyar és más nemzeti kisebbséghez tartozók. Az aktív lakosság, valamint a foglalkoztatottak nemzetiségi hovatartozása az 1. táblázatból látható.

Az adatok szerint az 1961–2002-es időszakban a szerb nemzetiségű összes népesség és aktív népesség a harmadával növekedett, az aktív kereső népesség száma megkétszereződött.

A szerbség az aktív kereső népesség arányát (az összes népesség 33%-os növekedése ellenére is) 21, 2%-ról 34, 6%-ra növelte; magában az összes aktív népességben pedig 49, 0%-ról 76, 9%-ra. Az aktív szerb népesség kétharmada 2002-ben gazdaságilag foglalkoztatott volt. A többi nemzetiségek esetében ellenkező mozgás zajlott le.

A magyar aktív népesség száma több mint 33%-kal csökkent. Ugyanakkor az aktív keresők száma nem változott. Ennek következtében az egyharmadával csökkent aktív népességben viszonylag megnőtt az aktív keresők száma; arányuk csaknem azonos lett a szerbséggel. Valójában ennek az eredménye: az egész és aktív magyar népesség 30–40%-ra csökkenése, az ingázás a falusi lakhely és a távoli, szerb környezetben kialakított ipari központok között.

A szerbek túlréprezentáltsága a jónak tartott munkahelyeken látható a 2. táblázatban. A magyarok főleg csak vezető-helyettesi rangig vitték, vagy osztályvezető és alsóbb szintű vezetői szintig.

2. táblázat

Szerb és magyar aktív kereső népesség megoszlása foglalkozás szerint (2002. évi népszámlálás)³

	Szerb		Magyar	
	Szám	Szerkezet %	Szám	Szerkezet %
Összesen	457 436	100,0	102 794	100,0
Törvényalkotó, közigazgatási-, gazdasági vezető	22 157	4,8	2679	2,6
Szakember (önálló értelmiségi)	32 309	7,1	3985	3,9
Szakmunkatárs (beosztott értelmiségi)	84 187	18,4	13 275	12,9
Irodai dolgozó	32 007	7,0	5 205	5,1
Szolgáltató és kereskedelmi foglalkozású	56 105	12,3	8425	8,2
Mezőgazdasági magántermelő	59 718	13,1	24 978	24,3
Kisiparos	52 538	11,5	14 792	14,4
Gép- és gépsorkezelő és -szerelő	65 743	14,4	15 913	15,5
Elemi foglalkozás	39 773	8,7	12 635	12,3
Egyéb	12 899	2,8	910	0,9

Forrás: Ednički mozaik Srbije prema podacima popisa stanovništva 2002. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beograd 2004., 192–193. o.

A magyar *önálló értelmiségiek* száma is lemaradást mutat. A magyar értelmiség elsősorban a *tanügy és egészségügy* alsó szintjein dolgozik. Szerepük szinte jelentéktelen a gazdasági élet tervezésében és szervezésében, az összetettebb adminisztrációs munkában. A magyarok a gazdasági tevékenységekben főleg a középfokú végzettséget igénylő munkahelyeken dolgoznak.

³ U.o.

Ugyanakkor felülreprezentáltak *mezőgazdasági magántermelők*-ként (24,3%), azzal, hogy zömében 2-3 hektáros törpebirtokon folytatnak intenzív mezőgazdasági termelést.

A (3. táblázat szerint) szerb népesség kihátrál a mezőgazdaságból és a vagyonszertítást, a pénzforgalmat, az ingatlanközvetítést, az államigazgatást, katonaságot, állambiztonsági pozíciókat keresi.

A magyar fiatalok elhelyezkedési esélyei a többségi fiatalokhoz viszonyítva nem mutat megnyugtató képet. Az államalkotó nemzet minisztériumok, közigazgatási irodák, tanfelügyeletek segítségével ellenőrzése alatt tartja a kisebbségeket érintő oktatási intézményeket, a közigazgatási szervezetben és fontos állami posztokon⁴ való munkába állást, ami miatt a magyarok *alulreprezentáltak a felsőoktatásban és a munkaerőpiac* privilegizált szféráiban.

A magyar fiatalok elhelyezkedési esélyei Szerbia/Vajdaság, illetve a térség munkaerőpiacától és igényétől függ⁵, valamint az ott megjelenő szelekciós módszerektől. Az oktatásban és a munkakeresés terén a vajdasági magyarok a többségi nemzettel veszik fel a versenyt, nem követhetnek magyarországi vagy európai mintákat, aminek vannak hátrányos következményei.

A magyar fiatalok igénylik az anyanyelvű iskoláztatást, de a magyar nyelven is elérhető iskolai szakok gyakran nem versenyképesek munkahelyszerzés szempontjából. Hasonlóan megesik, hogy munkába álláskor számukra nem mindig előny a több nyelv ismerete, hanem hátrány, hogy nem szerbül szereztek közép-, vagy felsőoktatási végzettséget. Sajnos a *szakma- és munkahelyválasztás terén a szerbiai/régióbeli munkaerő-piaci tényezők a döntőek nem pedig az európai normafeltételek, amelyekhez fiataljaink szívesen tartanak magukat.*

---

⁴ Rendőrség, bíróság, posta, áramszolgáltatás, gázművek, iskolák igazgatói stb.

⁵ Lásd: Szlávitv Ágnes, Kovács Krisztina: Munkaerőpiac (2006), In: Kistérségek életereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek, Kiadó: Regionális Tudományi Társaság Szabadka, 2006. 83-93. oldal.

3. táblázat

Szerb és magyar aktív kereső népesség gazdasági tevékenységei szerint (2002. évi népszámlálás)

Tevékenység	Szerb		Magyar	
	Összesen	%	Összesen	%
Összesen	457 436	100,0	102 794	100,0
Mezőgazdaság, vadászat, erdészet	89 886	19,6	34 143	33,2
Halászat	606	0,13	188	0,18
Bányászat	2 739	0,6	276	0,3
Feldolgozóipar	117 774	25,7	28 431	27,7
Energiagazdaság	6 358	1,4	1 627	1,6
Építőipar	21 553	4,7	4 988	4,9
Kiskereskedelem	62 318	13,6	10 124	9,8
Szálloda- és vendéglátóipar	11 075	2,4	1668	1,6
Közlekedés és raktárgazdálkodás	25 789	5,6	3 311	3,2
Pénzforgalom	7 971	1,7	823	0,8
Ingatlanközvetítés	12 049	2,6	1 682	1,6
Államigazgatás, katonaság, társadalombiztosítás	24 028	5,3	2 382	2,3
Oktatás	20 975	4,6	4 158	4,0
Egészségügy és népjólét	27 967	6,1	5 545	5,4
Kommunális és személyi szolgáltatás	13 032	2,8	2 457	2,4
Vállalkozó háztartási mikro-gazdaság	295	0,06	142	0,14
Ex-territoriális gazdasági egység	33	0,01	7	0,01
Egyéb	12 988	2,8	842	0,8

Forrás: Etnički mozaik Srbije prema podacima popisa stanovništva 2002. godine. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beograd 2004., 235. és 240. o.

A régióban felfedhető gazdasági húzóágazatokról megoszlik a vélemény. A városban élő fiatalok a szolgáltatások területén tartják esélyesnek a munkavállalást, míg a falun és kisvárosban élők inkább a mezőgazdaság és a feldolgozóipar lehetőségeit észlelik.

A városban a *keresett szakmák és húzóágazatok*: közgazdász-menedzser, informatikus, logisztikai szakember, építészmérnök, könyvelő, pénzügyi szakértő, marketingszakember, reklámszakértő, pszichológus, gyógyszerész, szakorvos, fogorvos, állatorvos, szimultán fordító, turisztikai szakember, vendéglátóipari dolgozók, építész, szobafestő, kőműves, textilmunkás.

A térségben érvényesülő presztízsszakmák, a menedzser, banki/pénzügyes munkák, marketing-, informatikai munkák, programozó, vállalkozó, közgazdász, képzett könyvelő, ügyvéd, egyetemi tanár, logista, építészmérnök, szakorvos.

A statisztikai adatok szerint a *nem igényelt (viszonylag telítődött) szakmák a régióban*: fémmegmunkáló, gépészmérnök, fodrász, kereskedő-eladó, ápoló, vegyész, gépkocsivezető, kerész és a bölcsész szakok.

> 4.2. Képzési kínálat

A vajdasági felsőoktatási intézmények közé sorolhatók, az egyetlen állami Újvidéki Egyetem 14 karral (Újvidék, Szabadka, Nagybecskerek és Zombor székhellyel), az állami főiskolai intézmények (Újvidék, Szabadka, Nagybecskerek, Kikinda, Sremska Mitrovica, Versec székhellyel), majd a magán főiskolai intézmények (akkreditált és nem akkreditált szakokkal) és végül a külföldi/magyarországi kihelyezett tagozatok (Szabadka, Zenta).

A felsőoktatás működését Szerbiában *2005. augusztus 24-étől új Felsőoktatási törvény*⁶szabályozza, amely vajdasági felsőok-

---

⁶ Zakon o visokom obrazovanju – Službeni Glasnik RS br. 76/2005 A törvény rendezi a Bolognai Nyilatkozattal kapcsolatos szabályok, így a kétféleképes képzés implementációjának szabályait is, azzal, hogy a kompetenciákat három szervezet között osztja meg: 1.) az állam alapít, akkreditál, egyesít, megszüntet, finanszíroz, ellenőriz/elismer (minőséget, képesítést), jogokat szavatol; 2.) a felsőoktatási intézmény munkaviszonyt létesít, felvesz, tanulmányi programokat ír elő, diplomát oszt, tovább képez. 3.) szakértői csoportok: Felsőoktatási Nemzeti Tanács, Akkreditációs Központ és a konferenciák. A törvény az együttműködési elven alapuló korporatív oktatási modell kialakítása mellett száll síkra (a tiszta piaci és a közszolgálati modell helyett), ahol a magánegyetemek alapítása hatékonyabb ellenőrzési folyamat alá kerül. A felsőoktatási

tatási intézmények létrehozására és működtetésére vonatkozó elemeket is magába foglal. A vajdasági felsőoktatási intézmények szabályozása két szinten jelenik meg: köztársasági és tartományi törvénykezés elemeként⁷ Az ún. **omnibusz-törvény** alapján a tartományban lévő állami karok alapításának joga az autonóm tartomány hatáskörébe tartozik, de az Újvidéki Egyetem keretei közötti változásokhoz az Egyetem jóváhagyása is szükséges.

A szerbiai jogszabályok a belföldi karalapítást preferálják, s ez az egyetemek létrehozására is vonatkozik. Külföldi jogi személy csak egyetemi szintű kart (fakultást) alapíthat, de belföldi jogi személy egyetemet is. A külföldi egyetemek kihelyezett tagozataira nem tér ki a törvény. Egy kar működését akkor engedélyezi a szerb köztársasági vagy a tartományi kormány, ha eleget tesz bizonyos *oktatói, tárgyi és anyagi feltételeknek* (pl.: a Szerb Kormány Akkreditációs Bizottsága által jóváhagyott stúdiumok, továbbá az induló karon az oktatók 70%-a teljes munkaidőben dolgozik, ahol megfelelő épület, laboratóriumok, előadótermek, könyvtár biztosítják a munkához szükséges feltételeket).

A képzési kínálattal és az egyes karok hallgatói létszámának alakulásával a 4. és az 5. táblázat foglalkozik.

---

intézmények autonómiája részben abban nyilvánul meg, hogy ők írják elő a tudományos személyzet (oktatók és kutatók) megválasztásának kritériumait, amely az akkreditáció során ellenőrizhető.

⁷ Az oktatási rendszert jelenleg az alábbi törvények szabályozzák: Kisebbségügyi törvény (Szövetségi Parlament – 2002. február vége); Omnibusz törvény (Szerbiai Parlament – 2002); Felsőoktatási törvény (Szerbia Parlament – 2005).

4. táblázat

Állami felsőoktatási intézmények a Vajdaságban a 2008/09-es tanévben

	Felsőoktatási intézmény	Székhely	Jelentkezők száma (maximális kvóta)	Állami finanszírozás	Költségtérítés	Jelentkezés %
1. Állami egyetem						
(1)	Újvidéki Egyetem (Univerzitet u Novom Sadu)					
	Bölcsész tudományi Kar (Filozofski fakultet)	Újvidék	1 421 (913)	438	304	156
	Építőmérnöki Kar (Građevinski fakultet)	Szabadka	80 (144)	74	6	55
	Jogtudományi Kar (Pravni fakultet)	Újvidék	903 (880)	180	668	103
	Közgazdaságtudományi Kar (Ekonomski fakultet)	Szabadka	1 062 (660)	221	284	161
	Mezőgazdasági Kar (Poljoprivredni fakultet)	Újvidék	556 (685)	386	124	81
	Mihajlo Pupin Műszaki Kar (Tehnički fakultet Mihajlo Pupin)	Nagybecskerek	291 (485)	147	108	60

Műszaki Tudományok Kara (Fakultet tehničkih nauka)	Újvidék	1 517*	868	437	na
Művészeti Akadémia (Akademija umetnosti)	Újvidék	240 (177)	83	27	136
Orvostudományi Kar (Medicinski fakultet)	Újvidék	613 (525)	362	25	117
Pedagógiai Kar (Pedagoški fakultet)	Újvidék	178 (265)	110	134	67
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar (Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku)	Szabadka	na	38	12	na
Technológiai Kar (Tehnološki fakultet)	Újvidék	173 (240)	127	15	72
Testnevelési Kar (Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja)	Újvidék	na	120	180	na
- Természettudományi- matematikai Kar (Prirodno- matematički fakultet)	Újvidék	1 030 (940)	434	200	110

2. Állami főiskolák						
(9)	Műszaki Szakfőiskola (Visoka tehnička škola strukovnih studija u Zrenjaninu)	Nagybecskerek	na	na	Na	na
	Műszaki Szakfőiskola (Visoka tehnička škola strukovnih studija u Subotici)	Szabadka	222 (380)	159	57	58
	Műszaki Szakfőiskola (Visoka tehnička škola strukovnih studija u Novom Sadu)	Újvidék	na	na	Na	na
	Óvóképző Szakfőiskola (Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi)	Nagykikinda	na	60	34	na
	Óvóképző Szakfőiskola (Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Sremskoj Mitrovici)	Sremska Mitrovica	na	na	Na	na
	Óvóképző Szakfőiskola (Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Subotici)	Szabadka	93 (66)	66	27	141

	Óvóképző Szakfőiskola (Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Novom Sadu)	Újvidék	328 (175)	81	94	187
	Óvóképző Szakfőiskola (Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Vršcu)	Versec	na	na	Na	na
	Ügyviteli Szakfőiskola (Visoka poslovna škola strukovnih studija u Novom Sadu)	Újvidék	825 (630)	200	523	131

5. táblázat

Magán egyetemek és önálló magánkarok**

1. „Educons” Egyetem (Univerzitet Educons), Sremska Kamenica
Klasszikus Festészeti Akadémia (<i>Akademija klasičnog slikarstva</i>) Sremska Kamenica
Környezetvédelmi Kar (<i>Fakultet zaštite životne sredine</i>) Sremska Kamenica
Szolgáltatói Menedzsment Kar (<i>FABUS – Fakultet za uslužni biznis</i>) Sremska Kamenica (2002 óta)
Ügyviteli Gazdaságtan Kar (<i>Fakultet poslovne ekonomije</i>) Sremska Kamenica
2. Gazdasági Akadémia (Privredna akademija), Újvidék
Fogorvosi Kar (<i>Stomatološki fakultet</i>)
Gazdasági és Műszaki Menedzsment Fakultás (<i>Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment</i>) Újvidék
Igazságszolgáltatási és Alkalmazott Gazdasági Jogi Kar (<i>Pravni fakultet za privredu i pravosuđe</i>) Újvidék
Kis és Közepes Vállalkozások Menedzsmentjének Fakultása (<i>Fakultet za menadžment malih i srednjih preduzeća</i>), Újvidék
Menedzsment Kar (<i>Fakultet za menadžment</i>), Újvidék
3. Önálló magán karok
Gyógyszerészet és Gyógyszerészeti Menedzsment Magánkar (<i>Fakultet za farmaciju i menadžment u farmaciji</i>), Újvidék
Jogi és Ügyviteli Tudományok Kara (<i>Fakultet za pravne i poslovne studije</i>) <i>USEE, Union of South Eastern Europe Faculties</i> , Újvidék
Mezőgazdasági Szakfőiskola (<i>Visoka poljoprivredna škola strukovnih studija</i>), Topolya
„TIMS” Sport és Turizmus Magánkar (<i>TIMS Fakultet za sport i turizam</i>), Újvidék
4. Belgrádi magánegyetemek kihelyezett karai
Biogazdálkodási Kar (<i>Fakultet za biofarming</i>) <i>Megatrend univerzitet primenjenih nauka</i> , Zombor
Jog és Politikatudományi Kar (<i>Fakultet za pravno-političke studije</i>) <i>Univerzitet Singidunum</i> , Sremska Kamenica
Vállalkozói Menedzsment Kar (<i>Fakultet za preduzetni menadžment</i>) <i>Univerzitet „Braća Karić”</i> , Újvidék

5. Magyarul (is) oktató felsőoktatási intézmények kihelyezett tagozatai:
Budapesti Corvinus Egyetem Kertészettudományi Kar Zentai Kihelyezett Tagozata, Zenta
Szolgáltatói Menedzsment Kar (<i>FABUS – Fakultet za uslužni biznis</i>) Sremska Kamenica – Szabadkai Kihelyezett tagozata (2007/08 tanévtől)
Mezőgazdasági Szakfőiskola (<i>Visoka poljoprivredna škola strukovnih studija</i>), Beograd-Topolya (2007/08 tanévtől)

Megjegyzés:

Na = Nincs rendelkezésre álló adat

* 2006/2007-es tanévre vonatkozó adat

** A magánkarokra vonatkozólag nincsenek rendelkezésre álló adatok. A belgrádi Oktatáspolitikai Központ (Centar za obrazovne politike) kutatási eredményeire, Ivošević – Miklavič-re alapozva a Vajdaságban a magánhallgatók számát 4 000-re becsülhetjük (2009).

Forrás: Takács Zoltán szerkesztése az abszolutóriumai dolgozatában használt honlapról

Szerbiában (az állami felsőoktatási intézményekben) magyar nyelvű oktatás az Újvidéki Egyetemen van, de nem működik intézményesített magyar felsőoktatás, hanem csak annak részleges jegyeit találjuk meg: az egyetem 4 karán, egy akadémián,⁹ illetve néhány főiskolán.¹⁰ Az anyaországi kihelyezett tagozatok szabadkai és zentai főiskolai próbálkozásai még nem akkreditáltak Szerbiában, és csak részben illeszkednek az itteni felsőoktatási rendszerhez: konzultációs központokban folytatott távoktatási formaként. Ennek ellenére az ott szerzett diplomák honosítása lehetséges.

A vajdasági egyetemi karokon és főiskolákon munkaviszonyban levő magyarul tudó tanárok és tanársegédek száma (207), ami a vajdasági lakosság összetételében a magyarok részaránya

⁸ Prijemni. Infostud. Vredi studirat: <http://prijemni.infostud.com> (Letöltve: 2009. április 1.)

⁹ Szabadkán a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Építőmérnöki Kar, Közgazdasági Kar és Újvidéken a Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék és a Művészeti Akadémia.

¹⁰ Műszaki Főiskola és Óvóképző Főiskola Szabadkán.

alatt van: a főiskolákon a tanárok 17, 13%-a magyar, az összes egyetemi tanárnak pedig csak 7, 74%-a. Átlagéletkorukat tekintve a tanárok fiatalabbak a főiskolákon, mint az egyetemi karokon. Magyar nyelven oktató tanársegédnek alig jelentkezik valaki, sok helyen hiányzik az utánpótlás.

Az érettségiző magyar középiskolások közül évenként mintegy félezer iratkozik be egyetemre. Egyetem választáskor, a vajdasági fiatalokra jellemző a „kudarckerülő magatartás”. Ez azt jelenti, hogy szívesen a legközelebbi városban tanulnak, a szülői sugallatot is elfogadják (költségekímélő megoldásként), sőt gyakori a napi/heti ingázás, mert magyar nyelven szeretnének továbbtanulni (energiakímélő helyzet, hiszen sokan küszködnek a szerb nyelvtudással). Megfigyeltük, hogy a hálózathatás/városvonzás (tömb magyar térség) érezhetően hat a felsőoktatási intézmény választásakor. 2002 óta a szabadkai karokon (és a kihelyezett tagozatokon) több a magyar hallgató, mint Vajdaság többi egyetemi városaiban együttvéve.

Legtöbb magyar elsőéves egyetemista a Közgazdaságtudományi karon volt (2005-ben): 127, majd a Természettudományi karon (78) és a Műszaki karon (55). Több mint 30 elsőéves iratkozott be még a tanítóképző, orvosi, jogi és az építőmérnöki karokban. A többi karon a magyar hallgatók alulreprezentáltak. Újabban megfigyelhető az a jelenség is, hogy alkalmi munka mellett, magán karokon, vagy kihelyezett tagozaton távoktatással próbálkoznak a magyar fiatalok.

Aggasztó, hogy hosszabb időszakon át, csökkent a magyar egyetemi hallgatók száma: 1966/67-ben a magyar főiskolai és egyetemi hallgatók száma még 4364 volt – a jelenleginek majdnem kétszerese. Az 1991-es és 2002-es népszámlálás adatait összehasonlítva némi pozitív változás tapasztalható a *felsőfokú végzettséggel* rendelkezők statisztikájában: 9, 4%-ról 11, 0%-ra emelkedett a felsőfokú végzettséggel rendelkező lakosság száma¹¹ (az EU átlaga már 1991-ben 18% volt). Feltehető a kérdés: Vajon ez a magyar fiatalok gyengébb továbbtanulási szándékán múlik?

---

¹¹ Forrás: Republički zavod za statistiku: Statistički godišnjak Srbije. Beograd: 2005. 78 p.

Az Újvidéki Egyetemen 2005/06 iskolaévben 39. 761 hallgató volt. Ebből 9. 878 első éves, amelyben csak 5, 75% a magyar ajkú hallgatók részvétele. Ugyanebben az iskolaévben nem volt 1300 magyar felső iskolás sem. A vajdasági állami főiskolákon összesen 466-an tanultak magyar tannyelven (Műszaki Szakfőiskolán Szabadkán 360-an a többiek Óvóképző karon). Az egyetemen 825 magyar hallgató tanult anyanyelven (vagy részben magyarul). Ebből 477-en a Közgazdaságon, 145-en Tanítóképzőben, 128-an a Bölcsészettudományi Karon, 58-an az Építőmérnökön és 17-en a Művészeti Akadémián.

A rendezetlen magyar nyelvű felsőoktatás miatt a magyar hallgatóknak kevés lehetőségük van az állami karokon és főiskolákon, anyanyelvükön tanulni. Mindössze 1/3-uk tanul anyanyelvén vagy részben anyanyelvén (főleg a szabadkai karokon), 2/3-uk szerb nyelven. A magyar hallgatók legnagyobb része az Újvidéki Egyetem karain vagy a vajdasági főiskolákon tanul. Elenyésző részük iratkozik a Belgrádi Egyetem karaira, s viszonylag sokan tanulnak (számuk 700-800-ra becsülhető) az anyaországban.

A magyar hallgatók Vajdaságban 10 felsőoktatási intézményben mintegy 25–30 szakon tanulhatnak magyarul (lásd a 6. táblázatot). A szakok száma nem adható meg pontosan, mert változó: az érdeklődéstől és a tantervektől függően nyitják meg, de néhány év távlatában nem nagy a változás. Általános tendencia, hogy a szakok száma lassan növekszik.

6. táblázat
A vajdasági magyar vagy részben magyar nyelvű felsőfokú képzések (2005)

	Az intézmény neve	Székhelye	Magyar hallgatók	Szakok
Állami				
1.	Újvidéki Egyetem Közgazdaságtudományi Kar	Szabadka	728	Agrárgazdaságtan és agro-business, Európai gazdaságtan és biznissz, Pénzügyi és biztosítási szak, Kvantitatív gazdaságtan, Marketing, Menedzszerképző szak, Ügyviteli információs rendszerek, Számvitel és revízió, Kereskedelem (9 szak)
2.	Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar (2006-tól)	Szabadka	193	Osztálytanító
3.	Újvidéki Egyetem Bölcsész tudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék	Újvidék	134	Magyar nyelv és irodalom
4.	Újvidéki Egyetem Építőmérnöki Kar	Szabadka	128	Szerkezet-építőmérnök; Vízépítési szak (hidraulika, hidrológia, vízgazdálkodás); Település-tervezési, köz-művesítés; Közlekedés-építőmérnöki szak (4 szak)
5.	Újvidéki Egyetem Színművészeti Akadémia	Újvidék	60	Színész szak minden második évben
6.	Műszaki Főiskola	Szabadka	470	Villamosági, gépészeti és informatikai szak (3 szak)

7.	Óvóképző Főiskola	Szabadka	121	Óvodapedagógus
8.	Belgrádi Egyetem Hungarológiai Tanszék	Belgrád	néhány	Magyar nyelv és irodalom
Magyarországi kihelyezett tagozat				
9.	Budapesti Corvinus Egyetem Kertészettudományi Kar Kertészmérnöki Szak Határon Túli Levelező Tagozata – Konzultációs Központ	Zenta	166	Kertészmérnök
10.	Szolgáltatói Menedzsment Kar (FABUS – <i>Fakultet za usluzni biznis</i>) Sremska Kamenica – Szabadkai Kihelyezett tagozata (2007/08 tanévtől)	Szabadka	47*	Szolgáltatói menedzsment
	Gábor Dénes Főiskola –Konzultációs Központ (2008-tól megszűnően)	Szabadka	128	Műszaki informatika, Műszaki menedzser
	Összesen karok/főiskolák	Székhely	Hallgatók száma	Szakok száma
	10	4	2128	24

* A Most-Híd szervezésében, a 2008/09 tanévben (nem számítottuk be a 2005. évi hallgatói létszámba)

A 4. és 5. táblázatokból leszűrhető, hogy Szerbiában jelenleg hét állami és 12 magán egyetemen folyik felsőoktatás. A hét állami egyetem: két belgrádi, az Újvidéki, a Nisi, a Kragujeváci, a Novi Pazari és a kihelyezett Pristinai Egyetem. A már akkreditált magán egyetemek: a belgrádi Braća Karić, Európai, Megatraned, Singidunum és Union Egyetem, az újvidéki Gazdasági Akadémia, valamint Sremska Kamenicán az EDUCONS. A karok száma: 84 állami és 51 magán (ebből 5 nem tartozik egyetemhez). A főiskoláké pedig: 49 állami és 31 magán (akkreditációjuk egységes törvény alapján folyamatban van).¹² Szerbiában az összes felsőoktatási intézményben megközelítőleg 100 ezer hallgató tanult (pontosan 98 259 hallgató az állami és magán karokon a 2006/07-es tanévben). Nagyobb részük, 58%-uk alapképzésen vett részt (57 359 fő), míg 11%-uk a posztgraduális (mester-) képzésen tanult (10 860, évet ismétlő hallgatót nem számolva). Az egyetemen kívül álló állami és magán főiskolákon 30 040-en tanultak, az összes hallgatók 31%-a.

Vajon mi befolyásolja az egyetemisták szakválasztását?

Az elhelyezkedés a munkaerőpiacon a felsőoktatásban szerzett szakmától függ. A magyar hallgatók esetében a szakok megválasztásakor részben a hagyományos természettudományi, mérnöki orientáltság van jelen, ugyanakkor a választásban mindinkább döntő a szak helyszíne és a tannyelv.

Az iskolastatisztika alapján a legtöbb magyar hallgató a közgazdász, mérnöki (műszaki) és pedagógiai képzésben vesz részt, s ebben nyilván szerepet játszik a képzések földrajzi közelsége is (Szabadka és kisebb részben Újvidék). A pedagógusképzést is (főleg a tanítóképzést) nagy számban választják a magyar nemzetiségűek; mégis megoldatlan a magyar oktatók hiánya. Ennek oka egyrészt az, hogy a tanárképző szakokon nem magyar nyelven oktatnak, másrészt a hallgatók egyenlőtlenül oszlanak meg az óvodapedagógusi és a középiskolai tanárképzés között. Míg az előbbinél kielégítő a jövőendő pedagógusok száma, az utóbinál egyes szakok esetében már súlyos hiány tapasztalható. A

---

¹² Bologna process, Serbian national report, 2005-2007, Minister of Education and Sports: Slobodan Vuksanovic 15. December. 2006. 4. www.mps.sr.gov.rs

magyar hallgatók a jogászképzésben, egyes bölcsészszakokon (szociológia, pszichológia, pedagógia, történelem) és a mezőgazdasági képzésben is alulreprezentáltak.

A magyar fiatalok szívesen tanulnak anyanyelvükön, viszont egyetemi szinten nincs elég magyarnyelvű tagozat. A felsőoktatási intézmény megválasztásakor a magyar érettségizők Újvidék, Szabadka, Szeged, Zenta helységek közül választanak.

Az utóbbi évek tapasztalata azt mutatja, hogy nőtt Szabadka vonzásterülete. 2000-ben az újvidéki állami felsőoktatási intézményekben csaknem 1500 hallgató tanult, Szabadkán pedig kb. 1100. Három év múlva a helyzet megváltozott: 2003-ban Szabadkán már csaknem 1600 volt a számuk, Újvidéken pedig 1230. Ennek az lehet az oka, hogy a magyar fiatalok szívesebben választották a magyar vagy részben magyar tannyelvű intézményeket, de közrejátszhatott az olcsóbb albérlet és a könnyebb utazási lehetőség is.

> 4.3. A bolognai folyamat eredményei Szerbiában

A bolognai folyamat megindítása felsőoktatáspolitikai-döntés, a rendszerváltoztatás része. A Szerb Oktatási Minisztérium igyekszik a kialakult kaotikus helyzetet, a viszonylag autonóm erős állami karok és a magán intézmények ellenében is, központosítási és ellenőrzési szándékkal megszüntetni. A reformfolyamat lassú és nem zökkenőmentes. A bolognai folyamatokat csak az egyes konzervatív akadémiai körök hátráltatnák, de összességében elfogadták a kihívást.

Az Újvidéki és Belgrádi Egyetem néha elfogadhatóvá tesz olyan újításokat is, amelyeket a kormányzat egyébként nem kezdeményezett időben. Ezért a bolognai folyamat Szerbiában, nem egyszerűen szerkezeti átalakulás a felsőoktatásban, hanem egy új felsőoktatási koncepció, amely újabb felsőoktatási törvény meghozatalára készíti a kormányt¹³.

---

¹³ Ezzel a témával foglalkozik: A bolognai folyamat Közép-Európában, Oktatás és társadalom/2, Szerk.: Kozma Tamás-Rébay Magdolna, Kiadó: Új mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2008. 368 p. Lásd benne: Gábrity Molnár Irén: *A bolognai folyamat Szerbiában az Újvidéki Egyetem példáján*, (Országok fejezet), pp. 107-128.

A felsőoktatási politikát az utóbbi másfél évtizedben a kormány (centralizmus), az egyetem (autonómia) és a felhasználók alkotó háromszög viszonya, jellemzi¹⁴. Az állam a miloševići korszak óta nem tudja elég gyorsan leépíteni a centralista törekvéseket (habár az új demokratikus kormányban ezt gyakran hangoztatják, de nem realizálják), ami Belgrád-központúságot jelent a felsőoktatás irányításában is. Ezekkel a törekvésekkel ellentétesen hatnak a beidegződések. A titói korszakban kialakult öngazgatási rendszer, valamint az akadémiai függetlenségi érzés eredménye még mindig erősen hat, hiszen az egyetemi körök és a hallgatók tradicionálisan beleszólnak a felsőoktatás irányításába, és ma is megkövetelik a véleménynyilvánítás szabadságát.

Az oktatási miniszter feladata, hogy folyamatosan törődjön a bolognai folyamat beépítésével és a felsőoktatási intézményszerkezet reformjával, különösen magán karok és főiskolák esetében. Ezért bizottságot alapítottak, amelynek feladata a felsőoktatási törvény alkalmazása és adaptálása az európai követelmények szerint.

A reformkövetelményeknek megfelelően a felvételi vizsga minden egyetemi karon és főiskolán kötelező. A szükséges pontokat a középiskolai eredmények (50%) és a felvételi vizsga alapján (50%) lehet megszerezni. Miniszteri hatáskörben megszületett a Nemzeti Felvételi Keretkövetelmény (*National Qualifications Framework*), amelyet elvben összehangoltak a munkaadói képviselők, a szakszervezeti szakemberek és a gazdasági minisztérium igényeivel és elképzeléseivel.

A belgrádi és az újvidéki állami egyetemeken a bolognai elvek alapján működnek az oktatási szintek. Külön akkreditált szakirányok vannak az alap- és a graduális, valamint a posztgraduális képzéseken. A Nisi és a Kragujeváci Egyetemen becslések szerint 80%-ban tettek eleget ennek a követelménynek, míg a Pristinai (Kosovska Mitrovicán székelő) Egyetemen¹⁵ kevésbé. Az egyes

---

¹⁴ Lásd bővebben: Gábrity Molnár Irén: A Bolognai folyamat és a felsőoktatás szerveződése, In: Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar Évkönyve, 2006, Kiadó: Újvidéki Egyetem, MTTK, Szabadka, 91-110 oldal

¹⁵ Az egykori Pristinai Egyetem valójában kettészakadt: Pristinában maradt az albán érdekeltségű és Kosovska Mitrovicára (Koszovó szerbekkel lakott területén) költözött a szerb érdekeltségű részlege.

szintek és szakirányok közötti átjárhatóság még megoldatlan, hiszen az egyetemisták csak viszonylag sok különbözőzeti vizsgával tudnak átíratkozni egyik stúdiumról a másikra, különösen más-más egyetemek esetében. Ezt a helyzetet valamennyire megkönnyíti az a tény, hogy 2007-től kezdve a karok kötelezően kiadják szerb és angol nyelven az európai oklevélmellékletet.

A 2007. első felében lezajló kormányválság Szerbiában megakadályozta, hogy a *felőttoktatási stratégiai* fejlesztéshez kapcsolódó operatív programokat időben meghozzák. Ugyanúgy a felsőoktatási reformteendők is sürgősek, hiszen a Londoni konferencia újabb feladatokat ad. A 2007. május végére tervezett akcióprogram beindítása is késett, de a 2005-ben meghozott Felsőoktatási törvény felújításán máris elkezdődtek a munkák.

Az új Felsőoktatási törvény még várat magára, miközben 2007-ben elindult az állami és magán egyetemek/karok akkreditációja, amit 2009-ben terveztek befejezni. Ebben az évben az önálló főiskolák is megkapják majd a választ az akkreditációs kérelmükre¹⁶.

A bolognai folyamat nem csak az egyetemek tevékenységének a minőségemeléséről szól, hanem a friss diplomások munkaesélyeiről is. Kutatási eredményeinkből¹⁷, kiemelhetők azokat a **vélemények**, amelyek az állami karok versenyképességéről szólnak a régióban.

Legtöbb fiatal a kreatívfejlesztés lehetőségét hiányolja az egyetemeken, de az állami karok esetében mégis a legbiztonságosabb az, hogy a diploma elismert és nem kell honosítani, vagy akkreditálásra várni (magánkar esetében). Tehát az állami karoknak tradicionális elismertsége és tekintélye van a régióban.

---

¹⁶ 2007. május 3-ig 97 főiskola akkreditációs kérelmére adtak választ: 33 kapott akkreditációt, míg 27-et elutasítottak, de 18 főiskola még 3 hónapos halasztást kapott a hiányzó dokumentáció pótlására. Forrás: Slobodan Arsenijević, az Akkreditációs Bizottság elnöke – 2007. július 27.

¹⁷ Gábrity Molnár Irén: *Vajdasági magyar fiatal diplomások karrierje, migrációja, felőttoktatási igényei*, (2007). In: Karrierutak vagy parkoló pályák?

Többen hangsúlyozták a két tannyelvű lehetőség előnyeit, de ez nagyjából csak a Szabadka székhelyű intézményekben lehetséges. A műszaki főiskola esetében a fiatalok a továbbképzési esélyeket várják. A tanítóképzős hallgatók a magyar tannyelvű pedagógusképzés minőségének javulását látják, a 2006-óta önálló sodott magyar tanítóképzésben. Sajnos, ez a gyümölcsöző munka nem elégíti ki a térségben észlelt alap és középszintű oktatás tanárhiányát, tehát a kétszakos tanárképzés bevezetésére lesz szükség, még a közeljövőben, minden tanítóképző esetében.

A friss diplomások negatív véleménye leggyakrabban az egyes karok versenyképtelenségéről szól;

- kevés a szakválasztási lehetőség,
- a 2 éves főiskolák nem reformképesek,
- nehezen akkreditálhatóak a főiskolák a Bologna-elvek alapján,
- néhány szakon nem elég modern a tanprogram és nem elég gyakorlatias.

Az utolsó időben sok magán/alapítványi kar jelent meg, amelyeken felületes tudást adnak. Pl. a „divatos” menedzserképzéssel foglalkozna olyan kar is, amelyen nincs ilyen jellegű kutatás.

Tekintet nélkül, hogy a megkérdezettek magyarul vagy szerbül végezték az iskoláikat, hasonlóan vélekedtek az egyetemek versenyképességéről. Távolatilag jónak ítéelhető, hogy a régióban lassan kialakulóban van az európai kritériumok szerint szerveződő intézmények elfogadása és minőségellenőrzésük, versenyképességük elsősorban ezen is múlik.

Az egyes karokról alkotott különvélemények szerint, a friss diplomások a műszaki kart és a főiskolát, majd a közgazdasági kart tartják versenyképesnek belföldön és külföldön is, de a pedagógus és óvóképzőt nem. Negatív munkakeresési tapasztalatról számolnak be a pedagógusok, akikkel lassan telítődnek a városok.

A munkaerő-piaci helyzetről tanúskodik például egy fiatal közgazdász véleménye: *„Szerbiában meg lehet élni belőle, Magyarországon a szerbhorvát nyelvtudás miatt szívesen alkalmaznak bennünket, Nyugat Európában viszont csak egy parkoló őri állást kaphat-*

*nánk meg vele.*¹⁸ A diploma külföldi értékéről legjobb véleménnyel a műszaki végzettségűek vannak, mert úgy gondolják, hogy megfelelő nyelvtudással a fejlett országokban is érvényesülnének.

A Vajdaságban megszerzett diplomának külföldön tehát akkor van értéke, ha konkrét munkahelyen alkalmazható. Ez érvényes műszaki, orvosi, művészeti, részben a menedzseri szakokra, de a pedagógusszakmák ebből a körből kiesnek. A fiatalok tudatában vannak annak, hogy a diplomahonosítási nehézségek miatt külföldön eleinte nem a szakmában dolgoznának, és csak fokozatosan helyezkedhetnének el abban.

A munkát kereső fiatalok pozitív tényezőkként sorolják fel, az ismerősök, rokonok ajánlóleveleit. Ez a kapcsolati tőke. Szerintük, előnyben vannak a fiatal műszaki-menedzserek, ha maguk mögött vannak a gyakorlati évek. Ritkán, de segít a munkaközvetítő iroda is (továbbképzési programokkal, információkkal). Előnyösebb helyzetben van a többszakos képzéssel rendelkező fiatal, aki még folyamatos továbbképzésre is hajlamos, hiszen ismerni kell az új számítógép-programokat és a piaci trendeket.

> 4.4. A magyar felsőoktatás jövője Vajdaságban

A magyar tannyelvű felsőoktatás jövőjéről évtizedeken keresztül vitáznak főleg a magyar értelmiségiek. A vita tárgyát alkotja nem csak az, hogy szükséges-e a teljes magyar tannyelvű egyetemi oktatás a magyar ajkúaknak, vagy két- esetleg többnyelvű karok szükségeltetnek. A döntéshez felsőoktatási projekttervek születtek több alternatívában:

- 1. Etnikai egyetem modellje vagy a versenyképes egyetem modellje kell a régióban?*
- 2. A kisebbségi tudományművelést állami felsőoktatási intézményekbe érdemes összpontosítani vagy a civil tudományos társaságokra és alapítványokra támaszkodni és magánkarokat nyitni?*

---

¹⁸ Ugyanott

3. Szükség van-e egy Regionális Felsőoktatási Kutatóintézeti Központra vagy inkább egy nemzeti hálózat kialakítására?

A vajdasági magyarok felsőoktatásának kérdése mindenestre nem zárulhat be Észak-Bácska térségébe. A racionalitás elve azt sugallja, hogy intézmények közötti együttműködésre lenne szükség. Az oktatási intézmények hálózatos kapcsolatteremtése megkönnyítené a **regionális szintű versenyképes intézményrendszer kialakítását**.

Előnyös volna, ha a határon túli magyar felsőoktatás (a vajdasági is) integrálódhatna egyfajta „magyar felsőoktatási térbe”, rajta keresztül pedig az egységesülő európai felsőoktatási térbe, amely új összefüggéseket helyez előtérbe, és ugyanakkor *nemzeti felsőoktatási stratégia kidolgozását követelik*. E célból újragondolandó a térség magyar-magyar és magyar-nem magyar nyelvű intézményei közötti regionális együttműködések gyakorlata, finanszírozása, amely nyomán egy olyan *regionális felsőoktatási tömörülés* jöhet létre a *Kárpát-medencében*, amely az egységes európai felsőoktatási piacon is megállja helyét.

A régióban működő oktatási intézmények képzési kínálatának racionális kihasználása a cél, a felsőoktatási tömörülést képviselő érdekek és a piaci igények összeegyeztetésével. A felsőoktatási piacon kialakuló verseny egyre fokozódik, ezért folyamatos szakmai munkamegosztás kialakítása szükségeltetik a határon át is (tudományos műhelyek-hálózatok, egyetemek, karok terveinek egybehangolásával). Ilyen jövőbeni környezetben a lehetséges délvidéki magyar intézményalapítások elsődleges célja a megfelelő kínálat biztosítása, megszervezése, nem pedig a párhuzamos szakok létrehozása lenne. Ez meg is valósítható, a határon túli intézmények hálózatával, ha azok magukra vállalják a piaci igényes, innovatív szakok képzését.

Irodalom

Dr. Gábrity Molnár Irén és Ricz András (szerk.): **Kistérségek életereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek**, Regionális Tudományi Társaság Szabadka, 2006. .

Gábrity Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa, (szerk.) **Oktatási oknyomozó (vajdasági oktatástanulmányok)**, Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2006.

Gábrity Molnár Irén: **Oktatáskutatási térségek** – A közgazdasági és szociológiai tudományok oktatása és a kutatások perspektívája Vajdaságban, In.: A délvidéki magyar tudományosság – Vajdasági Magyar Tudományos Társaság (tudományos tanácskozás – 2005), Szerk.: Szalma József, Kiadó: Atlantis Újvidék, 2007, 153-165. oldal

Gábrity Molnár Irén: **Vajdasági magyar fiatal diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei**, (2007). In: Karrierutak vagy parkoló pályák? Friss diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei a Kárpát-medencében nemzetközi projektum anyagában, a MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet honlapján www.mtaki.hu, 211-272. oldal.

Mirnics Károly: **Vajdaság és a magyar nemzeti kisebbség népeségének gazdasági szerkezete és változásai (1953–2002)**, In: Regionális erőnlét, Magyarságkutató Tudományos Társaság 13 kötete, Szabadka, 2008.

Statistički godišnjak Srbije 2005.

Projekat regionalnog plana razvoja AP Vojvodine. Novi Sad, 2003.

Demografska kretanja i karakteristike stanovništva Jugoslavije prema nacionalnoj pripadnosti. Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd 1978. – Za internu upotrebu, 445. o.

Etnički mozaik Srbije prema podacima popisa stanovništva 2002., Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beograd 2004.

5. Konklúziók – kutatási összegzés

Szerbiában a **kutatás-fejlesztés** az elmúlt években nem tartozott a legfőbb kormányzati célok közé, így innovációs kérdésekben **lemaradt**. Történtek intézményi és politikai változások, de ezek hatása ma még a gazdaság versenyképességében nem mutatható ki. Az innovációk, újítások befogadása a fejlődő államok gazdaságfejlesztésében döntő kérdés. A másik nagy lehetőséget a helyi kutatóintézetek, és egyetemek jelentik, amelyek a vállalkozásokon (spin-off) keresztül hozzájárulhatnak egy-egy iparág fejlődéséhez.

Szerbia számára az Európai Unióhoz való közeledés még világosabbá teszi azt, hogy a sikeres országok feltétele a versenyképes gazdaság, aminek a tudáson, az innováción kell alapulnia. Az **EU újabb finanszírozási forrásokat nyit meg**, azonban az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatják, hogy a kutatásokra fordított EU támogatások ellenére Szerbiában a regionális különbségek tovább növekedtek, mivel a pályázatok elnyerésében elsősorban a már versenyképes régiók kutatóintézetei voltak sikeresek (Belgrád, Újvidék).

A legfontosabb távlati és középszintű oktatásfeladatok körvonalazása előtt ki kell hangsúlyozni egy **komplex, átfogó előzetes felmérés** fontosságát a piacorientált oktatás – **képzés minőség-központúságáról**, vagyis fel kell deríteni, hogy:

- Megfelelnek-e a minőségi, tartalmi, formai szabályozók és minőségi követelmények.
- Megfelel-e az intézményi infrastruktúra.
- Megfelel-e az oktatói kompetencia (szakmai kompetencia, didaktikai felkészültség, kommunikációs készség, a tanítás mellett a tanulás-irányítási képesség).

- Megteremtődött-e a rendszer egészének és a kivitelező szervezeteknek a minőségmenedzsmentje.
- A kivitelező szervezetek, a gyakorló helyek akkreditálása és újra akkreditálása a minőségmenedzsment követelményei alapján történne-e.
- Biztosítják-e a szakmaszerkezet korszerűsítését, az átjárhatóságot és a korábbi képzésekben megszerzett ismeretek elismerését.
- Folyamatos-e szakmánkénti bontásban a tanulói és oktatói teljesítmények mérése, eredmények összevetése a minőségmenedzsment rendszerében rögzített követelményekkel.

A Vajdaság intellektuális szerepe meghatározó Szerbiában. Ezt támasztják alá a vajdasági ***lakosság iskolai végzettségéről szóló statisztikák*** is. Európai mércékkel mérve, a lakosság intellektuális kapacitásai mégis szegényesnek bizonyulnak Szerbiában: az alapfokú oktatás mindenki számára biztosított, mégis az írástudatlanok részaránya a 10 év fölötti lakosság körében igen magas: 3,5%. Az aktív lakosság kicsivel több, mint 2/3-a rendelkezik középfokú végzettséggel, és ezek csoportjának mindössze 10%-a fejezett be gimnáziumot. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők részaránya ***elmarad az európai átlagtól***. Az oktatásra fordított kiadások alacsonyabbak az átmeneti országok átlagától¹. Mindehhez hozzájárul a szerb oktatási rendszer magas fokú centralizáltsága, és az a tény, hogy jellemzően nincs megfelelő konvergencia az oktatás és a piac valós szükségletei között.

Empirikus kutatáseredmények igazolják ***a régió oktatási intézményeinek viszonylagos felkészületlenségét a munkaerőpiaci elvárások kielégítésében***. A vajdasági intézményekben hiányzik az aktív iskolamenedzselés, gyakorlatorientált képzés (konvencionális középiskolai oktatás helyett). Iskoláinkra jellemző a kapacitásfeltöltő magatartás, illetve a régióra jellemző nem megfelelő regionális szakmai munkamegosztás.

A régió iskoláinak többsége nem rendelkezik a nyilvánosság felé közölt, egyszerű és követhető felnőttképzési tervvel. Prog-

¹ Szerbiában, a 2005-ös évben a GDP 3,5%-t fordították az oktatásra. Forrás: Štruljek, B.: Budžet, diktira tempo = Obrazovanje i Razvoj 1. évf. 2005. 1. sz. 6. p.

ramjaik ad hoc működnek, gyakran kizárólag iskolarendszerű oktatásról, szakképzésről, ezen belül pedig átképzés, továbbképzés, kiegészítő képzés, szakosodásról beszélhetünk. Kapcsolatokat szinte alig ápolnak a gazdaság képviselőivel.

Esetenkénti kapcsolatot a Nemzeti Foglalkoztatás-ügyi Hivatallal létesítenek, néhány hónapos átképzés megszervezésére munkanélküli személyek részére. Az iskolák esetében hiányzik a piaci viselkedésforma, ezért ragaszkodnak a (minisztérium által delegált) hagyományokhoz, berögződött iskolarendszerű képzéseikhez és nem hajlandók nyitni a sokkal könnyebben piacosiítható képzési formák irányában.

A szerbiai szinten fejlett régióként nyilvántartott **Vajdaság felsőoktatási kapacitásai** a nemzeti mutatókhoz mérten elégtelennek bizonyulnak. A tartományban egy állami alapítású egyetem van, Közép-Szerbiában hat. A Vajdaságban mindössze 22 kutatóintézet működik, míg Közép-Szerbiában 141. Az oktatói-hallgatói mutató Vajdaságban kedvezőtlen 1:30. Területileg és lakosságszám tekintetében a Vajdaság Szerbia 30%-át képezi, így a régió esélyegyenlőség-tudatos felsőoktatási igényét (a Szerbiában működő egyetemek alapján) két tartományi egyetem elégíthetné csak ki.

Vajdaságban a regionális gazdaságfejlesztési perspektívák érdekében a felsőoktatás-fejlesztése terén háromlépcsős „akadályt” kell áthidalni:

1. *Egybehangolni a régiófejlesztési célokat a tudományos kutatások és felsőoktatás tervezésével.* Mivel alapcélként az ország regionális fejlesztési politikájában a felsőoktatás fejlesztés, intézményalapítás nem szerepel, a helyi-regionális elitnek kell megküzdeni a (nem csak kisebbséget érintő) problémával.
2. Hatékony szerbiai koncepció híján a Vajdaság tartományi szerveknek biztosítani kell a felsőoktatás és a regionális fejlődés szoros együttműködését, szem előtt tartva, hogy a felsőoktatás fejlesztése nem kizárólag az oktatásirányítás belügye, és *fokozott ágazatközi koordinációt* igényel.

3. A társadalmi szükségletként megindokolható *intézményalapítást* követően biztosítani kell a hosszú távú működtetését is, az innovációs rendszer elemeként. A régiófejlesztés érdekében a tudományos, alkalmazott kutatásokat kiemelten kell ösztönözni, technológiai és gazdasági innovációk létrehozásával. Ezzel támogatható lesz a felsőoktatás és a gazdaság szervezett együttműködése a régióban, egy területileg decentralizált felsőoktatási közegben, ahol a munkamegosztás, forráselosztás, intézményi méret területén is biztosított a kiegyensúlyozott fejlődés.

Vajdaságnak a további marginalizálódás megakadályozása érdekében ***reagálni tudó munkaerőképzésre van szüksége***. A szakképzés piaci igényekhez való igazítása (mezőgazdasági, élelmiszer-ipari, feldolgozóipari, vendéglátási gyakorlatorientált képzés fejlesztése), üzemek, vállalkozások, gazdaságkamarák, és szakiskolák közötti szoros együttműködést feltételez. A szakiskolák hálózatát egységes rendszerben kell átlátni, a mai technikai színvonalnak megfelelő oktatás megszervezésének feladatával, hogy a képzés mihamarabb európai kompetencia alapú lehessen. *A régióban, a határmenti térségben is követhető a munkaerő-piaci mozgás. Erre kellene, hogy ráhangolódjon a felnőttoktatás, interdiszciplináris intézményközi modellje.*

Vajdaság lakossága oktatása kitörési pontokat keres, olyan irányban, hogy a változások hordozói maguk a régió fiataljai, érettségizői, egyetemi hallgatói, diplomásai, továbbá a régió egyetemei, karok, munkáltatók legyenek. Olyan változások kezdeményezése válik sürgőssé, amelyekkel a régió-specifikumokat, tanulási szándékot, szellemi kapacitásokat figyelembe véve a *piacképes szakmakínálatot* (etnikai, ill. bármiféle megkülönböztetések nélkül) fedezi.

A vajdasági magyarság továbbtanulási hajlandósága kisebb, mint a többségi nemzeté, amit nem csak az egyéni képzési szándék befolyásol, hanem a hozzáférési lehetőségek a felsőoktatási intézményekhez. A vajdasági magyar diákok és egyetemisták 6 %-os részaránya kisebb, mint a magyarok részaránya a vajdasági összlakosságban (14,28%). A munkaerő-piaci esélyek emelése céljából is jelentős, hogy olyan iskolahálózat létezzen, amely eleget tesz a munkavállalási kihívásoknak a régióban.

A kisebbségi közeg által felismert képzési problémák megoldását elsősorban maga a kisebbségi közeg kell, hogy magára vállalja. Lokális szinteken, az önkormányzatokkal, tartománnyal (az alapítói jogok gyakorlóival) együttműködve kell kezdeményezni a kisebbségi oktatás minőségi javítását (ösztöndíj programok, speciális programok: környezetnyelv oktatás tömbben, anyanyelv- és szlovén nyelvű oktatás, magyar nyelvű középiskolai központok megerősítése, szakkollégiumi központok létesítése, felnőttképzési központok kinevezése, egyetemközi együttműködés). A tartományi kormány és a helyi elit hatáskörének megfelelően tervezheti a régió alap-, közép- és (részben) felsőoktatását is (*Omnibusz 2002. 12-15. szakasz*), valamint tervezheti a foglalkoztatást, a pályaválasztást (*Omnibusz 2002. 33. szakasz, 3 bekezdés, 2. pont*).²

Az iskolavégzettség és a továbbtanulás terén különbségek vannak egyes kistérségek, vagy városok és falusi környezet között is, ami a magyarok esetében megkülönböztetést jelent, aszerint, hogy valaki a tömbben vagy a szórványban él. Legtöbb magyar tanuló Szabadka és Zenta községekben tanul, de a tömbben magyar középiskola-központnak számít még Topolya, Magyarakanizsa, Óbecse és Ada. Viszonylag növekedett a magyar középiskolások száma a szórványban is (Újvidéken, Nagybecskerekén). **A hallgatói kontingensre jellemző számbeli növekedés, expanzió, azonban hordoz számos regionális egyenlőtlenséget.** Differenciálódik a vajdasági magyarság oktatási háttere (továbbtanulás, iskolavégzettség) a tekintetben, hogy valaki a tömbben él vagy a szórványban, falun vagy városon. Folyamatos a kisebbségi közeg, így a vajdasági magyarság többségi nemzettel szemben vívott kompenzációs harca.

A **nyelvhasználat** terén megmutatkozó hátrányok erősítik a vajdasági kisebbségek esélyegyenlőtlenséget. A magyar nyelven tanulás lényegében a vajdasági magyar fiatal számára az oktatási rendszerben maradás feltétele, de ha kimarad az államnyelv ismerete, később a munkahelyi esélyük kevés. *Lemaradásuk oka nem képességeik gyengeségében keresendő, hanem a számukra*

---

² Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti Autonomne Pokrajine = Službeni Glasnik RS br. 06/2002. Erről részletesebben lásd: Takács, 2008c

nem helyesen előkészített iskolai tanmenetek, gyakorlatias programok alkalmazásában, vagy a minőséges tanári káder, tankönyvek nélkülözése miatt.

Megoldásra várnak a délvidéki magyarság felsőoktatását érintő problémák: a konzerválódó regionális egyenlőtlenségek, **ki-egyensúlyozatlan intézményi területi koncentráció**, az ebből kifolyólag fokozódó esélyegyenlőtlenségek, amelyek kifejezetten érintik a vajdasági magyarságot. Vajdaságban, de azon belül is a vajdasági magyarság életterét képező Észak-Bácskában az oktatási intézményeknek, lokális döntéshozóknak, önkormányzatoknak felkészülten kell szembenézni az oktatási háttérből fakadó hiányosságokkal. Növelni kell az emberi tőke értékét, lehetővé tenni az egyének számára a társadalomban való teljes részvételt, az egyenlő elhelyezkedést, biztosítani a munkaerő versenyképességét, foglalkoztatási mobilitást, rugalmasságot.

Vajdaság lakosságát a közeljövőben **a regionális egyetem koncepciója** segíthetné ki, megfelelő mozgásteret biztosítva a fiatalok számára, lehetővé téve sokoldalú karrierpályák kialakítását. A bolognai folyamat bebizonyította, hogy **a tudásalapú társadalomépítést szolgálja**. Joggal feltételezhetjük, hogy a régiók közeledését segíthetjük egy megfelelő, **konstruktív felsőoktatási együttműködési** infrastruktúrán mozogva. A centralizált hatalmi háló által vezényelt oktatás nem mindig tesz eleget a lokális és regionális társadalmi igényeknek.

Tartalom

Előszó	5
--------------	---

Horváth Gyula, az MTA doktora

Decentralizáció és autonómia Kelet-közép-Európában	12
---	----

Dr. Somogyi Sándor, Prof. Emeritus

Dr. Gábrity Molnár Irén, egyetemi tanár

Az életminőség néhány jellemzője Vajdaság északi részén	27
--	----

Takács Zoltán

Szerbia a regionalizmus útján...

Magyar térség-fejlesztés a magyar politikai önérték útján...	47
---	----

Ricz András PhD. hallgató

Somogyi Sándor Prof. Emeritus

A vajdasági magyar mezőgazdasági oktatás stratégiája	70
---	----

Mészárosné Lampl Zsuzsanna, PhD.

Kiből lesz vállalkozó? – a vállalkozói szféra létrejöttének mikro-társadalmi tényezői Szlovákiában	106
---	-----

Dr Đerđ Šefčić,

Dr Šandor Šomođi

O održivom razvoju urbane sredine i gravitacione poledjine grada Subotice	123
--	-----

MŰHELYMUNKA – KUTATÁSI EREDMÉNYEK KÉZIRATAI

Veréb Miskolczi Zsófia

1. A régió innovációs helyzetének elemzése 150

Prof. Dr. Somogyi Sándor

2. A felsőoktatási minőségügy néhány kérdése 164

Takács Zoltán

3. Oktatási intézetek tudástranszfer hatásának vizsgálata Vajdaságban 201

Dr. Gábrity Molnár Irén

4. Képzési igények és kínálatok térszerkezete 223

5. Konklúziók – kutatási összegzés 249